Tartu Riiklik Ülikool
Nõukogude Liidu Ajaloo
KATEEDER

Rahvuslik liikumine Eestis aastail 1882-1885 Lenini ja Stalini rahvusõpetuse valguses

DIPLOMITÖÖ

H. Palamets

TARTU 1951

JRÜ NSVL aj-al.
kat. nr. 1176.

Sisukord

ek.

Saateks 5.

1) Lenin ja Stalin rahvuslikust liikumisest 15.

a) Lenin ja Stalin - rahvuskäsitluse rajajad 15.

b) Stalinlik rahvuse definitsioon 19.

c) Rahvuste kujunemine ja rahvuslike liikumiste teke 21.

d) Rahvusliku liikumise seesmine olemus 29.

e) Rahvusliku liikumise perioodid 34.

g) Proletariaadi suhtumisest rahvuslikku liikumisse 39.

h) Rahvusliku liikumise allakäik ja langemine 43.

2) Piirjoone eesti rahvusliku liikumise tekkest ja arengust 48.

a) Eestlaste konsolideerumine rahvuseks 48.

b) Talude pärisorksastmine ja klassikihistumine talurahvas 52.

c) Kaks erinevat suunda eesti rahvuslikus liikumises 55.

d) Põrjaani rahvusliku liikumise arengust 60.

3) Majanduslik olukord Eestis 80-ndate aastate esimesel poolel 69.

a) Talude pärdseksastmine 72.

b) Talurahva kihistumine. Kulaku kute alukord 81.

c) Kesktalupaegade alukord 87.

d) Maaproletariaadi alukord 92.

e) Ümberasumisliikumise küsimus 99.

4) Klassivõitluse teravnemine ja satsiaal-poliitiline olukord 1882 - 1885 103.

a) Klassivõitluse teravnemine 103.

b) Vabadike küsimus 114.

c) Maakehurstu palvekirjad senaat 120.
Tar Manasseinile ja nende ümber puhkenud paleemika

d) Hingemaa küsimus 133.

e) Kuritegevuse kasvu satsiaalne foon aa. 1882 - 1885. 139.

g) Von Stryki salaselts 144.

5) Kahe suuna võitlus Eesti Aleksandrikooli üürituses ja selle üürituse allakäik 151.

a) Põhijaani aleksandrikooli üürituse arengust kuni 1883. 151.

b) Lahkhelide arenemine Aleks- 160.
andrikaali ürituses 1883. a. alguses 167.
c) Lahkhelide kulminatsioon
1883. a. suvel
d) Aleksandrikaali ürituse reet- 181.
mine Hurda paalt
e) Aleksandrikaali üritus 1884. a. 190.
g) Aleksandrikaali üritus 1885. a. 198.
6.) Eesti Kirjameeste Selts 202.
1882 – 1885
a) Eesti Kirjameeste Seltsi 202.
areng kuni 1882. a.
b) M. Veske Eesti Kirjameeste 209.
Seltsi presidendina
7) Eesti kaubalaevaselts 228.
„Linda" ja eesti väikeselt-
sid aastail 1882 – 1885
a) „Linda" asutamine ja areng 228.
kuni 1882. a.
b) „Linda' selts 1882 – 1885 232.
c) Eesti väikeseltsid 1882 – 1885 241.
d) Kaks tendentsi eesti väike- 250.
seltside arengus
8) Rahvusliku liikumise ka- 258.
re suuna võitlus eesti
ajakirjanduses 1882 – 1885
a) üldisi märkmeid 258.

b) Radikaalse suuna ajalehed 269.
c) Konservatiivse suuna ajalehed 288.
d) Feodalistide ajalehed ehk „rep-300.
Liilid"
9) Eesti rahvusliku lii- 306.
kumise juhid aastail
1882 – 1885
a) Radikaalse suuna juhid – Mih- 307.
kel Veske ja Johann Köler
b) Konservatiivse suuna juhid 319.
– Jakob Hurt ja Ado Grenzstein
10) Kodanlike võltsingute 329
vastu eesti rahvusliku
liikumise mandumise
küsimuses

Kokkuvõte 346.
Kasutatud allikad ja kir- 367.
jandus

Saateks

Eesti kodanliku historiograafia üheks lemmikperioodiks oli eesti rahvusliku liikumise tõusuperiood – nn. „rahvuslik ärkamisaeg" – periood, mil eesti kodanlus astus esmakordselt ajaloo-areenile, etendades seal oma võitlusega pehkinud feodaalkorra vastu põhiliselt progressiivset osa. Seda perioodi on kodanlikud ajalooalased ja kirjandusloolased käsitlenud reas monograafiates ja artiklites, üldistades sealjuures suuresõnaliselt kodanluse juhtivat osa rahvuslikus liikumises ja maha vaikides eesti kodanlikus rahvuses laimunud antagonistlike klassivastuolude teket. Kummaline on aga asjaolu, et küsimuses eesti rahvusliku liikumise mandumisest, tema allakäi-

gust, mis ajalaolise paratamatusena pidi järgnema ja järgnesid rahvusliku "ärkamisajale", on jäetud kodanlike ajalaolaste poolt peaaegu täiesti kahe silma vahele. Eesti rahvusliku liikumise mandumise algperioodi võib tinglikult piiritleda ajaliselt ühelt poolt talurahvaliikumisse intensiivsustumisega, mis ellenes senaator Manteuffeli revisjonile (1882. a. esimene pool) ja teiselt poolt uute kodanlike reformide algusega (1885. a. sügis). Selliselt piiritletud periood käsitlemisel piirdus eesti kodanlik ajalooteadus napi faktilise materjali süsteemitu esitamisega ja sedagi peamiselt kultuurimiajalukku puutuvate faktide osas. Selline huvi ja tähelepanu puudumine rahvusliku liikumise mandumisperioodi kahtla pale laanuliikulit juhuslik, vaid tuleneb kodanlikule historiograafiale omasest mahavaikimis- ja võltsimismeetodist, mis ilmneb eriti eredalt siis, kui küsimuse käsitlemine ähvardab paljastada kodanluse

Tõelist, reaktsioonilist osa ajaloolises protsessis. Seepärast seisab marksistlikul ajalooteadusel rahvusliikumise mandumise küsimuses ees tõõpõld, mida kodanlikud „ajaloolased" on teadlikult ignoreerinud. Ent seejuures ei tohi unustada, et kodanlik ajalooteadus oli sunnitud mingil moel „seletama" rahvusliikumise mandumist, kuna selle mahavaikimine täies ulatuses ei olnud sõnaski võimalik. Ignoreerides kõige algelisemaid loogikareegleid ja juhtudes klassivaenust Nõukogude Liidu vastu – lasid kodanlikud „ajalooteadlased" käiku kunstlikult kokku klapitud „teooria" rahvusliikumise allakäigu „selgitamiseks". Selle „teooria" nurgakiviks oli šovinistlik võltsing, nagu oleks rahvusliikumise mandumise peapõhjuseks venestamine Baltimaal, kusjuures püüti iga hinna eest näidata tsaarivalitsuse maareaktsioonilist rahvuspoliitikat vene rahva laatluste väljendusena. Selline

kontseptsioani räpane, šovinistlik eesmärk on olnud – esile kutsuda kunstlikult venevastast natsionalismi ja umbusaldust suure vene rahva ning Nõukogude Liidu vastu.

Selle rahvavaenulikku kontseptsiooni arendas täielikult välja paaduunud kodanlik ajaloolane Hans Kruus, kes selliste „seisukohtade" levitamist jätkas koos Friedebert Tuglasega ka Nõukogude Eestis. Kodanlike natsionalistide võimutsemine meie ajalooarendel piidurdas kuni viimase ajani eesti rahvusliku liikumise mandumise lähemat käsitlemist. Alles peale EK(b)P VIII pleenumi ajaloolisi otsusi ja kodanlike natsionalistide paljastamist, kõrvaldati põhiliselt need kodanlikud igandid, mis takistasid marksistliku ajalooarende edukat tööd Nõukogude Eestis.

Arvestades eeltoodud asjaolusid, on selge, miks küsimus eesti rahvuslikku liikumisest mandumisest

omab praeguses olukorras erilist tähtsust ja aktuaalsust. Konkreetse olukorra vajadused määravad ära ka käesoleva diplomitöö põhiideed ülesanded, mis oleksid lühidalt järgmised:

1) Anda ülevaade eesti rahvusliku liikumise mandumise algperioodi (1882-1885) faktilisest küljest, esile tuues marksistliku ajalooteaduse seisukohalt tähtsuse selle mandumise tõelised põhjused - s.t. avada selle protsessi majanduslikud ja sotsiaalpoliitilised juured

2) Paljastada ja kummutada kodanlike ajaloolaste võltsingud eesti rahvusliku liikumise mandumise käsitamises, ära näidata nende "teooriate" sõltuvust maamuttatud allikatest.

Nende kahe ülesande lahendamiseks püstitatud käesolev diplomitöö, mis ei saa loomulikult mitte mingil määral pretendeerida esitatud probleemistiku ammendavale,

rigakülgsele käsitlemisele, kuna terve rida probleeme on leidnud vaatlemist vaid määda minnes (eesti väikeseltside tegevuse, kuritegevuse statistiline foon jt.), nii probleemide juures on piirdutud vaid nende tõstatamisega (Hugo Treffneri kooli negatiivne mõju Aleksandrikooli ürituste, von Stryki salaseltsi), nii probleeme on aga jäänud kaapis käsitlemata (rahvusliku liikumise mandumise kajastamine eesti kirjanduses, rahvusliku liikumise mandumine pealetungi 1885. a. jt.), kuna nende vaatlemine käesoleva töö raames palub just määdapääsmatult vajalik.

Ka üksikasjalikumalt käsitlemist leidnud probleemistiku osas ei saa pretendeerida küsimuste ammendavale ja igakülgsele valgustamisele, mis tuleneb käesoleva töö koostamisel kasutatud materjalide iseloomust. Ama põhilises osas on käesolev dissertatsioon koostatud kaasaegse eesti ajakirjanduse baasil, millest asjaolu ei jää loomulikult kajastamata ka

Tööks endas. Tervet tähtsama allikmaterjali hiigina tuleb mainida kaasaegsete tegelaste kirjavahetust, mida säilitatakse Riikliku Kirjanduse muuseumi kogudes ja kolmandana kaasaegsete katkendlikke mälestusi, mis on publitseeritud peamiselt ajakirjas „Eesti Kirjandus".

Hindamatut abi käesoleva töö kirjutamisel on andnud Lenini ja Stalini geniaalsed teosed rahvuskultuurist alal. Lenini ja Stalini aimdägete seisukohtade alusel õpetus võimalikust rahvusliku liikumise ja tema mandumise varjatud, seesmise olemuse mõistmise~~st~~, ainuüksi nendest seisukohtadest lähtumine võimaldas orienteeruda keerukas faktide rägastikus, võimaldas eraldada olulist ebaolulisest, võimaldas lahendada üleskerkinud probleeme. Nendele Lenini ja Stalini ideede graniitalusele on üles ehitatud ka käesolev töö.

Nõukogulikest ajaloolastest, kes on käsitlenud eesti rahvusliku liikumise ja selle liikumise mandumise küsimusi, tuleb mainida seltsimehi Naani, Vassarit ja Laignat. Teedrajava tähtsusega on sm. Naani hinnatav töö „Eestlaste liitumine rahvuseks ja rahvusliku liikumise tekkimine", kus esmakordselt on rakendatud loovalt seltsimees Stalini geniaalsed seisukohti Eesti rahvusliku liikumise käsitlemisel. See töö annab väärtuslikke põhisuundi ja näpunäiteid eesti rahvusliku liikumise käsitlemisel.

Seltsimees Vassari töö „Eesti ajalugu XIX sajandi teisel poolel" (kasutatud käsikirjalist eksemplari) on käesoleva töö seisukohast suurt abi osutanud just sissejuhatavate peatükkide kirjutamisel. Paraku on aga mõlemad tööd eesti rahvusliku liikumise mandumise seisukohast lähtuvalt vähepakkuvad ja üldsõnalised.

Ajakirjanduses olnumud seltsimees Laigna üksikud artik-

leid on kasutatud peamiselt rahvusliku liikumiste tegelaste valelaamustamisel ja historiograafiliste seisukohtade püstitamisel.

Kus puutub kodanlike autorite tõlgendesse, siis on neid püütud võimaluse piires vältida, eut üksikjuhtudel on nende kasutamine osutunud siiski mõõdapäärasmatuks. Kodanlike ajalookäsitlusi on kasutatud kahest seisukohast lähtudes - esiteks, et selgitada kodanlikke väärkontseptsioone ja võltsinguid käsitlevas küsimuses, mis on parandamatu kodanlike seisukohtade paljastamiseks ja kummutamiseks, - teiseks - üksikute faktiliste andmete saamiseks, peamiselt just sissejuhatavate peatükkide või põhiosade peatükkide sissejuhatavate osade tarvis. Töö põhiosade peatükkide koostamisel on aga kodanlike ajalookäsitluste teoseid, kui ebateaduslikke ja desorienteerivaid, põhimõtteliselt vältitud.

Käesolev töö kujutab endast esimest etappi eesti rahvuslikku liikumise mandumise küsimuse lähemal käsitlemisel, pakkudes seks kujul teatavat orienteerivat abinõu ajaloolasele, kes tulevikus hakkab selle probleemiga lähemalt tegelema.

Pole kahtlust selles, et lähemate aastate jooksul Nõukogude Eesti ajaloolased, jõudes tõmmates mussi, vääntüslikke algallikaid, annavad põhjaliku, täpse ja üksikasjaliku ülevaate eesti rahvuslikust liikumisest ja tema mandumisest kogu perioodi ulatuses.

1.

Lenin ja Stalin rahvusliikust liikumisest

a) Lenin ja Stalin - rahvuseküsimuse ainuõige käsitluse rajajad

Aastail peale 1905 - 1907 a. Vene kodanlik - demokraatliku revolutsiooni lõõgastamist muutus tõeliseliikumise uue tõusu, jatkuva talurahvaliikumise ning tsaarivalitsuse reaktsioonilise rahvuspoliitika alukorras rahvuseküsimus Venemaal uuesti äärmiselt teravaks probleemiks. Äärenmaade rahvuslik kodanlus jutlustas innukalt rahvuslikke ideid, levitades väimalikult laialt kodanliku natsionalismi mürgest ideoloogiat. Rahvusliku vabastusliikumise haagne tõus idamail

peale 1905 - 1907. a. Vene revolutsiooni, aitas omakorda muuta rahvuskĂźsimust veelgi aktuaalsemaks. SellepĂ¤rast kerkis satsiaaldemokraatide ette mĂśĂśdapĂ¤Ă¤smatu vajadus: anda vastulĂśĂśk kodanlikule natsionalismi ideoloogiale ning vĂ¤lja tĂśĂśtada internatsionalistlikele printsiipidele tuginev marksistlik Ă¤petus rahvusest ja rahvuslikust liikumisest. See vastutusrikas Ă¼lesanne langes proletariaadi suurte juhtide Lenini ja Stalini Ă¤lgadele, kes lahutudes rahvuste tekkimise sĂźgavalt teaduslikest Ă¼ldistustest ning Marx'i ja Engelsi seisukohtadest, tĂśĂśtasid vĂ¤lja marksistliku rahvusteooria pĂľhiprintsiibid.

Programmilisteks tĂśĂśdeks sel alal on Lenini „<u>Rahvuste enesemĂ¤Ă¤ramise Ă¤igusest</u>" (ilmunud juunis 1914) ja „<u>Kriitilisi mĂ¤rkusi rahvuskĂźsimuse kohta</u>" (ilmunud 1913. a. lĂľpul) ning Stalini „<u>Marksism ja rahvuskĂźsimus</u>" (ilmunud 1913. a. kevadel). Need teosed andsid Lenin ja Stalin purustava vastulĂśĂśgi menĹĄevikele, likvidaatoritele föderalistidele ja rahvuslahelistele opportunismile rahvuskĂźsimuse kĂ¤sitlemisel

alal, andes samaaegselt kõigi maade sotsiaaldemokraatidele võimsa relva võitluseks mitmesuguste opportunistlike väärvaadete vastu. Selles suhtes on eriti märkimisväärne seltsmees Stalini geniaalne töö „Marksism ja rahvusküsimus", mille kohta Lenin andis järgmise tunnustava hinnangu: „Viimasel ajal on marksistlikus teoreetilises kirjanduses juba valgustatud sotsiaaldemokraatia rahvusprogrammi aluseid ja asjade seisukorda (esmajoones tuleb siin esile tõsta Stalini artiklit)" [1]

Oma järgmises artiklis rahvusküsimuse alal „Rahvusküsimusest Jugoslaavias" (1925) täiendas, süvendas ja täpsustas seltsmees Stalin geniaalselt rahvusküsimuse marksistlikku käsitlust, kroonistades alla talurahva kandvat osa rahvuslikus liikumises. Artiklis „Rahvusküsimus ja leninism" (kirjutatud 1929. a.) on seltsmees Stalin edasi arendanud rahvusküsimuse põhiprobleeme, esitades nõukogude korra baasil kujunenud

1) Ленин, Сочинения. 17. стр. 116.

mute, sotsialistlike rahvaste tekkimise ja edasise arenemise tegureetilised alused. Peale ülalmainitud artiklite on Leninil ja Stalinil veel arvukalt töid, millised on kas täielikult või osaliselt pühendatud rahvusküsimusele ja mis kõik kokku võetuna võimaldavad saada tõetruu ja terviklikku pildi rahvaste ja rahvuslikku liikumise tekkest, arengust ning langemisest. Hindamatud on samuti seltsimees Stalini teened kolooniaalküsimuse lahendamisel ning kaukreetsete võitlusprogrammide andmisel kolooniaalmaade vaevatavaile rahvastele, kes aastatel peale Teist Maailmasõda on atsustavalt alustanud stalinlike juhtnööride järele võitlust oma õigeksmise eest.

Lenin ja Stalin täätasid välja rahvusküsimuse ainuõige marksistliku käsitluse, nende töid sel alal on läinud marksismi-leninismi põhifondi, olles aluseks hindamatuks juhendeiks mitte ainult üleliidulisele Kommunistlikule (bolševike) Parteile, vaid ka kõigile teistele kommunistlikele parteidele rahvusküsimuse alal.

b) Stalinlik rahvuse definitsioon

Vastandina kodanlikule sotsiaalteaogiale, mis lähtudes metafüüsilisest ja idealistlikust seisukohast, vaatleb rahvust, kui mingit igavesti eksisteerivat, arenguseadustele mitte alluvat kategooriat, mille põhilüpeks tunnuseks on müstiline, abstraktne „rahvuslik vaim", „rahvuslik õpeloom" või hoopis „rahvuslik veri", lähtub seltsimees Stalin rahvuse defineerimisel ajaloolise ja filosoofilise materialismi aimuõigelt positsioonidelt. Üldistades teaduslikult rahvuste tekkimise ja arenemise protsessi, annab seltsimees Stalin oma geniaalses töös „Marksism ja rahvuseküsimus" järgmise klassikalise, marksistlikus rahvuse definitsiooni: <u>Rahvus on inimeste ajalooliselt kujunenud püsiv ühtekuuluvus, mis on tekkinud ühise keele, territooriumi, majanduselu ja ühise kultuuri alusel ilmnev psühhilise laadi piinal.</u>

Seejuures on endastmõistetav, et rahvus nagu iga ajalooline nähtus, allub muu-

tunnusseadusele, et tal on oma ajalugu, algus ja lõpp."[1] Seltsimees Stalin rõhutab, et mitte ühestki mainitud tunnusest ükskinda võttes ei piisa rahvuse definitsiooniks, vaid ainult kõigi tunnuste olemasolu üheskoos annab rahvuse.[2] Seda Stalini definitsiooni, mis sai bolševike partei üldise tunnustuse osaliseks, püüti hiljem "täiendada" veel viienda rahvuse tunnuse lisamisega, milleks pidi olema rahvusriigi olemasolu. Oma artiklis "Rahvuskiisimus ja leninism" annab seltsimees Stalin sellele "täiendusele" hävitava vastulöögi, pidades seda seisukohta sügavalt ekslikuks, kuna selle skeemi kohaselt saaks lugeda rahvusteks vaid neid rahvusi, kelledel on oma, teistest riikidest eraldatud riik, aga kõik teised, omariiklusest mitte omavad rõhutud rahvused tuleksid rahvuste kategooriast maha kustutada.[3] Seltsimees Stalin näitas, et sellest skeemist tulenevad järeldused viivad teoorias absurdsusesse

---

1) Stalin, Teosed 2, lk. 291.

2) samas.

3) Сталин, Сочинения 11, стр 334.

praktikas aga ühest küljest rahvusliku ja imperialistliku surve õigustamisele, teisest küljest aga kodanlike natsionalistide laimu õigustamisele, kes väitsid et „... nõukogude rahvused lakkasid olemast rahvused peale seda kui nad ühendasid oma rahvuslikud Nõukogude vabariigid Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu."[1])

„Jääb järele veel üks tee" lõpetab seltsimees Stalin oma käsitluse rahvuse definitsioonist „: tunnistada, et vene marksistlik rahvuse teooria on ainuõige teooria."[2]) [Minu allakriipsutus - H.P.]

c. Rahvuste kujunemine ja rahvuslike liikumiste teke

Lähtudes Marxi, Engelsi ja Lenini seisukohtadest töötas seltsimees Stalin välja marksistlik-leninliku teooria rahvuste kujunemisest ja rahvuslike liikumiste tekkest, mis on esitatud „Marx-

---

1) Сталин, Сочинения 11, стр. 335.
2) samas.

~~sõsmst~~ ja rahvuskĂĽsimuse" II peatĂĽkis. Täpsustades teesi rahvusest kui ajaloolisest kategaarvast, näitab seltsimees Stalin, et rahvus ei ole mitte lihtsalt ajalooline kategaaria „... vaid kindla ajastu, tõusva kapitalismi ajastu ajaline kategooria. Feodalismi likvideerimise ja kapitalismi arenemise protsess on ühtlasi inimestest rahvuslikult moodustav protsess." [1] Siinduses kaukreetse ajaloolise materjali vaatlemisele juhib seltsimees Stalin tähelepanu erinevustele rahvuste kujunemises Ida ja Lääne-Euroopas. Läänes tähendas rahvuste kujunemine üldreeglina ühtlasi nende koondumist rahvusriigiks, millele Lenini väljendi järele tõukavad kõige sügavamad majanduslikud tegurid „... ja kogu Lääne-Euroopale – veel enam kogu tsiviliseeritud maailmale on seepärast tüüpiliseks, normaalseks kapitalistlikul perioodil rahvusriik" [2] Teisisti tähendab rahvuste kujunemine Ida-Euroopas, kus rahvusriikide asemel arenevad rahvuste

---

1) Stalin, Teosed 2, lk 297.
2) Lenin. Valitud teosed I, lk 552.

vahelised riigid, mis kaasnevad mitmest rahvusest, kusjuures nende rahvuste riigiks ühendaja osa võtavad endale poliitilisselt kõige arenenumad, kõige tugevama sõjaväelise ja riikliku bürokraatiaga rahvad. Oluline on seejuures asjaolu, et see „... omapärane riikide kujunemisviis võib toimuda üksnes alles likvideerimata feodalismi tingimustes, nõrgalt arenenud kapitalismi tingimustes..."[1] Eut paratamatu oli sõdu kapitalismi teatav, algugi et nõrk, arenemine, mida toonitab ka Lenin, kes kõneldes Marxva tsaaririigist, kus sugukondlikke sidemeid enam ei olnud ja seeasemel domineerisid puhtterritoriaalsed liidud, märgib ära, et rahvuslikest sidemetest sõna tõsises mõttes võis tollel ajal vaevalt kõnelda. „ Alles vene ajaloo uut aega (umbes XVII sajandist alates) iseloomustab kõigi nende piirkondade, maade ja väärtusikide faktiline liitumine üheks tervikuks. Seda liitumist ei põhjustanud mitte sugukondlikud sidemed,

1) „Stalin, Teosed 2, lk 298

, ja vaegi mitte nende jätkumine ja üldistumine: selle põhjustas elavnev kaubavahetus üksikute piirkondade vahel, järk-järgult kasvav kaubakäive, väikeste kohalike turgude liitumine üheks üleriigiliseks turuks. Et selle protsessi juhtijad ~~olid~~ ja peremehed olid kapitalistid kaupmehed, siis nende rahvuslike sidemete loomine ei olnud midagi muud kui kodanlike sidemete loomine." Neid kapitalismi baasil tekkinud rahvuseid kvalifitseeris J. V. Stalin kui kodanlikke rahvusi, milliste juhtivaks jäuks oli kodanlus ja tema natsionaalsed liikumised parteid. „Klassivaba rahvuse seest „rahvuse ühtsuse" pärast; oma rahvuse terroristlikust surendamine võõraste rahvustele tervistlikust anastamise teel; usaldamatus ja vihavaen võõraste rahvuste vastu; rahvusvahenemiste rõhumine; ühtse riigi imperialistlik, - sellene on nende rahvuste ideeline ja poliitiline bagaaž."[2] Asudes kapitalismi baasil

---

1) Lenin, Teosed 1, lk. 134.
2) Сталин, Сочинения 11, lk. 338.

määrab see asjaolu ära ka nende rahvuste majanduselu struktuuri, nende klassikoosseisu ja antagonistlikud klassivastandid. On loomulik, et selliste rahvuste saatus on seotud kapitalismi saatusega, et kapitalismi langemine ja kadumine ajaloolaarenilt tähendab ka selliste rahvuste langemist ja kadumist ajaloolaarenilt.

Rahvuste - vaheliste riikide teke tabas tahaplaanile surutud rahvaid perioodil, mil nad ei olnud veel jõudnud majanduslikult tervoklikeks rahvusteks konsolideeruda. Kapitalismi edasine areng Ida-Euroopa riikides viib aga ka siinsete rahvuste majanduslikule konsolideerumisele. „Kõrvalegrupeeritud rahvuste rahulikku ellu tungivad kapitalism ajab need rahvused ärevile ja paneb nad liikuma. Ajakirjanduse ja teatri arenemine ... saadustavad „rahvustunnete" tugevnemist"[1]). „Kuid tegelikult on need „ärganud kõrvalegrupeeritud rahvused ei kujuta enam tegelikkuses rahvusriikideks: nad leiavad oma teel väga tugevat vastupanu

---

1) Stalin, Teosed 2, lk. 298 jj.

komandeerivate rahvuste juhtivate kihtide poolt, kes juba ammu on riigi ettevõtja asemele" [1] – nii kirjeldab seltsimees Stalin rahvusliku liikumise teket. Rahvuslikule liikumisele omane võitlus algas ja hoogustus seejuures mitte rahvuste kui tervikute vahel. Selles võitluses on peategelaseks kodanlus ja see on ka täiesti seadusepärane, arvestades rahvuse kujunemise konkreetseid ajaloolisi tingimusi. Oma töös „Rahvaste enesemääramise õigusest" kirjutab Lenin selle kohta: „Kogu maailmas on kapitalismi lõpliku võidu eelne feodalismi üle seatud rahvuslike liikumistega. Nende liikumiste majanduslik alus seisab selles, et kaubatootmise täielikuks võiduks on tarvilik sõsteemu valdav kodanluse poolt, on tarvilik üht keelt kõnelevate rahvastikuga maade riiklik ühendamine ühes ~~rahvuste~~ rahvuse igasuguste takistuste kõrvaldamisega selle keele arenemise ja tema kirjanduse fikseerimise teelt." [2]

---

1) Stalin, Teosed 2, lk. 299.
2) Lenin, Valitud teosed I, lk. 552.

Siseturu vallutamine, selle kindlustamine endale on noore rahvusliku kodanluse esimeseks eesmärgiks, esimeseks sihiks. „Turg on esimene kool, kus kodanlus õpib rahvuslust“ [1] – utleb selle kohta tabavalt seltsimees Stalin. Aga harilikult ei piirdu asi ainult turuga. „Võitlusse segab vahele valitseva rahvuse **proletaadlane**, proletaadlik bürokraatia oma meetoditega „kraest kinni võtta ja mitte lahti lasta.“... Majanduse sfäärist kandub võitlus poliitika sfääri. Liikumisvabaduse piiramine, keelekitsendused, valimisõiguse piiramine, kaalide vähendamine, nõuliste kitsendused jms. aina langevad „kaukurendile“ kaela.[2] Nii kujuneb kogu oma täiuslikkuses välja rahvuslik rõhumine, üks vana Venemaa paisetest. Artiklis „Rahvuslike kitsenduste kaotamisest“, mis ilmus 1917. a. märtsis, näitab seltsimees Stalin proletaadlast, välja surevat maaaristokraatiat kui rahvusliku rõhumise

---

1) Stalin, Teosed 2, lk. 300.
2) samas.

sotsiaalset alust, kui seda rõhumist hingestavat jõudu." Tuues oma teesi kinnitamiseks näiteid konkreetsest alukarrast Ida- ja Lääne-Euroopas, jõuab J. V. Stalin järeldusele, et maa-arvstakraatia on „... juba oma seisundilt igasuguste vabaduste, sealhulgas ka rahvusliku vabaduse kõige resoluutsem ja leppimatum vaenlane, et vabadus üldse ja rahvuslik vabadus eriti õõnestab (ei saagi mitte õõnestada!) maa-arvstokraatia poliitilise võimu põhialuseid"[2] Püües kaitsta oma kõikumatuid läänemaid pasrtsioone, ühineb kamandeerimata rahvuse feodaalne maa arvstokraatia sama rahvuse kodanlusega ning mõlemad eksploateerivad klassid alustavad ühist võitlust mahasurutud rahvuse kodanlike klassside taotlusi vastu. Selles võitluses ei hoolita loomulikult sellest, et repressiomeid riivavad mitte ainult allasurutud rahvuse kodanlust vaid ka „alamkihte", kes tunda saanud rahvuslikke

---

1) Stalin, Teosed 3, lk. 16.

2) samas, lk. 17.

repressioone muutuvad rahulolematuteks ja kaonduvad oma rahvusest kodanluse natsionalistliku lipu ümber.

Nii algab rahvuslik liikumine."[1]

a) Rahvusliku liikumise seesmine alemus

Eeltoodust selgub, et rahvuslikus liikumises etendab juhtivat osa noor kodanlus, kes suunab rahvusliku liikumist oma eesmärkide ja sihtide saavutamiseks. Ent oleks ekslik pidada kodanlust ainumääravaks jõuks rahvuslikus liikumises. Tegelikult saab kodanlus etendada hegemaani osa vaid seetõttu, et võitluses rahvusliku rõhumise vastu toetavad teda rõhutud rahvuse „alamkihid," keda samuti riivavad repressioonid ülalt poolt. „Rahvusliku liikumise jäu määrab see, millisel määral sellest osa võtavad rahvuse laialdased kihid, proletariaat ja talurahvas ... Mis puutub talupoegadesse, siis olenet nende osavõtt rahvuslikust liikumisest

1) Stalin, Teosed 2, lk 300 ii.

alaneb
~~Eeskätt~~ repressaaniide ägelaamust. Kui repressaalid puudutavad „maa" huvisid, nagu see toimus Tirimaal, siis asuvad talupaegade laiad hulgad vaatamata rahvusliku liikumise liju alla." [1] Just nendest tegurtest alaneb rahvusliku liikumise ääreala - ta võib kujuneda võimsaks, laiu rahvamasse haaravaks jõuks - nagu see oli Tirimaal - või manduda väikeste kaasumõrgete ja skandaalide aheldaks (sildistüüpi Pöörimaal). Arendades edasi ja täpsustades oma seisukohti rahvusliku liikumise seesmise olemuse suhtes, kirjutas seltsimees Stalin 1925.a. oma artiklis „Rahvusküsimusest Jugoslaavias" järgmist: „Sellest vaist tuleneb tema [st. Semitši - minu märkus. A.P.] teine viga, mis seisab selles, et ta ei taha käsitleda rahvusküsimust kui oma olemuselt talurahvaküsimust. Mitte agraar, - vaid talurahvaküsimust, sest need on kaks erinevat. On täiesti õige, et ~~talurahva~~ rahvusküsimust ei saa samastada talurahvaküsimusega, sest peale talu-

1) Stalin, Teosed 2, lk 301.

rahva küsimuste srsaldab rahvuskĕsrdmus veel rahvusliku kultuuri, rahvusriikluse j.t. küsrdmusi. Kuid pole kahtlust ka selles, et rahvuskĕsrdmuse aluse, tema olemuse olemuse moodustab vkkagi talurahvakĕsrdmus. Just sellega angi seletatav asjaolu, et talurahvas moodustab rahvusliku liikumise peamise armee, et vlma talurahva armeeta ei ole ega saa olla väimsat rahvusliikumist. Just seda peetaksegi srlmas, kui öeldakse, et rahvuskĕsrdmus on oma olemuselt talurahvakĕsrdmus." [1] (Minu allakrpsutus-H.P)

Nevs mändangas laugevs on seltsimees Stalini poolt geniaalselt lahendatud rahvusliku liikumise seesmise olemuse küsrdmus, on antud võti rahvusliku liikumise tõusu ja languse põhjuste mõistmiseks. Selle seisukoha valguses muutub meile veelgi selgemaks Lenini väide selle kohta, et igas rohutud rahva kodanlikus natsionalismis on ülddemokraatlikku sisu rohkuse vastu suuda markseistid taetavad tungimata. [2]

---

1) Stalin, Teosed 7, lk. 68.
2) Lenin, Valitud teosed I, lk. 562.

Rahvuslik võitlus tõusva kapitalismi tingimustes on eelkõige valdtseveste, kodanlike klasside võitlus omavahel ja oma olemuselt jääb rahvuslik liikumine alati kodanlikuks, olles kasuldk peamiselt kodanlusele. Seda ühest küljest. Ent teisest küljest ei tahi unustada, et talurahvamasside ägavõtt rahvuslikust liikumisest kodanluse liipu all, annab sellele liikumisele ühtlasi sügavalt rahvaliku ja sügavalt revolutsioonilise iseloomu, mille „... mittemõistmine ja... alahindamine on väga ohtlik, sest tegelikus elus tähendab see seesmise patsifaalse jõu alahindamist, mis peitub näiteks kroaatide liikumises rahvusliku vabaduse eest...“[1])

Rahvuslikus liikumises peituvate demokraatlikke ja revolutsioonilisi jõudude õnnestub aga kodanlusel mõnikord juhtudel täieli määral kasutada oma kitsastes klassihuvides, mistõttu asjaolu muudab laamulikult rahvusliku liikumise täiesti reaktsioonilisks. „Mitte

1) Stalin, Teosed 7, lk. 69.

iga rahvuslik liikumine li ole progressiivne vabastusliikumine. Ajalugu teab terveid ridu reaktsioonilisi rahvusliikumisi, mis olid suunatud progressiivsete arengute pidurdamiseks jõuks, mis takistasid rohutud klasside klassiteadlikkuse kasvu." [1] Reaktsioonilise rahvusliikumise näitena võiks tuua Šamili liikumist XIX sajandi 1. poolel, mis oli suunatud Kaukaasia töötavate masside vaimsele ja füüsilisele orjastamisele, olles samaaegselt Inglismaa ja Türgi agentuuriks Kaukaasias. [2]

Seepärast ei tohi anda hinnanguid rahvusliikule liikumisele kergekäeliselt, abstraktsete skeemide alusel, vaid tuleb alati silmas pidada Lenini poolt esitatud kategoorilist nõuet, mille kohaselt mõistetakse satsiaalse kitsimuse analüüsimisel marksistliku teooria alusel, tuleb seda käsitella konkreetses ajaloolistes raamides, kui aga jutt on nihest nüüdsest, siis arvestades antud riigi kaunneetseid eripärasusi, mille poolest see maa erineb

1) Konstantinov, lk. 427.
2) samas.

teistest ühe ja sama ajaloolise epohhi piirides.[1]

c) Rahvusliku liikumise perioodid

Kõik tuntumad rahvusliku liikumise seisukohad, suundumused ja täktikad vormide vaatlemisele. Vastavalt üldaltoodud Lenini tõsile on marksistide leninlik õpetust rahvuslikust liikumisest konkreetselt ajaloolise, vaadeldes seda liikumist alati seoses antud maa ajaloolise olukorraga; avades tühtlasi selle liikumise klassiolemuse.

"Rahvusküsimus ei ole midagi omaette olevat ega jäävat. Rahvusküsimuse, mis on vaid aja olemasoleva korra ümberkujundamise üldküsimusest, määravad täielikult satsiaalse olukorra tingimused, maad valitseva võimu iseloom ja üldse kogu ühiskondlik arenemiskäik,"[2] kirjutab seltsimees Stalin oma artiklis "Oktoobripöörde ja rahvusküsimus."

---

1) Lenin, Valitud teosed I, lk. 554.
2) Stalin. Teosed 4, lk 150.

Veelgi enam aitab eeltoodut selgitada järgmine seltsimees Stalini tsitaat: „Vene marksistid lähtusid alati sellest seisukohast, et rahvusküsimus on osa üldisest, revolutsiooni arenemise küsimusest, et erinevail revolutsiooni etappidel annab rahvusküsimus erinevaid ülesandeid, mis vastavad revolutsiooni iseloomule igal antud ajalaolisel hetkel, et kaaskõlas sellega muutub ka partei poliitika rahvuskü-simuses."[1]) Lähtudes eeltoodud seisukohtadest on Lenin ja Stalin teostanud ka rahvusküsimuse jaganemise kolme suurde perioodi, millele vastavalt toimub ka rahvusliku liikumise periodiseerimine. Käsitledes rahvuslikku liikumist kapitalismi võimutsemise ajal, eristab Lenin kahte epahhi: ühelt poolt feodalismi ja absolutismi kokkuvarisemise, kodanliku demokraatliku ühiskonna ja riigi kujunemise epahhi, kus rahvuslikud liikumised esmakordselt muutuvad massiliseks, tõmmates nii või teisiti kõik rahvaklassid poliitikasse ajakohjandusse, esm-

1) Сталин, Сочинения т.1, стр. 350.

dusagitustest osavõtu jne. kaudu Sellele epahhile vastandab Lenin teise epahhi, kus on täiesti välja kujunenud kapitalistlikud riigid, on kujunenud kindlaks konstitutsiooniline kord ja on tugevasti arenenud antagonism proletariaadi ning kodanluse vahel. Lenin nimetab seda epahhi „kapitalismi kokkuvarisemise eelõhtuks." [1])

„Esimesele epahhile on tüüpiline rahvuslike liikumiste ärkamine, neisse talurahva kui kõige arvukama ja kõige „raskemini liikuma pandava" rahvakihi kaasatõmbamine seoses võitlusega poliitilise vabaduse eest üldise ja rahvusliku õiguste eest esiti." Iseloomustab Lenin esimest epahhi. „Teisele epahhile on tüüpiline massiliste kodanlik-demokraatlike liikumiste puudumine, kus arenenud kapitalism üha rohkem laheneb ja segades juba täielikult kaubakäibesse tõmmatud rahvaid, asetab erinevatele antagonismi rahvusvahelistelt liitumud kapitali ja rahvusvahelise töölis-

1) Lenin, Valitud teosed I, lk. 555.

liikumise vahel."[1] Need Lenini seisukohad omavad hindamatut väärtust käesoleva töö suhtes, andes kindla aluse, mõlemat lähtudes võrk lahendada keerukat probleemi eesti rahvusliku liikumise mandumisest. Aastad 1882–1885 on eesti rahvuslikus liikumises ajajärguks, kus toimub üleminek rahvuslike liikumiste esimeselt, kõiki rahvaklasse haaravalt massilvselt epahhilt. Teisele epahhile, mida iseloomustab kodanlik-demokraatlike liikumiste puudumine ja tugevaste arenemud klassiantagonism. „Muidugi pole üks epahh teisest vahesseinaga eraldatud, vaid on sellega seotud arvukate siindelüülidega ..."[2] kirjutab Lenin üleminekuperioodi kohta. Ja just nende arvukate, omavahel keerukalt põimunate siindelüülide konkreetsete eripärasuste tundmaõppimine ning analüüsimine ongi käesoleva töö üheks peamiseks ülesandeks, mille lahendamisest oleneb olulisel määral kogu probleemi lahendus.

---

1) Lenin, Valitud teosed I, lk. 555.
2) -samas-.

Lenini periodiseeringut edasi arendades ja täiendades on seltsimees Stalin jaotanud rahvusküsimuse kolme ajajärku. Seejuures on kahele esimesele ajajärgule omane üks ühine joon, mis seisneb selles, et mõlemal ajajärgul kannatavad rahvused rõhumist ja orjastamist, mistõttu rahvuslik võitlus jääb jätkuvalt rahvusküsimus jääb lahendamata. „Kuid nende vahel on ka erinevus. See seisneb selles, et esimesel ajajärgul jääb rahvusküsimus üksnes paljurahvuseliste riikide raamidesse ja haarab ainult vahesid, peamiselt Euroopa rahvusi, kuna teisel ajajärgul muutub rahvusküsimus üldriiklikust küsimusest riikidevaheliseks küsimuseks — ... Seega kaotab rahvusküsimus, mis varem omas tähtsust ainult kultuurmaades, sel ajajärgul oma üldloomu ja sulab ühte üldise asumaade küsimusega.“[1] Eeltoodud kahele periodile, mis, nagu me nägime, ühtuvad Lenini periodiseeringuga, lisab seltsimees Stalin juurde kolmanda, eel-

1) Stalin, Teosed 5, lk. 34.

nevaist kvaliteedilt täiesti erineva perioodi, nõukogude perioodi, kus küsimus valitsevaist ja alistatud rahvastest läheb ajalugu arhiivi,[1] kus kaovad kadanlikud rahvused andes ruumi uutele, monoliitsetele ja klassivastandustest vabadele sotsialistlikele rahvustele.

Mis puutub rahvusliku liikumuste vormidesse, siis alanevad need just rahvusliku surve iseloomust, millise surve sunnib kujundama rahvuslike liikumiste eesmärke, nõudeid ja programme.

9) Proletariaadi suhtumisest rahvuslikku liikumisse

Liikumisvabaduste piiramine, valimisõiguste äravõtmine, kollektsiooni sed, kaalide mõõdustamine ja muud repressaalid riivavad nii kodanlust kui ka laiu töötavaid masse ning see kutsub esile proletariaadi võitluse rahvusliku rõhumise vastu. Seega omandab rahvuslik liikumine ama algperioodil massilise, üldrahvaliku iime (niipalju, kui me näime kapita-

1) Stalin, Teosed 5, lk 33.

listlikkus ühiskonnas üldise kõnelda üldrahvalikkusest.) „Kodanluse ühiskonnas on rahvuslikkuse printsiip ajalooliselt paratamatu" kirjutab selle kohta Lenin: „ja arvestades seda ühiskonda marksist tunnustab täielikult rahvuslike liikumiste ajaloolist seaduspärasust"[1] Ent samas hoiatab Lenin selle eest, et see tunnustamine ei muutuks natsionalismi apologeetiaks, vaid tuleb rangelt kinni pidada reeglist, mis lubab vaid selle tunnustamist, mis on neis liikumistes progressiivset. Rahvuslike repressaalide poliitika on proletariaadile ahtlik just sellist küljest, et ta juhib laialdaste masside tähelepanu kõrvale peaküsimuselt, klassivõitluse küsimuselt, rahvuslikele küsimustele, mis on proletariaadile ja kodanlusele „ühised" — õpetab seltsimees Stalin.[2] „See aga loob soodsa pinna valepropagandale „hiinlaste kaaskõlast", proletariaadi klassihinnale ähmastamisele, töölisite vaimsele orjastamisele."[3]

---

1) Ленин, Сочинения 20, стр. 18.
2) Stalin, Teosed 2, lk. 303.
3) samas.

Seepärast on ka proletariaadile alati-
ne teha vahet reaktsiooniliste ja prog-
ressiivsete jõudude vahel rahvuslikus lii-
kumises, et mitte jätkuda kodanluse
sõiduvette, vaid teostada õiget, internat-
sionaalset klassipoliitikat. Aga mis
on siis rahvuslikus liikumises reakt-
sioonilине, mis progressiivne? Vastuse
sellele küsimusele annab Lenin ama ar-
tiklis „Kriitilisi märkmeid rahvusküsi-
muse kohta" „Progressiivne on massi-
de äratamine feodaalsest uinakust, nen-
de võitlus igasuguse rahvusliku surve
vastu, rahva suveräänsuse eest, rah-
vuse suveräänsuse eest. Siit tuleneb
tingimusetu kohustus marksisti jaoks
– kaitsta kõige otsustavamat ja kõige
järjekindlamat demokratismi kõikides
rahvusküsimuse osades ... Kuid eemale
igasugune feodaalne surve, igasugune
rahvuse rõhumine, igasugused ühe rah-
vuse või ühe keele privilegeid – on pro-
letariaadi kui demokraatlikku jäu tingi-
musetu kohustus, proletaarse klassivõit-
luse, mida tuhmustatakse ja piiranda-

dalakse rahvusliku pariga, tingimusetu huvi "[1])

On tuntud tõsiasi, et kodanlus seab alati kategoorilisel kujul eesplaanile oma rahvuslikud nõudmised, mis on allutatud otseselt tema klassihuvidele. Proletariaat aga allutab rahvuslikud nõudmised klassivõitluse huvidele. Vastavalt sellele mõrgb ka Lenin, et proletariaadi poliitika rahvusküsimuses toetab kodanlust ainult teatavas suunas, <u>kunagi aga ei lange kokku tema poliitikaga</u>.[2]) Seepärast tuleb hoolega jälgida, et ei taetataks kodanlikku natsionalismi enam, kui ajalooliselt rangelt kindlaks määratud raamides, et ei reedetaks proletariaati ja ei aguteks kodanluse poolele, sest siinne piirjoon on sageli väga kitsas.[3]) „Tööliisklassi ja tema kapitalismi vastu võitlemise huvid nõuavad kõigist rahvustest tööliste täielikku solidaarsust ja tihedaimat ühtsust, nõuavad vastuvõitlust mistahes rahvusest kodanluse natsionalismi

---

1) Ленин, Сочинения 20, стр. 18.
2) Lenin, Valitud teosed I, lk. 560.
3) Ленин, Сочинения 20, стр. 18.

listlikule paliitikale ... „Oma" rahvusest kadanluse privileegide vähemgi toetamine mäne rahva proletariaadi poolt kutsub paratamatult esile teise rahva proletariaadi umbusaldluse, nõrgendab töölisste rahvusvahelist klassisolidaarsust, lahutab neid kodanluse rõõmuks."[1]

2) Rahvusliku liikumise allakäik ja langemine

Ning lõpuks küsimus rahvusliku liikumise allakäigust ning langemisest. Sõnkahal tuleb teravalt vahet teha ülalmainitud kahe nähtuse vahel. Rahvuslikku liikumise allakäigu, mandumise all meie mõistame protsessi, kus rahvuslik liikumine kaotab oma demokraatliku iseloomu ja ühes sellega ka talurahvamasside toetuse. Rahvusliku liikumise languse all aga tuleb mõista protsessi, kus kaob rahvuslik liikumine tervikuna, kuna kaob seda liikumist põhjustav tegur - rahvuslik surve, nõuseda suudet tingivad nähtused.

---

1) Lenin, Valitud teosed I, lk. 569 jj.

Juba rahvusliku liikumise esimeses, imperialismieelses periaadis võime märgata kodanliku rahvuse ühtsuse lagunemist – ühest küljest laialiasustamise tõttu, teisest küljest aga sõsemise klassivõitluse teravnemise tõttu „Kapitalismi esimestes staadiumides näeb veel kõnelda proletariaadi ja kodanluse „ühisest kultuurist". Kuid suurtööstuse arenemise ja klassivõitluse teravnemisega hakkab „ühisus" kahanema. Ei saa tõsiselt kõnelda rahvuse „ühisest kultuurist", kui ühe ja sama rahvuse peremehed ja töölised lakkavad teineteisist mõistmast. Millisest „ühisest saatusest" saab jutt olla, kui kodanlus ihkab sõda, proletariaat aga kuulutab „sõja sõjale?"[1]) Imperialismi periaadis puudub rahvuse „ühtsus" juba täielikult, alles asendunud terava ja halastamatu klassivõitlusega. Ühelmenek rahvusliku liikumise esimeselt periaadilt teisele on seatud rahvusliku liikumise paratamatu allakäiguga, millise protsessi iseloomulikus tunnu-

1) Stalin, Teosed 2, lk. 321.

seks on – rahvusliku „ühtsuse" kadumine, klassivastaluude teravnemine rahvuses eneses, laiade rahvamasside (eelkõige talurahvamasside) irdumine rahvuslikust liikumisest, kuna kodanluse programm ei suuda enam rahuldada rahva eluliisi huve ja sellega kaasub kodanluse juhtiva osa kadumine.

„Rahvusliku liikumise, oma algsuselt kodanliku liikumise saatus on laamuliikuli seatud kodanluse saatusega. Rahvusliku liikumise lõplik langus on võimalik ainult kodanluse langusega. Ainult sotsialismi riigis saab jalule seada täielik rahu" [1] õpetab seltsimees Stalin.

Seoses kodanlike rahvuste kadumisega ei kao aga rahvused üldse, nad vanadel, kodanlike rahvuste baasil, kapitalismi likvideerimise resultaadina tekivad uued rahvused, milliseid tuleb kvalifitseerida kui sotsialistlikke rahvusi. [2]

„Töölisklass ja tema internatsionaalne

---

1) Stalin, Teosed 2, lk 305.
2) Сталин, Сочинения 11, lk. 339.

partei on talleks jäänuks, mis kaandab neid nussi rahvusi ja juhib neid. Töölisklassi ja töötava talurahva liit rahvuse seas kapitalismi jäänuste likvideerimiseks sotsialismi võiduka ülesehitamise nimel, rahvuslooku rõhumise jäänuste hävitamine rahvuste ja rahvusvähemuste võrdõiguslikkuse ja arenguvabaduse nimel, natsionalismi jäänuste likvideerimine rahvaste valvelolve sõpruse kehtestamise ja internatsionalismi tugevdamise nimel; ühine rinne kõigi rõhutud ja mittetäisõiguslike rahvastega võitluseks vallutuste ja vallutussõdade poliitika vastu, võitlus imperialismi vastu – selline on nende rahvuste vaenne ja sotsiaal-poliitiline ilme."[1] – sellisest seisukohast lähtub neid rahvusi seletsimees Stalin.

Sellised sotsialistlikud rahvused, nagu nad praegu eksisteerivad Nõukogude Liidus on võrreldamatult monoliitsemad, võrreldamatult üldrahvalikumad kui üksikutes milline ~~sotsialistlik~~ kapitalistlik rahvus. Sotsialistlikus rahvuses puudub

1) Сталин, Сочинения 11, стр. 339.

antagonistlikud klassivastalud, pundub inimese ekspluateerimine inimese poolt. Seltsimees Stalini sõnad, lausutud VK(b)P X kongressil, on Nõukogude Liidus muutunud täiel määral tõeks. Seltsimees Stalin ütles: „Peavalt on tarvis tõestada, et kapitali väimulaleku, laatmisvahendite eraomanduse ja klasside olemasolu puhul ei saa kindlustada rahvuste üheõiguslust, et kuni kestab kapitali võim, kuni käib võitlus laatmisvahendite valdamise pärast, ei saa olla mingit rahvuste üheõiguslust, nagu ei saa olla kaastööd rahvuste töötavate hulkade vahel. Ajalugu räägib, et asjus viis rahvusliku ebaüheõiguslise kaotamiseks, ainus viis rõhutud ja mitterõhutud rahvaste töötavate hulkade vahel vennaliku kaastöö režiimi sisseseadmiseks on kapitalismi likvideerimine ja nõukogude korra kehtimapanek."[1]

Sellised on Lenini ja Stalini õpetused rahvusest ja rahvuslikust liikumisest, esitatuna põgusal, linnulennulisel kujul.

---

1) Stalin, Teosed 5, lk. 35 jj.

2.

Piirjooni Eesti rahvuslikku liikumise tekkest ja arengust

a) Eestlaste konsolideerumine rahvuseks

Need majanduslikud tingimused, milliste baasil võis toimuda eestlaste konsolideerumine rahvuseks ja võis tekkida rahvuslik liikumine, kujunesid välja XIX sajandi keskpaigu, täpsemalt 50-ndail ja 60-ndail aastail. Neil aastakümnneil toimusid Eesti ala majanduselus tähtsad muudatused, mis viisid siin laial rindel väidule kapitalistliku tootmisviisi põllumajanduses. Seoses endise feodaal-pärisorjuslikku süsteemi likvideerimisega ja rahvusliku turu tekkega, toimus ka eesti rahvuse kõigi nelja tunnuse väljakujunemine, sest „feodalismi likvideerimise ja kapitalismi

arenemise protsess on ühteaegu inimese teet rahvusi moodustav protsess." [1]

Tekkisid mitmesugused ülemaalised ühiskondlikud ja ettevõtted, tõsteti esile nähtused eestlaste koondamiseks ühte rahvuslikku kultuurimangu, kujunes välja ühtne kirjakeel Põhja-Eesti kirjakeele ja nn kirjaviisi baasil, tugevnesid kultuurilised sidemed maa eriosade vahel.[2] Nii toimus eestlaste konsolideerumine rahvuseks, milline protsess leidis endale väljenduse rahvuslikus liikumises. Kapitalismi areng ja eesti rahvuse kujunemine toimus ägeda klassivõitluse olukorras, kus feodaalse taatmisviisi ja ideoloogia külge klammerdunud balti-saksa feodaalide klass püüdis kõigiti pidurdada tekkiva eesti külakodanluse edasitungi nii majanduslikul kui ka ideoloogilisel rindel. „Võitlus algas ja nõttus haagu õigupoolest mitte rahvuste kui terviktute vahel, vaid kommunistide ja kõrvalesurutud rahvuste valitsevate klasside vahel." [3] Kõneleb rahvusliku liikumise algperioodi

---

1) Stalin, Teosed 2, lk. 297.
2) Vassar, Käsvkini lk. 55.
3) Stalin, Teosed 2, lk. 299.

kahta seltsimees Stalin. Farmeerov eesti külakodanlus jäänka talupaja näol, oli ahistatud igast küljest valitseva baltisaksa aadli poolt, kellele kuulus suurem osa haritavast maast, kes väimutsesid piiramatult maa administratsioonis, kohtus, koolis ja kirikus. Seepärastpüüdis eesti kodanlus oma edasise arengu huvides kõrvaldada kõiki takistusi ja raskusi, mis olid ta teel ees. Saksa mõisnike jõulma ikke all elikannatanud mitte ainult jäänkad talupojad, vaid see ike rõhus veelgi tugevamal määral talupaegkanna kõige laiemaid masse - külakehvistust ja kesknikke. Loomulikult olidka need talupaegademassid elulisselt huvitatud feodaalse ikke täielikust likvideerimisest ja nähes naaber kodanluse võitlust selle ikke vastu, taotasid nad selles võitluses täiel määral kodanlust. Oma töös „Eesti ajaluugu XIX sajandi 2. poolel" kirjutab dotsent Vassar selle küsimuse kohta järgmist: „ Saksa mõisnike ruskumatu

omavali, nende päritsejuslik-juurkurlik rõhumine rikkinises rahvuslikus ja isevalitsuslikus survega, mille raalseks kehastuseks rõhutud eestlase jaoks oli balti parun. Siepärast eesti talupoegkond kujutaski enesest rahvuslikku liikumise põhiarmeed ja selles seisneb eesti rahvusliku liikumise seesmine jõud ja rahvalik iseloom"[1] Nõukogude võimalikuks ühendada rõhutud rahvamasse rahvusliku liikumise liipu alla ja anda sellele liikumisele rahvuslik, teravalt saksavastane iseloom. Nii näeme, kuidas eesti rahvusliku liikumise kaugeetne kujunemine kinnitab Läänemaal stalinlikku teesi, mille kohaselt „alamklasse" ei jää ükskõikseks kodanluse ülestikutsete vastu, vaid kaasaelavad kodanluse liipu alla, sest repressiaanid ülaltpoolt riivavad ka neid, kutsudes neis esile rahulolematust.[2]

---

1) Vassar, Käsikiri lk. 56.

2) Stalin, Teosed 2, lk. 300

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

6) Talude päriseksostmine ja klassikihistumine talurahvas

Pmudutades järgnevalt talude päriseksostmist tuleb eelkõigel toonitada asjaolu, et selle protsessi kiirus olenes põhilisel määral mõisahärra suvast, keda ajendas talude müügile tavaliselt vajadus rahaliste resursside järele, et ratsionaliseerida oma majapidamist ja katta üha kasvavaid väljaminekuid. Talude päriseksostmine Eesti alal toimus ebaühtlaselt - kapitalistlikult enamarenenud lõuna- Eesti oli selles suhtes Põhja-Eestist palju ees, kus massiline talude müük algas alles 70-ndail aastail. Ebaühtlaselt toimub ka talude müük talude suuruse seisukohast lähtudes - esmajoones müüakse palgatööjõudu kasutavad suurtalud, kuna väiksemate talude müük toimus äärmiselt aeglaselt. Selle nähtuse selgitamiseks tuleb rõhutada,

asjaolu, et talude päriseksostmine asutus võimalikuks ainult tänu neile miljoneile rubladele, mida peremehed armutult välja pigistasid sulaste ja vabadike lisatöödst nende intensiivsema ekspluateerimise teel. Seoses kapitalismi sissetungiga kadusid endised, feodaalsele tootmissüsteemile omased patriarhaalsed suhted peremehe ja sulase vahel, andes nüüd halastamatule ekspluateerimisele Seltsimees Naanil on täielik õigus, kui ta väidab, et talunike akumulatsioon tugines kaasmaalaste piinitule ekspluateerimisele.[1] Kapitalistlik ekspluateerimine kutsus aga amakorda esile vastalude tekke peremehe ja sulase vahel, mis esines alguses varjatud, embrüonaalsel kujul, aga paralleelselt kapitalistliku tootmisviisi arenguga üha süvenes, muutudes peagi teravaks, lepitamatuks klassivaenuks. Äärmiselt tabavalt iseloomustab seda sulaste ja kehvikute ekspluateerimist peremeeste-kulakute poolt V. I. Lenin, kes kirjutab

1) Naan, lk. 23.

ama Leases „Mis on „rahvasõbrad' ja kuidas nad väitlevad statsiaalidemokraatide vastu?" järgmist: „See väikeste külaekspluatatoatarite mass on hirmus jäme, hirmus eriti sellepoolest, et nad nõhuvad töötajat ükshaaval, üksikult, et nad aheldavad ta enda külge ja võtavad temalt igasuguse päästelaatuse, hirmus sellepoolest, et see ekspluateerimine küla metsikuse juures, mille tekitab kirjeldatud süstemille omane madal tööviljakus ja läbikäimise puudumine, ei ole mitte ainult töö riisumine, vaid veel ka asjaatlik mänitus isikuse üle, mida maal alataja väib kahata." [1])

Need, halastamatu ekspluateerimise baasil kujunenud klassivastalud talurahva, kui endise feodaalse klassi rüpes, viivad rahvusliku liikumise baasi nõrgenemisele, viivad rahvuse ühtsuse seesmisele lagunemisele, sest „Ei saa lõpuselt kõnelda rahvuse „ühisest kultuurist", kui ühe ja sama

1) Lenin, Teosed 1, lk. 208.

rahvuse peremehed ja tööliised lakkavad teineteist mõistmast."[1] Paralleelselt kapitalismi arenguga süvenevad need vastolud külakodanluse ja külaproletariaadi vahel, ning viivad seetõttu rahvusliku liikumise vastu paratamatule kriisile ning mandumisele. Eeltoodust võime teha järelduse, et eesti rahvuslik liikumine sisaldab algusest peale varjatud kujul oma nõrgemad vastalusid, mis hiljem said sellele liikumisele saatuslikuks ehk teiste sõnadega - kapitalismi areng eesti majanduses sünnitas eesti rahvusliku liikumise ja samaaegselt ka selle liikumise hauakaevaja - proletariaadi, kes lõpptulemusena kummutas kapitalistliku süsteemi.

c) Kaks erinevat suunda eesti rahvuslikus liikumises

Kapitalismi arengu ebaühtsus eesti talumajanduses kajastus ka rahvuslikus liikumises. Kapitalistlike

1) Stalin, Teosed 2, lk 321.

suhete paalest eesrindlik Lõuna-Eesti; eesatsas Lõuna-Viljandimaa ja Lõuna-Tartumaaga, ali rahvusliku liikumise peamiseks baasiks ja initsiaatoriks, kust sai alguse nida rahvuslikke ürituste (palvekirjade liikumine 60-ndail aastail, Aleksandrikaali idee). Põhja-Eesti ali rahvusliku liikumise ürituste suhtes kaugelt ükskõikse. Juba algusest peale tekivad rahvuslikus liikumises 2 erinevat suunda erinevate taotluste ja erinevate eesmärkidega, mis täielikult kujunevad välja liikumise enese käigus.[1] Konservatiivse, alalhoidliku suuna esindajad (J.W. Jannsen, J. Hurt, hiljem ka A. Grenzstein ja K.A. Hermann) teostasid kokkuleppepoliitikat saksa pastorite ja mõisnikega, jutlustasid saksa feodaalset kultuuri, mille kohta Marx on tabavalt väljendunud "Vanad seigusliku vahesseinad, ortodoksaalne luteri usk ja mahlade väljaimemine talupoegadest – vaat mida nad nõuavad saksa kultuuruks."[2], ja kujutasid

---

1) Vassar, Käskkiri, lk 57.

2) Маркс, Избранные письма, стр. 233.

seepärast endast balti aadli agentuuri eesti rahvuslikus liikumises. Satsiaal-ühiskondlik baas millele see kildkond toetus, oli vägagi kitsas, kaasnedes peamiselt eesti kodanluse nendest elementidest, kes olid huvitatud senise paalfeodaalse ekspluateerimissüsteemi säilitamisest - st. kupjad, kiltrid, apmanid, mäisavalitsejad, kiriku väärmündrid, köstrid j.t. Selle suuna „natsionalism" seisnes peamiselt eesti keele ja teataval määral ka kirjanduse tähtsuse rõhutamises, laates sel teel meelitada rahvahulki oma mäju alla.[1]

Rahvusliku kodanluse teise, radikaalse suuna iseloomulikuks joooneks oli sakса mäismike ja nende idealaagilevse kantsi - luteri usu kiriku vastu peetava võitluse juhtimine. Radikaalse tiiva juhid (C.R. Jakobson, M. Veske ja Johan Köler) püüdsid tõmmata laiu rahvamasse poliitilisele ja kultuurilisele tegevusele nende poolt ettenihutatud programmi raames, kusjuures jälgiti

1) Vassar, Käsikiri, lk. 57.

laomulikult haolega, et meid raame ei ületataks. Sellise kahe vaalu ekspluatatsiooni alukarras kujunes vältimatuks kakkupõrge mitte ainult radikaalse suuna ja balti-saksa pastarite ning mõtsnike vahel, vaid ka konservatiivsel suunal tuli tagasi tõrjuda radikaalse suuna esindajate ägedad rünnakud pehkimud balti erikorra ja reaktsionilise feodaalideoloogia avaldustele vastu. Selle võitluse jälgimisel, mis peamiselt hargnes ajakirjanduslikel areenil, ei tohi aga laskuda radikaalse tiiva idealiseerimise teele, vaid tuleb alati silmas pidada Jakobsoni ning Lenna kaaslaste klassipiiratust, mis väljendus reformide aatamises tsaarivõimult, rahvusliku liikumise hardmises rangelt „seaduslikes" raames ning kehvtaalurahva laialdaste hulkade eluliste huvide ignoreerimises. Vaatamata ka radikaalse suuna laatus mängrda tsaarivalitsuse ja balti aadli lahkhelidel, sest tegelikult ei olnud tsarism ja balti aadli vahel sellised te-

ravaid vaştalusid, mida aleks şaadud kasutada võitluses balti aadli vastu". Oma passiivse reformide aatamise poliitikaga tegi eesti rahvuslik kodanlus kaljju revolutsioonilisele liikumisele Eestis ja pidurdas klassivõitluse vaba arengut. "Üldse iseloomustab eesti kodanlust algusest peale revolutsioonilisuse puudumine ja klassiliidu otsimine tsarismiga noore proletariaadi vastu, millise klassi võitlusjõudu kahaldsc kodanlus nägi juba Kreenholmi streikides 1872. a. ja 1882. a. ning Kunda streigis 1883. a. Eesti kodanluse „rahulikkuse", legaalsete võitlusmeetodite sügavam põhjus seisneb aga asjaolus, et eesti kodanlus astus ajalooareenile alles siis, kui kodanlus kogu maailma ulatuses oli minetanud oma revolutsioonilisuse ja kohati oli alanud juba kapitalistliku korra ärakasutamine (Parvusi Kommunn 1870. a.).

Progressiivse jõuena rahvuslokku liikumise jaoks kaalge tiiva juures tuleb esile tõsta asjaolu, et see tiib saadetas vene ja eesti rahva põlvede sõprus-

1) Vassar, Käsikiri lk. 58.

sidemete tugevnemast ja süvenemast. Seepärast pole ka sugugi mitte juhuslik, et juba 60-ndatel aastatel muutub Saarirüügi pealinn Peterburg eesti rahvusliku liikumise ruheks keskuseks, kuhu kogunes nida eesti intelligentsi esindajaid ja „... kus nad vabanesid reaktsioonilise balti-saksa idealoogia ahelaist, arenedes demokraatliku vene kultuuri viljakas tingimustes."[1] Siin omandas Tõeline rahvasjuht, taaterahvalik demokraat C. R. Jakobson[2] ka oma progressiivsed, demokraatlikud vaated, siin tekkis kaastöö eesti ja läti rahvusliku liikumise tegelaste vahel.

d) Piirjoone rahvusliku liikumise arengust

60-ndatel aastatel olid rahvusliku liikumise suurimateks üritusteks palvekirjade aktsioonid, millestest väärib eriti esiletõstmist 1864. a. kollektiivomärgukiri, kuna selles on esitatud eesti rahvusliku kodanluse programm, mille põhijoaneks oli vabanemisstaatuse taotlus feodaal-

1) Vassar, Käsikiri lk. 59.
2) Maan, lk. 52.

sest sõltumusest, mis 60-ndail aastail esines varjatud kujul veel küllaltki suurel määral.[1] (Maahindade reguleerimine, teoarjuse ärakeelamine, kaoli vabastamine parunite ja pappide mõjuvalt, eesti keelele võõrdsete õiguste andmine- selline oli kodanluse programm põhijoontes.) Palvekirjas esitatud nõudeid „... olid eeskätt külakodanluse huvides, kuid mitte ainult külakodanluse huvides,"[2] sest 1864. a. oli talurahva kõigil kohtidel veel rõhisevad huvsõd, millised see programm just väljendas. Kuigi juba tollal oli teataval määral alemaskas vastalu külakehvõstu ja kulaklase vahel, mis väljendus 1864. a. Vana-Karuste vabadike peremeeste vastu suunatud palvekirjas[3], siiski olid 60-ndatel aastail veel tõsel määral domineerivad vastalud talurahva ja mõrsnike vahel. Mõisniku vastu astus tollal talurahvas väljа veel tervikuna kui klass, sest Lenini sõnade järele jääb talurahvas

1) Naan, lk. 47 jj.
2) Samas, lk. 49.
3) Samas, lk 50.

pärisorjusliku ühiskonna klassiks sel määral, kuivõrd säilivad veel pärisorjuslikud vahekorrad." 1)

1869. a. toimunud Eesti üldlaulupeo tähtsust rahvuslikku liikumise arengule on kodanlikke ajaloolasi poolt kõigiti üles puhutud mõnd laulupidu ennast on püütud näidata väimalikult kaunites värvides. Ka Nõukogude Eestis ilmunud kirjanduslaos äpikuisse on sõõrasid väärseisukohti sisse pooltud, mis. kõnelevad laulupeost kui, maarahva jäudude esimesest väimsast demonstratsioonist", kus vaatamata Jannseni poolt valitud klerikaalsele saksa repertuaarile „...rahvas tundus end alenat eesti peal ja sai sügavat äratust Hurda rahvusprogrammilisest peakõnest." 2)

Hurda kõne oli tegelikult tugev avaus konservatiivse suuna rahvavaenulust vaidlaagrat „armsatele eesti vendadele", kus juures erilist rõhutamust leidis vagusa allumuse nõue seadustele. „Meie peame igakaud ja igas tükis ka riigi ja oma elmalike ülemate käsule alahoidvuud

1) Linda V, 92. 20.
2) Aettoa, lk. 11. 20.

alema, algu ülemad ministrid või vallavanemad; meie peame nõnda kui peha kiri ütleb, ka, tigedategi' sõna kuulma-.. näitagu seadus meile raske või kergel..." kõneles Hunt sellel laulupeal ja lõpas ähvardavalt juurde :„ Kõrk meeletu tallitamine ja hull mässamine, mos mõnikord ülmas inimesed oma päädd ette võtavad, kõik vägivaldne vasta panemine ei aita siin midagi, vaid teeb vga kard elo ja olo ükka pahemaks. Ei, armsad nennad, vägivaldselt ei saa tükki tõbi terveks tehtud ja nüüsgusest rahva õnne taajad pole muud kui tuulard ja sartsud..." [1] Väga iseloomulik on C. R. Jakobsoni suhtumine 1869. a. laulupeosse, kes võttes sihikindlalt eitava hoiaku laulupeo suhtes, öeldes „...et tema arvates pidutsemisteks põhjust ei ole – silmas pidades rahva praegust olukorda priiuse suhtes". Eesti Ajalehes, ühhanemud, jäi eemale pidutsemisest Jaaramäel, nagu greeka oma eemale päi näitlustest Troaja all" [2] kommenteeris

1) Hunt, lk. 41.
2) Kurrik, lk. 184.

seda sündmust kaasaegne J. Kurrok. Küsimust 1869. a. üldlaulupeo mõjust eesti rahvuslikule liikumisele tuleb veel põhjalikult analüüsida enne lõpliku hinnangu andmist - aga üks on selge: mida sellest laulupeost oli progressiivset, seda ei saa mingil juhul lugeda Hurda ega Jannseni teeneks. *)

Terav võitlus hargnes kaalikuisrmuse ümber, kuna kogu Lutheranse kaalikuisrmus Eestis oli allutatud mõisnikele ja pastoritele, kes kasutasid seda asjaolu klerikaalse ideoloogia juurutamiseks ja eesti rahva saksastamiseks! Vastukaaluks nihutas radikaalne tiib esiatsas C. R. Jakobsoniga esile oma mõtted külakoolide vahetust allutamisest rahvahariduse ministeeriumile ja vene keele õpetamisest. Võitlusest

1) Vasar, Käsikiri, lk. 60.

*) Seepärast ei saa täiel määral nõustuda ka H. Vahteri seisukohtadega (vt. Sirp ja Vasar 1950, nr. 9, V. III) artiklis „Eesti kooriilaulu kultuuri arengujaoni", kus J. Hurda kõnele 1869. a. üldlaulupeol antud ülimalt ekslik hinnang. Tundub, et autor on ülehinnanud ka laulupeo mõju edasisele rahvuslikule liikumisele, arengule, nimetades seda mõju „tahtmatuks"!

koalikūsimuse ümber kasvas välja ka Aleksandrikooli ümbrus, mõlemat küsimust juures peatume lähemalt aga juba teises seoses

70-ndate aastate algust tähistab rahvusliku liikumise seisukohalt eesti kodanluse aktiivne kaandumine erinevatesse ühingutesse. Nii loodi 1870. a. Eesti Põllumeeste Selts, 1872. a. Eesti Kirjameeste Selts ja järgnevatel aastail terve rida põllumeeste seltse lõuna- Eesti linnadesse (Viljandi, Pärnu, Põltsamaa). Uus tõusuajajärk rahvuslikus liikumises algas 70-ndate aastate lõpus 1879 - 1880. a. tekkinud ülemaalise revolutsioonilise situatsiooni faasil, mõõtõttu kasvas tundmvalt rõhutud masside aktiivsus võitluses vihatud pärisorjuslike igandite ja tsarismi vastu. Sellise tõusu perioodil hakkas ka ilmuma C. R. Jakobsoni radikaalselt häälestatud nädalaleht „Sakala" (1878. a.) Jakobsoni energilisel ja otsuslikul juhtimisel muutub võitlus mõisnike, pastorite ja nende agentuuri vastu

eesti rahvuslikus liikumises tunduvalt teravamaks ja aktiivsemaks. Selle väitluse käigus omandab „Sakala" Kaalurahva radikaalselt häälestatud masside hulgas peagi laialdase populaarsuse ning tõmbab endale reaktsioonilisi jõudude raevuka meelepaha, mis väljendub katsetes „Sakala" sulgemiseks Tsaarivõimude kaasabil. Kohtuprotsesside organiseerimise teel õnnestubki neil „Sakala" 1879. a. mõneks kuuks sulgeda - aga ei see abinõu, kui ka kaebused Tsaarivõimudele ning laiem avalikkuse ees ei suuda lõppkokkuvõttes Jakobsoni populaarsust kõigutada.[1] Vaatluse alla tuleva perioodi alguses lääb lõkkele väitlus mõlema suuna vahel eesti rahvuslikus liikumises. Teravа väitluse algust tähistab konservatiivse suuna juhi, Otepää pastori Jakob Hurda avalik kiri Jakobsonile 1878. a. juulis, millega Hurt süüdistab „Sakala" toimetajat usu põhja alt ära kaevamises ning kirikuõpetuse mahakiskumises. Kiri lõpeb

1) Vassar, Kägstkõsi lk. 61.

avaliku sõjakuulutusega, milles Hunt teatab, et tal on võimatu kaastöö jatkamine „Sakalale" ning palub oma nime kaastööliste hulgast maha kustutada[1]. Ajakirjandusest kandub võitlus ka teistele ühiskondliku elu aladele - Eesti Kirjameeste Seltsi ja Aleksandrikaali ühitusse, millest aga pikemalt juba järgnevail lehekülgedel.

Rõhutades ühest küljest. C.R. Jakobsoni positiivseid, demokraatlikke jõoni, tuleb teisest küljest ära märkida ka Jakobsoni kodanlik-radikaalset klassipiiratust, mis seisnes tuginemises Tsaarivalitsusele, sulaste ja vabadike erihuvide ignoreerimises, maaproletariaadi alakarra idealiseerimises ja kalkustavas suhtumises formeeruvasse eesti proletariaati. - Ent antud ajaloalises olukorras ei suuda need negatiivsed jooned varjutada Jakobsoni progressiivset osa ja C.R. Jakobsoni kuju jääb meie ajalukku kui suur talurahvalik demokraat, „... kes taotles

1) Hunt, lk. 202.

talurahvahulkade aktiivset võitlust vaimse ja füüsilise orjuse vastu ja oli selle liikumise järjekindlaks ning vastaste suhtes lepitamatuks juhiks ajastul, kus kodanlus veel suutis olla tõeliseks rahvahulkade juhiks."[1]

Kokkuvõttes võime öelda, et eesti rahvuslik liikumine saavutas aastail 1878 – 1882 oma kulminatsioonni, millele järgnes juba järsk langus, mis eriti teravalt ilmnes aastail peale C. R. Jakobsoni surma (1882. a. märts). Ja selle languse käsitlemisele siirdumegi järgnevail leheküljeil.

---

1) Naan, lk. 52.

3.

Majanduslik olukord Eestis 80-ndate aastate esimesel poolel

Ühekssateistkümnenda sajandi viimaseid aastakümneid iseloomustab kogu maailma ulatuses kapitalismi algav raiskumine, ülemineku kapitalismi viimasesse imperialistlikku faasi, proletariaadi, kui võimsa revolutsioonilise jõu kiire kasv ja sotsialistlike ideede piduramatu levimine. Isaari-Venemaa mahajäänud aludes algas kapitalismi kiire areng alles peale 1860-ndate aastate kodanlikke reforme, kuigi kasiis takistasid pärisorjuse jäänused seda arengut. Kiiresti kasvab Venemaal uus progressiivne klass, proletariaat, kelle hulk 25 aasta jooksul, 1865-st

kuni 1890. aastani tõusis ainuüksi suurkäitistes ja raudteel enam kui 2 korda (706.000-lt 1 433 000-ni)[1]

Formeeruv proletariaat alustab kahe võitlust kapitalistide majanduslikku ja poliitilise rõhumise vastu. Aastad peale pärisorjuse kaotamist olid Venemaa ajaloos perioodiks, kus arenesid kiiresti suured tehased ja vabrikud, laastades väikesi kodutööndajaid ja kehtalupaegi, muutes neid varata tööliseks ning ajades üha enam rahvast linnadesse, vabriku- ja tööstusasulaisse ja alevitesse[2]. Tööliste ühiskutest streikidest ja vastuhakkudest kasvas välja uue töölisklassi võitlus, mis oma iseloomult ja eesmärkidelt oli osa kõigi maade töölisklassi rahvusvahelisest liikumisest[3]. Sellest võitlusest ei jäänud kõrvale ka eesti proletariaat, vaid sammus 70-ndail ja 80-ndail aastail koguni Venemaa tööliskassi ühise võitluse esiridades. Eesti ala oli Tsaari-Venemaal kapitalismi

---

1) ÜK(b)P Ajalugu, lk. 7.
2) Lenin, Teosed 2, lk. 77.
3) samas.

arengu ja proletariaadi tekke seisukohast üks esirindlikumaid rajaane, mis väljendus põllumajanduse põhiliselt kapitalistlikus iseloomus ja suhteliselt kõrges tehnilises tasemes ning tööstuse kiires arengus.[1] Väimsad streigid Kreenholmis 1872. ja 1882.a. ning Kundas 1883.a. tõmbasid endale nii tsaarivalitsuse kui ka kohaliku eesti kodanluse tähelepanu ning <u>sunnivad eesti kodanlust algusest peale võtma eitava hoiaku revolutsioonilise liikumise suhtes ja minema kaastöö otsimisele reaktsioonilise tsaarivalitsusega.</u>

Üldjoontes iseloomustab vaadeldava ajavahemiku majandust pikk ja kurnav üleeuroopaline agraarkriis, mis algas juba 70-ndate aastate lõpul ja mille raskusi aitasid veelgi suurendada halvad saagiaastad (1882, 1884 ja 1885) Agraarkriis põimus omakorda läbi tööstuskriisiga, mis ilmnes eriilmse jõuga aastail 1881–1886, muutudes seejärele depressiooniks. Püüdes pääseda kriisiraskusist tugevdasid kapitalistid

1) Ленценко, стр. 495.

veelgi ekspluateerimist, mis viis töö-
liste alukorra edasisele halvenemisele
ja klassivõitluse teravnemisele. Lenin
kirjutab selle küsimuse kohta: „Veel
1885. aastal, millal ei võinud veel olla
juttu mingil määral sõlmapaavstavast
sotsiaalsest agrotatsiaanist täielvste
keskel ... majanduskriis muutis sellisel määral pingeliseks vabrvse atmosfääri, et plahvatused toimusid alalvselt kord siin kord seal." 1)

a) Talude päriseksostmine

Kapitalismi areng Eesti talumajanduses väljendus peamiselt üleminekus raharendile ja talude pärvseksostmises, kusjuures talumaadele müük alenes läiel määral mõrsahäära suvast. Mõisnvk võis saavi korral talu sendse rentnvku talust välja kihutada ja

1) Ленин. Сочинения 5, стр. 254.

müüa talu ükskõik kellele.,[1] kusjuures talu müügihinna määramine oli täiel määral mõisahärra kätes. Jaluvalt sellest olid ka Baltikumis maahinnad 3-4 korda kõrgemad kui mujal Venemaal, kaasa arvatud isegi mustamullakubermangud.[2] Talu päriseksostmine ei tähendanud aga kaugeltki talupoja vabanemist mõisniku ülemvõimu alt, sest Liivimaa talupoeg oli sunnitud sõlmima mõisnikuga ostulepingu, mis tunduvalt kitsendas talupoja õigusi tema poolt amandatud maa kohta ja andis mõisnikule leodaalseid eesõigusi nagu: õigus sekkuda talupoja majapidamisse, kontrollida talu majapidamisinventari jne. „Selle tagajärjel" kirjutab revideeriv senaator Manassein oma aruandes: „suur osa Liivimaa talupoegi - peremehi, eriti need, kes ei ole võimelised täpselt tasuma ostusummat, on täielikus majanduslikus sõltumuses mõisnikest ja on sunnitud neile järele andma kõigis ühiskondlikes küsimustes, kus majandushoidud, valvuslikud, usulised või terved ühe või

---

1) Manassein, lk. 59.
2) samas, lk. 62.

teise poole ehk ühe või teise seisuse huvid ristuvad."[1] Ka peale ostusumma täielikku tasumist säilitas mõisnik jahiõiguse talupoja maadel, õiguse ehitada teid, kaevata kraave ja kanaleid läbi talumaa. Talupojal ei olnud õigust oma pärveksastetud maale ehitada viinavabrikuid ega avada kõrtse. Erinevalt Venemaast langes Baltikumis üldriiklike maamaksude kogu raskus talupoegade kaela, kuna mõisnikud olid sellest kohustusest vabad.[2] Ülalloodud kitsendused on eredateks näideteks feodaalkorra iganditest säilumisest Baltikumi põllumajanduses, on Lenini poolt iseloomustatud preisi arengutee kurbadeks tagajärgedeks.

Kui ühest küljest olenes talumaade müük mõisnike suvast, siis teisest küljest eeldas talude pärisjeksastmine ka teatavat kapitali akumulatsiooni rentnikel, mille peamiseks allikaks oli - nagu juba eelnevalt mängitud - sulaste, papside ja vabadike halastamatu ekspluateerimine. Seepärast on ka täiesti

1) Manassein, lk. 66.
2) samas, lk.

arusaadav, miks esmajaoines astuti päriseks just suured, kulaklikud talud ja alles seejärele tuli järjekord väiksemate talude kätte, kus palgatööjõudu ei kasutatud kas üldse või kasutati minimaalsel määral. Seda väidet tõendavad ilmekalt järgmised statistilised andmed — määdunud sajandi lõpuks oli Põhja-Eestis müüdud 1—15 dessatiini suurustest taludest vaid 23,3 %, kuna 60-250 dessantiini vahelistest taludest oli müüdud juba 63 %.[1] Suurtalude päriseksastmine toimus mõõnike poolt olmselt soodustatud tingimustes, kuna siin balti-saksa aadel jälgis kindlat? satsraal-poliitilist sihti: luua suurtalumiste-kulakute näol endale usaldatav klassiliitlane külas kehtestatava rahva laialdaste massside vaashaidmisseks. Ilmekaks tõendiks nende soodustuste kohta, mida tehti külakogukonnale talude päriseksastmise alal, annab alljärgnev väike tabel talumaa müügihinna kohta, millest nähtub, et dessatiini müügihind on üldreeglina pöördvõrdelises müüdava talu

1) Vassar, Käsiraamat, lk 18.

suurusega.

Tabel nr 1. [1]

Talu suurus dessatiinides	Dessatiini keskmine hind rbl.
kuni 1	364,1
1 - 5	95,5
10 - 15	64,1
20 - 25	84,73
30 - 35	77,82
40 - 45	67,89
50 - 60	57,16
70 - 80	47,62
90 - 100	38,26
üle 100	35,71

Talude päriseksostmine taimus Eesti alal ebaühtlaselt - esinemas sammus kapitalistlikult enamarenenud Lõuna - Eesti, kuna Põhja - Eestis haagustus talude päriseksostmine alles 90-ndatel aastail. Nii oli 1861. a. Liivimaal päriseks müüdud 388 talu, Eestimaal aga vaid 3 talu.[2] Järgnevalt aastatel täitsa muutub talude müügipraktsessi illustreerib järgnev tabel, millest on taadud talude müük nii Liivimaa kui ka Eestimaa

---

2) Baddeco, Tabelle I, e.; Köstner 59.
1) Baddeco, lk. 61.

kubermangus

Tabel nr 2.[1]

müüdud talude arv

AASTAD	LIIVIMAAL	EESTIMAAL
1862 - 1866	2010	160
1867 - 1871	4318	280
1872 - 1876	5995	1193
1877 - 1881	3133	768
1882 - 1886	2765	2332
1887 - 1891	780	1274
1892 - 1896	1168	3680

Nagu tabelist näha toimus talude müük Liivimaal eriti intensiivselt 70-ndate aastate esimesel poolel ja Põhja-Eestis meid atseselt huvitaval ajavahemikul - s.o. aa 1882 - 1886 mõng 90-ndail aastatel. 1883. aastaks oli Lõuna-Eestis talumaadel alevatest taludest müüdud 61,2 %[2] Põhja-Eestis aga vaid 17,1 %[3] (Bodisco andmetel 16,37 %)[4]

Omapäraselt mõjus talude müügile agraarkriis, mille mõjul langesid tenavdlja ja ööna hinnad ja seoses sellega

---

1) Bodisco, Tabelle I, e; Köstner, lk. 59.
2) Vassar, Käsikiri, lk. 18.
3) Virulane, 1883, 50, 13. XII.
4) Bodisco, Tabelle I, e.

kuivasid kokku ka rentnikel peamised sissetulekuallikad, milliseid ta ali kasutamid talu päriseksostmiseks. Seepärast väiks eeldada kriisiaastail talude astuprotsessi vähenemist, ent tegelikkuses avaneb meile haaprs teine pilt: võrreldes kriisieelsete aastatega jääb Lõuna-Eesti põhiliselt endisele tasemele, Põhja-Eestis aga talude ostmine kasvab jõudsasti, millest kõneleb järgmine tabel.

Tabel nr. 3[1]

EESTIMAA KUB.

AASTA	müüdud talud
1877	144
1878	160
1879	58
1880	251
1881	155
1882	255
1883	597
1884	607
1885	585
1886	288

Selle nähtuse põhjuseks on asjaolu, et mõisnikud, tundes kriisist tingituna teravat rahapuudust, <u>sunnivad</u> müüd talupaegi kahti päriseks ostma. Sellest sunniviisilisest ostjate alukard halveneb tunduvalt. Nii kirjutab "Virulane" 1883.a. lõpul:

1) Baddeo, Tabelle I, e.

„Paiguti on aga Tallinnamaal ka „ostjaid" Viimasel kahel aastal on siin paljudes kohtades talumaid kibedaste müüma hakatud, aga enamiste ikka niisuguste hindadega, mida Tallinnamaa talukohtade headus sugugi kanda ei taha jäuda. Enamiste nõuab siin iga müüja talukohtade ostjate käest ostmise algusel ka hästi suure sissemaksu. Võlgu jaetava summaga ei auta ka palju aega, mänes kahas ainult kuus aastat. Kohtade hind ~~on~~ ise on muidugi ka nii kõrge, nagu seda viie aasta eest keegi ei vãinud uskuda... Kaugelt suurem hulk Tallinnamaa rendrtalunikka on verivaesed. Siiski on palju nendest ostja nime vaştu võtnud ja nãutud sissemaksu summa müüjale kätte muretsenud, sest kuskil ei ole ja kahta, kuhu võiks minna." [1])

Kui sellele veel lisada juurde, et tavaliselt raiuvad mãişnikud enne talumaade müümişt maha seal aleva metsa ning eraldavad paremad maad mitmesuguste võtetega mãrgamaa külge, siis on selge, et nn. „talude müümine" kujutas endast tegelikult talupaegade

1) Virulane, 1893, 50, 13. XII.

halastamatut ja plaanipärast röövimast balti erikarra paragrahvide kaasabtl.

Kriisiaastatel muutus lausa katastroofiliseks kehvemate pärnukoha ostjate olukord, kellelt mõõs halastamatult nõudus sosse õgaaastaseid astuguma-sid. Üle maa veeres talunaksjaniite laine ja ähvardava aksjanihaamri eest palnud talupaegadel ka kuskile põgeneda. Isegi „Olevik", kes tavalvselt püüab talupaegade majanduslikku olukorda käigüti idealiseerida, on sunnitud talle perioodi kohta kirjutama: „Kiriku past oli aksjani kuulutustega nii täidetud, et kuulutuse lehed enam postis nuumi ei leidnud. Kõrtsi seinte pääl oli kõik talv atsa palju aksjani kuulutuse lehti; mõnikord kuunii 10 kuulutust korraga..."

Niigugune oli tegelvk olukord talude ostmise suhtes 80-ndate aastate esimesel poolel; olukord, mida aadlikud ja kodanlikud ajalaakirjutajad on osavalt varjanud üldvste, keskmvste statistikvste näitajatega.

---

1) Olevik, 1883, 17, 23. V.

b) Talurahva kihistumine. Kulakute olukord

Seoses kapitalistliku suhete arenguga eesti külas kulgevnes tunduvalt talupoegade maatustumise ja klassikihistumise protsess. Talupoegkond, kui üks feodaalse formatsiooni põhiklassidest kaotab diferentseerumna, eraldades enda keskelt antagonistlikke klassigruppe - väikesearvulist kulaklust ja proletaarlaste ning poolproletaarlaste massi[1]. Lenin annab järgnivse iseloomustuse klassidele ja klassigruppidele, mis kõik kokkuvõetuna maadustavad talurahva kapitalistliku kaotmisprotsessi juures.

Kõige vaesema kihi maadustab põllumajanduslik proletariaat, st. palgatöölised, kes omandavad elatusvahendeid palgaloost töös kapitalistlikes põllumajanduslikes ettevõtetes.

Teise grupi maadustavad poolproletaarlased, st. need, kes osaliselt töötavad palga eest, aga osaliselt saavad

1) ВСД 1, стр. 338.

elatusvahendeid kas oma või rendatud maalapikese harimisest, kusjuures see maalapike on liiga väike talupoja ja tema perekonna ülalpidamiseks.

Kolmandasse gruppi kuuluvad <u>väiketalupojad</u>, kes, omades või rentides selleks maatükki, mis katab enam-vähem nende perekonna tarbimisvajadused ja mida haritakse oma perekonna jõududega, ei lähe pakkuma oma tööjõudu ega otsima täiendavat tööjõudu väljast.

Kolm. ülalmainitud gruppi moodustavad kõikides kapitalistlikes maades talupoegkonna enamuse.[1]

Neljanda grupina mainib Lenin <u>keskmikke</u>, kes omavad sellesuid maatükke enda käsutuses, mis peale perekonna nõuete rahuldamist annavad veel teatavat ülejääki, mis võimaldab neil headel aastatel tõusta kulakoduluse hulka. Keskmiste juures on ka sagedane palgatööjõu kasutamine.

Viiendaks, viimse grupi moodustavad <u>aga kulakud</u>, kes omades kapitalist-

1) ЛС-т. Том 1, стр. 338.

likke põllumajanduslikke ettevõtteid, kasutavad reeglipäraselt väärast tööjõudu ja „... on seotud „talupoegkonnaga" ainult madala kultuurse taseme, igapäevaste eluvajaduste ja isiklikku füüsilise tööga oma majapidamises."[1]

Praeguval ajajärgul omab väga suurt tähtsust agraarkriisi jälgimine, sest kriisi mõju kogu Venemaa, sealhulgas ka Eesti ala põllumajandusele on väga suur. „Agraarkriis, nagu igasugune kriis, laastab maaharijate hulki, tekitab kodulaktskujunemud omandussuhetes suure murrangu, viib paiguti tehnilisele regressile, kestkaegsete majandamisstruktuuride ja -vormide elustamisele, kuid üldjoones kiirendab ka ühiskondliku evolutsiooni, lõhub patriarhaalse stagnatsiooni välja tema viimastest varjupaikadest, suunab põllumajanduse edasisele spetsialiseerumisele ... edasisele massinate rakendamisele jne."[2] niimaadi iseloomustas ülevenemaalist agraarkriisi V. I. Lenin.

Kriis ei tabanud mitmesuguse raskusega

---

1) Ленин, Сочинения 31, стр. 130 jj.
2) Lenin, Teosed 4, lk. 132.

kagu Eesti talupaegkonda. Samal ajal kui kehvemate ja vabadike olukord oli peaaegu lootusetu, elasid kulakud oma pärnseksastetud suurtaludes jõukalt, kasutades seejuures pahatihti pankrateerunute naabrite häda oma maavalduse laiendamiseks. Agraarkrahhs etendas Eesti külas määratu satsiaalse tsenterfungi osa, mis tunduvalt kiirendas talupaegkonna satsiaalset diferentseerumist külakodanluseks ja külaproletariaadiks. Kuivõrd rõhuva enamuse maadeldaval ajajärgul Liivimaal maatarahvas, külaproletariaat, sellest annab kujuka pildi revideeriva senaator Manasseini aruanne, millest nähtub, et 1882. a. Liivimaa 872. 535 maaelanikust oli maaga varustamata 660. 017 inimest ehk 77 %.[1] Need olid sõjs sulased, mõrsamaonakad, papsid ja vabadikud, kuna ülejäänud 23 % koosnes väiketalupoegadest, keskmikest (mõlemad grupid väga sünget tulevikuperspektiividega) ja nähtavasti kulakuist. Talurahva satsiaalse kihistumise protsessist täid kaasaegsed ajalehed väga elulähedased näited, milledest mõnda

1) Manasseen, lk. 61.

gard vaatlema alljärgnevalt.

Nagu eelnevalt nägime maadustasid talupoegkonnas käige väikseearvulisema aga majanduslikult käige kaalukama kihi kulakuid, kelledel tänu kaasmaalaste armutule ekspluateerimisele, oli õnnestunud juba varakult päriseks osta oma suurtalu ja kasvsiaastaal seda sageli veegi suurendada, nii et kulak nõrs täie õigusega kanda „hallpanuni" tiitlit. Lenin iseloomustab tabavalt kulakut kui „küla isandat", kes ekspluateerib pidevalt võõrast tööjõudu, kuna majandi suurus ületab enamasti oma perekonna tööjõu.[1] Käige edukamad kulakute hulgast muutusid kapuni tõelisteks mõisnikeks, kes täielikult võtsid üle oma balti-saksalastest „ametivendade" kurnamistsiüsteemi.

„Eesti suguu mehi, kes 'alles nuemal ajal on mõisa = omanikkudeks jõudnud saada, on kahte seltsi," kirjutas „Eesti Postimees 1884. a. oma ühes juhtkirjas, „: ühed on rüütlimõisade ja teised karjamõisade omanikud. Rüütlimõisade

---

1) Lenin, Teosed 3, lk. 139.

omanikkusvõ on vähem aga karjamõisa-
de omanikkusvõ juba õige rahkesti ... Kui
-Eestlane mõisa ostab, siis ostab tema
vallas elav rahvas enamasti ikka elu=
kergitust, aga ärieäranduse rentide ja ostu-
hindade odavust, sest et mõisa nus oma-
nvk ju nende omast sugust on. Aga
seda ei juhtu pea ialgi, vaid mõni kord
juhtub sedagi, et nus omanvk rentisvd ja
ostuhindasid veel enam tõstab kui endise
omaniku ajal oli."[1] Näeme, kuivõrd ker-
gesti rebeneb „rahvusliku ühtsuse" ja „rahvise
suguvere" petlik loor, mispea kui asi
puutub „oma" rahvusest mõisaomanvku
majandusliikesse hulidesse. On selge, et
talleaegsed kodanlvkud ajalehed võisid
lõpmatuseni kõnelda „vennaliikust ar-
mastusest eestlaste vahel" ja „eestlaste
ühte haidmvsest", ent äärmuses kitsvku-
ses alevale talurahvale, kes tundvs oma
turjal „suguvennast" mõisnikku sendsest
veelgi raskemat iket, jäi mõisnik mõis-
nikuks ja rõhuvne rõhuvseks, vaata-
mata teoreetilvgele „vennaarmastusele eest-
laste vahel.

---

1) Eesti Postimees, 1884, 27, 4. VII.

c) Kesktalupoegade olukord

Järgmine talurahva kiht, kangelt arvukam kui kulaklus, ent ka kangelt nõrgemate majanduslike positsioonidega oli kesktalurahvas. „Selle tunnuseks on kaubamajanduse kõige väiksem areng," iseloomustab Lenin kesktalurahvast. „Isetarbev põllutöö katab vahest ainult parimal aastal ja eriti soodsatel tingimustel säärase talupoja ülalpidamise ja seepärast on ta äärmiselt ebakindlas olukorras. Enamikel juhtudel ei saa kesktalupoeg aga aastaga kokku, ilma et ta ei teeks tööga tagasitavat laenu jne. ilma et ta ei otsiks kõrvaltenistust, mis kaasneb osalt samuti töörõu müümisest jne. Iga väikelinn paiskab hulga kesktalupoegi proletariaadi ridadesse. Oma rühmakondlikelt suhteilt kõigub see rühm kõrgema rühma, mille poole ta püüdleb ja mõlesse ühinestub pääseda ainult äärmiselt ebakindlatel ~~vähestel~~ väikesel vähemtkul, ja madalama rühma vahel, millesse teda tõu-

kab kagu ühroskanna evalutşvaani käik.[1]

Siirdudes konkreetse faktologe mäterjali vaatlemisele on tõepoolest hämmastav, millisel määral see kinnitab eeltoodud Lenini teesi keskttalurahva suhtes. Eesti konkreetses-ajaloolises olustikus kaasnes keskttalurahva kohtomaa nähemas osas pärisperemeestest, suuremas osas aga talurentnikest. Rendimaks oga tegi seoses agraarkriisiga läbi ootamatult kiire tõusu, mille tõttu sageneesid juhused, kus talupoeg jätab Eesti alal maha oma rendutalu ja lahkub, muutudes sulaseks, popsiks või vabadikuks. Manasseini andmete kohaselt oeti ainuüksi ajavahemikus 1880-1882 Liivimaal taludest välja 710 rentnikku, kusjuures väljatõstetud rentnikud pidid sageli otsegi süngeskundel elama lahtise taeva all, asetades hädaohtu nii enda kui oma perekonna tervise ja elu nõnda riskides oma varandust.[2] Kuna Manasseon ei nõu
, ja seda täie õigusega, mõnsnõke paalt

---

1) Lenin, Teosed 3, lk. 142 jj.

2) Manassein, lk. 68.

esitatud andmeid väljatõstmiste kohta, siis esitab ta omapoolse arvuna enam kui 600 väljatõstmist iihe aasta kohta,[1] mis on kahtlemata õigem eeltoodud arvust.

— Eriti palju oli rentnike- ehk talupoegi Põhja- Eestis, kus talude ostu- müügi pratsess toimus palju aeglasemalt kui Lõuna- Eestis. Nende rentnike kohta kirjutas „Pirulane" 1883. a. lõpul ühes oma juhtkirjas „Tallinnamaa talu põllumehed on enamaste rentnikud, kes rahaga ja abitenga oma põllumaksusi maksavad. Vanemastel aastatel on aga seda põllurenti, raha ja abitegu, rahkeste tõstma hakatud, nii rahkeste, et see paigiti juba pool suurem on, kui mõne aasta eest oli. Meie kuuleme paljude suust ja laeme paljude sulest selle asja kohta teatusi, mis just kohkuma panevad. „Jee tööd mõdpalju kui õgunes jõuad, söö ja ela nii hahvaste ja sandrste kui indmesel vähegi näimalrk, aga see enam ei

1) Manassein, lk. 69.

aita – kaua enam läbi ei tule, ei tea kuhu peab põgenema!" Neid ja sarnaseid ahkamusi peame sagedasti kuulma ja lugema. Nända tõendavad reuntsmud." [1] ja veidi edasi „ Meie talunrael, kes veel mitte suurema jäunga päruskaha pidajateks pale saamud, ei ale praegu mudskiŋnugust elu põhjust ega edenemise laatust. Igal ajal võib reuntsmule rahareuti ja abitegu juurde kasada, ... igal ajal näeb reuntsmk suunstud saada, kohast väljamunema." [2]

Sellune ebakindlus tulevsku suhtes loomulvkult pidurdas nue, täiustvkuma põllumajandustehnuka tarvdtuselevõttu reudvtaludes, jättes tehnulvse progressi rakendamuse peamuselt kulaklike elementide monopoliks. Madalast põlluharumustasemest jutustab ka „ Eesti Postimees" 1884. a. suvel, kurtes, et eestlaste põlluharumine seisab põhiveelt samal tasemel, kus ta oli juba esivanemate ajal.

„ Suurem osa Eesti talupoegu künnab põldu just niisamasuguse adraga,

---

1) Virulane, 1883., 50, 13. XII.

2) samas

äestab niisamasuguse äkkega, nullib niisamasuguse nulliga, seemendab, kõlvab, harib lõikab niisamasugusel viisil, nagu see sadade aastate jooksul Eestlaste maal sündinud."[1] kirjutas „Eesti Postimees." Madal tehnika tingib aga omakorda madala taatlemise, mis vähegi halvemal aastal seab kesktalupaja probleemi ette: kuidas elada järgmise lõikuseni ja tasuda viimgi nigelast saagist veel rendimaks. Seepärast pole ka õnneks panna, et rendimaksu tähtpäeval võis näha rentnikke, kes keesagelt raha ei saanud, kahtumaja nurgas nutmas![2] Julges aga talupoeg - rentnik teatavasti maaparandustöid teostada, siis oli kindel, et rendimaks tõuseb.

Sellises olukorras elas 80-ndate aastate esimesel poolel Eesti kesktalupoeg, kelle põhiosa langes seoses kapitalismi edasise arenguga maaproletariaadi hulka ja ainult vähesed keskmisest tõusid kulakuks.

---

1) Eesti Postimees, 1884, 35, 29. VIII.

2) Olevik, 1883, 29. 23. V.

a) Maaproletariaadi olukord

Kui eelmise grupi, kesktalupoegade all me vaatlesime Lenini jaatuse järele kehvtalupoegi ja keskmisse, siis nüüd vaatleme ühtses seoses nii põllumajanduslikku proletariaati kui ka poolproletariaati. Peatudes talurahva kihistumisel Venemaal, andis Lenin kehvtalurahvale järgmise iseloomustuse: „Jeine nus tüüp on maaproletariaat, hingemaad omavate palgatööliste klass. Siia kuulub valdav talurahvas, sealhulgas ka täiesti maata talupojad, kuid vene maaproletariaadi tüüpiliseim esindaja on teatud laadi, päevailane, lihttöölane, ehitus- või muu töölane, kes omab hingemaad. Majapidamiste tühine suurus maalapikesel, kusjuures see majapidamine on täiesti laokil ..., võimaluse puudumine ekstensiivida ilma töö jõu müümiseta, ... äärmiselt madal elutase, mis vast jääb maha isegi hingemaata töölise elutasemest — need on selle tüüpi iseloomustavad jooned"[1]

1) Lenin, Teosed 3, lk. 139 jj.

Baltimaade maaproletariaadi peamine erinevus Venemaa sõsekubermangude maaproletariaadist seisneb hiigelmaa puudumises. Ent siiski on teatav osa Baltimaade paalproletaarlasi maalapiteega varustatud ja seda just peremeeste huvides, sest maalapp omava põllutöölise tüüp on ainus kõigile kapitalistlikele maadele, ainult eri riikides eri vormid.[1] Baltikumi maaproletariaati võime jagada 2 suuremasse gruppi, mis omakorda jagunevad veel alagruppideks. Peamise grupi moodustavad papsid-Lenini definitsiooni järele kehtivad, kes on „... oma aega igavesti sunnitud jagama mitmesuguse teenistuse atpeamise ja oma majapidamise vahel."[2] Kaasaegsed mõistetakse neid papse, kes elatud oma või peremehe maalapil alevates saunades-saunikuteks, elamist ja maalapikest mitteomanavad papse aga vabadikeks. Teise grupi moodustavad talusulased, mõisasulased e. maanakad, kantunikud (mõisa e. talu väikerentnikud) ja mitmesugused küla amet-

---

1) Lenin, Teosed 3, lk. 140.
2) samas, lk. 141.

mehed (rätsepad, sepad jt.), kes teenistuse kaotamise puhul muutuvad alma poksmata vabadikeks. Vabadike suurt hulka tuleb seletada asjaoluga, et XIX sajandi 1. poolel, mõlemal teoorent oli veel üldlevinud, nõudvs mõvs talult teatööd suuremas kogueses just teatud periaadidel. Seepärast oli talul ebakasulvk mõtlme aastasulase pidamine vaid peremees asustas talu "ääremaadele vabadikke, nõudes neilt vastavat periaadil mõnikümmend teopäeva, jättes nad muul ajal enese hooleks. Niimaadi kujunes küülas kunstlvc ülekihtustus."[1] "Talupidajad ja mõisad ei tarvitsenud sugugi kõiki inimesi, kes mõlle talumõkud ega mõõsnikud ei ole, eneste teenrsteks ära; väga suur jagu jääb alma teenimise kahtadeta ... need hakkavad siis muidugi vabadikeks."[2] Vseloomustab vabadike teket "Virulane" Vabadike arvu suhtes on erikalt Pohja-Eestil, kuna Liivimaal "... saidad sarnased vabadikud või papside kohad, kus need rohkem oli, ära hävitatud ja seepärast on seal palju

1) Köstner, lk. 73 jj.
2) Virulane, 1884, 8, 21. II.

inimesi ilma miskisuguse eluõhjata."[1]

Popsisaamade lõhkumise aktsioon, mille peamiseks initsiaatoriks olid mõisad, haaras Lõuna-Eesti järele 80-ndate aastate alguses ka Eestimaa kubermangu, kusjuures mõis määras renditalule, kelle maalt peale 1882. a. jüripäeva leiti veel papsvsaun - 25 rubla trahvi.[1]

Papside ja vabadike alukard oli 80-ndate aastate esimesel poolel äärmiselt masendav. Juba C. R. Jakobson kirjutas „Sakalas" papside kohta: „Need inimesed on praegu äige viletsas korras. Et nende hurtsvk peremehe maa peal seisab, selle eest peavad nad sagedasti peremeest äige nagu päriisorjad orjama, sest muidu öeldakse: „Kasi ama saunaga minu maa pealt minema"[2] (minu allakriipsutus J.P.) Agraarkriisi süvenedes halvenes veelgi kehvtalurahva alukord, nii et „Virulane" pidi 1883. a. lõpul kirjutama: „Ime on näha, kui väga viletsalt meie talurahvas parguti elab. Tema elukoht või korter, tema

---

1) Virulane, 1883, 7, 15. II.
2) Sakala, 1882, 8, 20. II.

Laidus, tema riie ja kõik tema elutarvidus – see on nii liig halv ja armetu, et raske see peale mõtelda. Need, kes endid päris inimesteks arvavad, lähevad küll enne ammu põrgusse, kui niisugusse elusse. Kõige suuremas viletsuses elavad nõnda nimetatud vabadikud ... Nende elukohad on sageli nagu mäne metsloomade urukesed, – maa sisse kaevatud ja osalt maa peale tehtud annikesed. Kuidas seal elatakse ja kui armetumad elanikud seal välja näevad, sellest ei maksagi kirjutada; see kõik on üleliig viletsus ja vaene." [1]

Ning „Eesti Postimees" lisab sellele silmakirjalikult ahates juurde: „Papsid on kui linnud oksa päal. Neidel ei ole tihti kusagil jäädavat ulualust ega öömaja." [2] Äärmisel viletsusel oli vabadikele makstav palk, aga sellegi näljapalga eest ei jätkunud teenistust kõigile vaid alatasa kummutas tööpuudus tant. Ahastuses kirjutatakse Saaremaalt: „ Praegusel kõige tööajal

---

1) Virulane 1883, 50, 13. XII.
2) Eesti Postimees. 1883, 12, 23. III.

peame mäişat teenima 30 - 35 kop. ja talvel 15 - 20 kop. eest päevas ning siit rahast peame ama peret toitma, päale selle mõned nädalad sest, mis sui ajal teenib. Näituseks ma panen nihe vabadiku (rehmaşi) siia üles. Vabadik saab 35 kop. päevas ja peab toitma oma toitjaid (vanemaid) naişt, kes haige on, ja nelja last, nii et iga inimese kohta tuleb 5 kop. päevas ... Lapsed on nõdrad ja kui suurma varjud väikeses majahüütiş "[1]) Ent ka sellişele vinelemişele väis peagi lõpp tulla - prunkis vabadikul vaid kaatada oma teenistus ning ta muutus koduteks hulkuriks koos oma perekonnaga, kusjuures meeleheitlikku olukorda aetud vabadik ei põrganud pahatihti tagasi ka kuritegevusest. Et vabadike minemakohutamine vaadeldaval perioodil kahati pärvs massiline oli, seda tunnistab järgmine sõnum: „ Ühes Jantu poolses suures vallas jäävad mõne aasta eest ühel ainul kevadel peale 100 paari

---

1) Olevik 1882, 34, 17. VIII.

abielu rahvast kahtki; ilma kahtadeta ja teenistuseta. Need olivad kõra häästatud kahtade papsnikud ja ka päris seelased. Mis pidivad nad niisid peale hakkama, mill viisil ennast ja oma perekonda elatama, ehk kust küllle aset saama? — Suur jagu tuli nendest muidugi linna, tungis sinna kõige viletsamate urtsikute sisse unikusse, nagu sipelga pesadesse kakku, sest sinna väisivad nad veel tulla ja tungida..." [1]

Aga ka linnas palund alukand küünaärt - viletsus, nälg ja tööpuudus aatasid maaproletaarlast ka sisin, kes kogu oma jäudu pingutades suutis kuidagi ära elada. Nii toimus Eesti ühestikus proletariaadi kujunemine, kes neljakümne aastaküünne pärast tegi Venemaal igaveseks lõpu inimese ekspluateerimisele inimese poolt, kes pani aluse uue, õnneliku elu ehitamisele.

Nüng lõpuks - sulaste alukand! Kuigi neid atseselt ei ähvardanud näljasurm, ega pidanud nad ka oma

---

1) Virulane, 1884, 8, 21. II.

eluajeme pärast värisema, palund nende tööanjade olukord palju parem papside olukorrast. XIX sajandi alguses kirjutas Riia revisjonikomisjoni esimees Arsenjev sulaste olukorra kohta järgmist: „Nende seisukord on hullem kui Siberi surnuitööliste oma" [1] — ja tuleb tunnistada, et see väide peab paika ka vaadeldava ajajärgu suhtes.

e) Ümberasumisliikumise küsimus

Talurahva diferentseerumise baasil kujunes välja tööjõu turg ja suurenes tunduvalt liikuva rahvastiku osa. Vaesunud talupoegade massid, kes ei leidnud enam tööd ümberkaudsetes mõisades või taludes, alid surnuitud südaduma tööd otsima kas linnadesse või teistesse Lõuna-riiigi kubermangudesse. Nii toimus Eesti kaupmeestes alustatikus rahvuste hajutamise protsess „... mis kahutab rahvustest tervet rea rühmi, kes kaheneb riigi tets-

1) Kästner, lk. 73.

tegge piirkondadesse teenustest atsima ja hiljem täiesti sinna ümber asuvad; seejuures kaotavad ümberasujad vanad sidemed, sõlmivad uusi suhteid kohtades, armastavad põlvkondade jooksul muud kombed ja saatel, väib-olla uue keelegi." [1] Lõuna-Eestis, kus kapitalismi areng toimus väga kiiresti, ületatas juba 70-ndail aastatel ümberasujate arv rahvastiku loomuliku juurdekasvu. Osa küladest lahkunuid leidus linnades töästuses, raudteel või laevastikus; veidi jäänkamad talupajad, eriti aga keskmikud, püüdsid ümber asuda Venemaale, loates sealt omandada odavalt maad ning saavutada paremaid elamistingimusi. Nad asusid ümber peamiselt Krimmi, Samaara ja Peterburi kubermangu, sajandi lõpu poole aga peamiselt Kaukaasiasse, Venemaa kesk-kubermangudesse ja Siberisse. [2] Vaadeldaval perioodil, kus tavalisele majandushikule kitsikusele lisandus veel agraarkriisi surve, asendas ümberasumise küsimus erilise aktuaalsuse. Ühe kogu

---

1) Stalon, Teosed 2, lk. 320 jj.
2) Vassar, Käsitkini, lk. 35.

maa saabub sõnumeid ümberasu-
jatest, kellede vastu kodanlik ajakir-
jandus, eesatsas konservatiivse suuna
lehtedega ükskeelselt välja astub, levi-
tades tendentslikke teateid „väljaränna-
mute" halvast, otse talumatust olukorrast
nues elukohas. Ümberasumise haagu aga
see valepropaganda ei suuda vähenda-
da - hoopis vastupidi - mida enam agi-
teerivad ajalehed ümberasumise vastu, seda
massilisema voolatuse omandab see liiku-
mine. „ Otse väljarändamise tuju on
mitmes kohas inimeste sisse läinud. Mit-
melt poolt on kuulda, et asi liiale
minevat;" [1]) kurdab „ Eesti Postimees"
1884. a. alguses. Eesti külakogukonnas,
kes oli otseselt huvitatud töötute
reservarmee säilitamisest külas, mis
võimaldas tööpalku alla suruda ja
hallparmunite tulumeid suurendada,
tõstis sel puhul kahe hädakisa.
Selles küsimuses ühtusid külakoguk-
luse huvid täiel määral kaltsa-
saksa mõisnike huvidega, kes alul

1) Eesti Postimees, 1884, 9. 29. II.

igipõlvestest aegadest peale talupoegade liikumisvabaduse vastased.[1] Ümberasumine amandab nähtavasti mõnel määral massilise iseloomu, et isegi kahalikud valitsusvõimud on sunnitud vahele segama. 8. augustil 1885. a. avaldati Liivimaa kubermneri teatkiri, mille kohaselt mõisa- ja vallapalitsei pidi selle järele valvama, et ei toimuks enam ümberasumisi ilma Liivimaa kubermneri loata, mille taotlemiseks tuli esitada kubernerile vastav palvekiri.[2] Aga ka selline surveabinõu asetus puudulikuks ja ümberasumine jatkus ka järgnevatel aastatel täie hooga.

---

[1] ägrikiri, lk. 36.
[2] Tõnnees, 1885, 36, 4. IX.

4.

Klassivõitluse teravnemine ning sotsiaal-poliitiline olukord

1882 - 1885

a) Klassivõitluse teravnemine

Aastaid 1882-1885 tähistab Eesti ühiskondlikus elus antagonistlike klasside vahelise pinge suurenemine ning sellega klassivõitluse teravnemine. Kõige jäulisemalt ilmnes see tööstusproletariaadi võitluses, mille eredateks avaldusteks olid 1882. a. Kreenholmi ja 1883. a. Kunda streigid. Esmaindlikku tööstusproletariaadi kõrval tõuseb võitlusele ka maaproletariaat, kelle võitlus toimub kahes liigis — ühelt poolt koos radikaalse kadanbe-

sega feodaalkorra igandite ja nende kandjate - balti parunite vastu ning teiselt poolt külakodanluse enese vastu. Maaproletariaadi võitlus on sporaadiline, stiihiline, kindla organisatsiaanita - aga ka sellisel kujul oli ta tähelepandavaks jõuks, mis kahutas tugevasti kohalikke feodaale ning kodanlust ja tõmbas endale tsaarivalitsuse tähelepanu. Kuna käesoleva töö seisukohast omab peamist tähtsust maaproletariaadi klassivõitluse jälgimine, tuleb kõnvale jätta töösturproletariaadi klassivõitlus ja asuda eelmainitud klassivõitluse liigi lähemale vaatlemisele.

„Kurjad näitused, mis mullu Võnu maakandades algasivad, kipuvad tänavu veel laiemale lagunema." hädaldab „Tallinna Sõber" 1882. a. sügisel „Enamust iga aealehe nummer toob sõnumeid kurjategude, tulepanemiste ja elu peale kippumiste üle Liivimaalt ja Kuramaalt" [1] Seda väidet kinnitab tõepoolest talleaegne ajakirjandus ja vaegi

1) Tallinna Sõber: 1882, 43, 29. IX.

Riia maapäev 1882. a. alguses peab tunnistama, et liikumine, mida maarahva seas viimasel ajal näha on, näitab ikka selgemini, et maal enam ükspa julgesti elada ei või.[1] Paar kuud hiljem langeb-ki Kuramaa mäisnõk Nolken atendaadi ohvriks ja sakslaste kahalikud ajalehed nimetavad seda varjamatult „põllukünimuse kurjatööks."[2] Samas tõstetakse lätlaskest ahvatseri Aispri peale süüdistus salaseltside organiseerimises ning klassivõitluse õhutamises, mis aga süütõendite puudumise tõttu tühja jookseb.[3] Üle kogu Venemaa veereb talurahvarahutuste võimas laine, mis ei jäta puudutamata ka Balti kubermange: 1883. a. kevadel puhkevad Kuramaal Rathofi ja Warweni valdades talupoegade rahutused. Kahtunõk ja ta abiline vennel-dati talupoegade poolt läbi ja alles kuberneri poolt kohaleşaadetud sõjaväeüksus suudab rahutusi massilõste arreteerimiste teel maha suruda.[4]

---

1) Olevik, 1882, 6. 3. II.
2) Olevik, 1882, 18, 27. IV.
3) — samas.
4) Virulane, 1883, 18, 5. V.

Arenus on maal üldine ja seda aitavad veelgi suurendada jutud maade jeatsest ümberjagamisest, hingemaa andmisest või haapis fantastilised „dünamiidi jutud" Need jutud, mis „Olevuse" andmeil said alguse 1881. a. märtsikuus Viru rannikult ja levisid seejärele üle kogu Eesti, saavutasid erilise intensiivsuse Läänemaal ja Põhja-Tartumaal. „Dünamiidijutud" kujutasid endast kuulduusi, millede kohaselt saksad ja pastorid talitvat igal pool eestlasi sel teel vähendada, et neid jumalateenistuse ajal ühes kirikuga võimalikult palju õhku lasta. Vaatamata nende kuulduste absurdsusele leiavad nad küllaldaselt uskujaid ning selle tulemuseks on asjaolu, et pühapäeviti ja pühade ajal on kirikud peaaegu tühjad, kuna rahvas ei julgeda kirikusse minna.[1] Tragikoomiline vahejuhtum toimus 1882. a. nelipühade ajal Ramu kirikus, kus jutluse ajal keegi lange-

Lõbus tütarlaps maha langes ning

1) Olevik, 1882, 6, 3. XII.

koguduses seeläbi nii suurt dünaamiidi hinnu tekitanud, „... et kõik nüüdest ja aknatest välja põgenema hakanud. Selle jumures sündinud nii suur tunglemine, et mitmed raskeste vigastatud saanud. Räägitakse, et mõned käelmud katki alevat murtud." [1] Kuigi need jutud ei läimud kusagil tõeks, illustreerivad nad hästi tollal valitsenud pinevust.

Ajakirjanduses viikastab ka teateid Tööliskliikumise avaldusest, mis on peamiselt seatud küll Narva ja Kundaga aga on ka üksikuid sõnumeid Tartust, kus töölised organiseerivat mitmeid koosolekuid, analoogset 1881. a. kevadel taimmunule. „Tartu töölised, vaatke ette, mis teie teete!" sellise pealkirja all avaldab „Olevik" järgmise sõnumi: „Meie oleme kuulda saanud, et Tartu Tööliste seltsi jälle niisugused koosolekud tuleki mõtted liikuma panemud nagu muilu kevade. Niisugused koosolekud

1) Olevik, 1882, 22, 25. V.

an riigi valitsuse poolt kõvasti ära keelduv. Tahab sellepärast keegi mingi asja pärast kakku tulla, siis küsigu ta seks politsei käest luba. Meie ütleme siin avalikult ja tahame oma üteluse tõe eest täielt ~~määrat~~ vastutada: Need kaksteistkümne mõtted, algu nad hinge, ihu või mõne muu maa ehk asja tarvis, tulevad kõige kardetavamatest Eestlaste vaenulastest, kes mäletmata töörahvast ahvatlevad seadusest üle astuma, et siis terve Eesti rahva pääle kiva visata. Hoidke ennast nende eest kui tule eest, mis viimaks iga töölise ja teelise jalad alt ära kõrvetab."[1] Kes aga need „kõige kardetavamad Eestlaste vaenulased" on, sellest ei kõnele „Olevik" sõnagi lähemalt ja on ilmne, et siin on tegu kodanliku leheksse armetu võltsnuguga, nagu aleksid revolutsionaalsele liikumise nähtused eesti ühiskonnas väljast sisse eksporteeritud.

Aktiivse klassivõitluse nähtused aga ilmnevad kogu naadeldava perioodi vältel, kusjuures ilmneb hiiuvtav as-

1) Olevik, 1882. 18. 27. IV.

jaolu, et perioodi alguses (1882-1883.a.) on ülekaalus teated, mis kõnelevad parunite ja nende käsylaste vastu sunnatud aktidest, kuna 1885.a. muutuvad domineerivaks sõnumid talupoegade vastu sunnitud aktidest. 1882.a. alguses valitseb üsnagi alukord Läänemaa-Eesti linnades, eriti aga Tartus ja Võrus, kus esineb süütamisi, millele lisanduvad veel ähvarduskirjad majaperemeeste aadressil, mis lükatse kas majasseintele või saadetakse peremeeste kätte.[1] Võrus asutud kaguni kodanikud vabatahtlikke patrulliidena öösel korra järele valvama, jaluteades 6 mehe kaupa tänavatel ja jälgides majahoidjate valvelolekut ning sulgedes äigeaegselt kõrtse.[2] Lendlehtedest on teatavad maalt. 1883.a. mais teatab „Virulane', et Vara vallas Maarja-Magdalleena kihelkonnas alla „... Eesti keelelisi kirju kuhugile ülespantud, mis maa nõukogude küsimuse külge puutuvat. Kindral-Major Laks ja prokurör Mässojedov olevat sedna sõrtnud." 3)

---

1) Eesti postimees, 1882, 7, 10.II.
2) Olevik, 1882, 8, 16.II.
3) Virulane, 1883, 18, 3.V.

Terav väitlus puhkes Tartus Jaamemäel asuva kuju „Vater Rheini" ümber, mis otsekui sümboliseeris sakslaste ülemvõimu Baltikumis. 1882. a. alguses paadi see kuju sümbaalselt üles ja riputati talle kaela silt; sama aasta septembris kallati ta aga tõrvaga üle ja asetati seejärele kujule tõrvatatt kaenlasse.[1] Kuigi kuju küüresti jäälle korda seati ei olnud ta eluiga enam pikk - 1883. a. sügisel lasti „Vater Rhein" õhku, kusjuures õhkulaskjaid ei õnnestunud tabada. Saksa ajakirjandusele mäjus „Vater Rheini" õhkulaskmine otsekui targe erilasepessa. Eriti ägeda kriitika alla langes „Eesti Postimees", kes julges küsimust lähemalt käsitella. „Eesti Postimees" toob ära ka kuju kirjelduse:. See kuju on tugev pika habemega mees, suur mõla käes ja kalm paega tema kõrval, kellel jäälle nähemad mõlad ühes ja viigipuu aksad teises käes olivad ... Suur kuju tähendab Saksa maa Rheini jõge, ja kalm väiksemat kuju - Eesti Liivi ja Kuramaad"[2]

---

1) Eesti postimees, 1882, 39, 22. IX.
2) Eesti postimees, 1883, 44, 2 XI.

1885. a. sagenevad ajakirjanduses sõnumid talude põletamise kohta, kusjuures peamise osa süüdatud taludest maadustavad kulaklikud, päriskaha amanike talud." Nii teatatakse Tartu maakonnast 1885. a. oktoobris „Eesti Postimehele" „Jäänu ise äraanis kurat lahti!! Mitme aasta sees kokku ei ole nii palju kurjatööd tehtud kui selle paari kuuga: 13 heina ja 2 rukkikuhja on kuri käsi selle lühikese aja sees tule läbi juhaks teinud."[1] Analoogseid teateid on ka Viljandimaalt, kus „kurja käe läbi tekkinud tulikahjud ähvardavad liiaks muutuda."[2]

Talurahva, kui feodaalse klassi rõhtsus oli talleks ajaks juba olulisel määral kadunud ja annud ruumi teravatele klassivastaludele, millede üha suurenev teravnemine vaadeldava perioodi lõpuaastail on täiesti arusaadav, kui selmas pidada talupoegade majanduslikku olukorda: agraarkrooss jätkus,

1) Eesti Postimees, 1885, 42, 16. X.
2) Eesti Postimees, 1885, 44, 30. X.

talle lisandusiid komplikatsioonidena veel ikaldusaastad (1884 ja 1885), mil põud ja varased külmad kahjustasid põllusaaki. Paljud sulased vallandati ja allesjäänute ekspluateerimine tugevnes veelgi, vabadike küsimus aatas endiselt lahendamist, küsimuses ei saadud enam vabadikke rahustada Manasseini revisjonile järgnevate reformide aatamisega - revisjon oli ammugi lõppenud aga maaproletariaati huvitavatest reformidest ei olnud mingeid teateid. Sellises meeleheitlikus olukorras tajusid maatamehed ja sulased üha selgemini, et nende halvas seisundis pole süüdi mitte üksnes mõisnikud vaid ka „oma" rahvusest hallparunid ja seepärast on ka arusaadav, miks 80.-ndate aastate keskel intensiivistub kulakluse vastu suunatud klassivõitlus.

1880.-ndate aastate esimesel poolel Baltimaade sotsiaalses vahekordades valitsev pinevus ei jäänud laamulikult mänkamatuks ka tsaari-

valitsusele, kes tundis end tallal „nihe nulkani pääl seisvat, mis korraga hirmsa tegevusele oma kurku võib avada."[1]
17. novembril 1882 laiendatakse Aleksander III karraldusel 1871. a. 18. mai riigivastaste seadust ka Balti kubermangudele.[2]
Järgnejal aastal saadavad Liivimaa sõllakohtud siseministri käskkirja alusel mõisa ja vallapalitseidele ringkirja, milles käskstakse hoolega valvata seltside tegevuse ja koosolekute järele, kusjuures koosolekuid võib pidada ükskõnes kohaliku sillakohtu loal, kinnitatud päevakorra alusel.

Aga sellised abinõud ei suutnud loomulikult piidurdada klassivõitluse edasist hoogustumist, mis nüüd, mõisnikevastase suunatluse kõrval üha tugevamal määral suundub ka külakurnajate – hallparunite vastu, kajastades ilmekalt seda lohet, mis oli tolleks ajaks tekkinud Eesti talupoegkonnas.

---

1) Olewik 1882, 13, 23. III.
2) olewik 1882, 50, 7. XII.

b) Vabadike küsimus

Sellises olukorras, kus agraarkriisist tingituna kehvtalurahva olukord oli muutunud peaaegu väljakannatamatuks, kerkis erilise aktuaalsusega päevakorrale vabadike küsimus.

Ka eesti ajakirjandus kaaras sellest probleemist kinni, arutelles seda eriti 1882. a. Nii kirjutab „Olevik" vabadike küsimuse kohta: „Meie seas on see nähtavus nii suure jõuga ette astunud, et ta praegu avalise elu päevakorral seisab ja säält vaevalt enne kaob, kuni talle nii ehk mingisugune abi tulnud."[1] Hiiumu ja kahkumusega registreeris kodanlik ajakirjandus külaproletariaadi klassiteadvuse kasvu. „Meie ei või paraku mitte salata, et juba mõnes kohas nimelt peremeeste ja papside vahel natuke paha lugu ja olek on." kirjutas „Eesti Postimees" 1883. a. veebruaris oma juhtkirjas „Papsvade alust ja alust". See asi nõuab suurt

1) Olevik, 1882, 29, 13. VII.

Lähelepanemist, sest just selle sees on kole ja hinnus hädaohut ja kimbatus varjul, mis meie maal elavat rahvast kahte suurde parteisse ehk erakonda ähvardab lõhkuda ja selle läbi igavest tüli ja riidu meie elanikkude eneste vahele sünnitada."[1] Ajaleht on siin ülesselt olukorda püüdnud määratada, viidates talurahva sõsemisele lõhenemisele kui „kaledale ja hinnsale hädaaluale", mis ähvardavalt sõlmapiiril seisab, kuna tegelikult see lõhenemine oli eesti talupoegkonnas juba täieline reaalsus. Kuivõrd hästi seda määratsid vabadikud ise, selle näiteks algu toodud katkend kellegi Suure-Jaani kihelkonnast pärineva poisi kirjast C. R. Jakobsonile 1882. a. algusest, millest on muuseas öeldud: „Talumehed on küll anjapõlvest lahti, aga saunameeste anjapõli läheb aeg ajalt raskemaks ... Mida halvemad ajad peremehel, seda enam pitsitab ta ka oma saunamehi, sest siin ei määra seadus

1) Eesti Postimees, 1883, 8, 23. II.

mingisugust piiri ära ... Jeremeki on aga ka küllalt, kelle käe all saunamees raskemat kui vana orjaelu elab ... " 1)

Ka kodanlik demokraat Jakobson on sunnitud oma elu lõpukuudel intensiivselt tegelema hakkama vabadike küsimusega. Jakobson nihutab esile oma programmi, mis muutub nihtlasi rahvusliku liikumise radikaalse suuna programmiks ja mille peanõudeks on: lubada seadusega väikeste maatükkide müümist sulastele ja vabadikele, kes niimaadi muutuksid maatarahvast vähese maaga talupoegadeks. Seejuures lähtus Jakobson idealistlikust loatusest, et „... need vaiksed kohad saavad trepiks maaliste ja maata rahva vahel" ja et „Seesugune seisus toob rahva sekka jäädavalt üht allahaidvat rahu meelt ... " 2)

Hoopis teisel seisukohal on aga feodaalne reaktsioon, kelle peamine häälekandja „St. Peterburgrsche Zeitung" süüdistab „Sakalat" ja „Valgust" selles, et nemad tahtvat talurahvast kullutada

---

1) Sakala, 1882, 8, 20. II.
2) Valgus, 1882, 24, 13. XII.

ja väikestele maatükkidele üht sellist talurahvast arutada, mida iga tuulpassi võib ajada." [1] Kulaklik suurtalu, mis käsvkäes, aasnja parunihärraga" jätkab maaproletariaadi julma ekspluateerimist - selline oli balti parunite ja nende ajakirjanduse ideaal. „Meie kodumaa talupoja käel astub meie talupoja tagasi, aga kindlal ja takistamata sammul mõisnikupoja kõrval..." kirjutas avalikult feodalistide häälekandja, leninliku liigituse järele „reptiilide" ehk roomajate hulka kuuluv „Tallinna Sõber". Seda tasast loodusliikku kommunist ei taheta ka alleshoidvalt poolelt, ütleme selge sõnaga: mõisnike poolt kaguni mitte kommunistada ega nuruda" [2] Seejuures püüab „Tallinna Sõber" „nõunikat ja kindlat talurahvast" - st. kulakuid, hinnutada aherdava „neljanda seisuse" tekkimisega talurahva keskele, mida ei kihutata enam mitte mõisniku vastu vihale „... vaid kihutab talupoja vastu ja kohutab talurahva vara kallale!" [3]

---

1) Valgus, 1882, 23, 4. XII.
2) Tallinna Sõber, 1882, 12, 25. III.
3) Tallinna Sõber, 1882, 23, 11. VI.

Kritiseerides Jakobsoni plaani vabadike küsimuse „lahendamiseks" toonitab Eichhorn õigesti: „Kes aga arvavad, et saunamehed peremeeste „orjusest" pääsekssjõvad, kui nemad oma ühe ehk kaks vakamaad saunakohaks päriseks ostsivad, need ei tunne meie maarahva elu, ega üleüldse Eesti talurahva tarvitusi"[1] Pidades ennast tõeliseks Eesti põllumajanduse tundjaks soovitab see räpane parunite ja pastorite käsilane kõigile vabadikele väljapääsuna raskest olukorrast maanakapõlve mõisahäärra maal.

Loomulikult ei ole õigus ei Jakobsonil ,ei Eichhornil, kes kumbki ei küündnud mõistma vabadike probleemi satsvaalpoliitilisi juuri. Ainõige analüüsi kujunemd olukorrale leiame V. I. Lenini teosest „Mis on rahvasõbrad..." , kus Lenin korjutab :„... ühegi reformiga praeguse korra juurnal ei saa asja parandada, et ei krediit, ümberasumised, maksureformid ega kogu maa ülemvõnek talupoegade kätte ei muuda midagi olulisselt, vaid vastupidi-peavad

1) Tallinna Sõber, 1882, 11, 19. III.

tugevdama ja arendama kapitalistliku majandust." [1]

Sellises olukorras kasvas rahvamasside aktiivsus tundmatult. Eriti ilmne on aktiivsuse tõus seoses Manasseini revisjoni saabumisega, mil kodanlik ajakirjandus ohutas rahvahulki palvekirju esitama, et saavutada maakasutuse taotluste rahuldamist. Palvekirjade esitamine omandaski massilise ulme, kusjuures Manasseini enese andmeil esitati talle üle 20.000 palvekirja.[2] Seejuures esitati ka terve rida sulaste ja vabadike palvekirju, milledel teravat palmu enam suunatud mõisnike, vaid haapis jõukate talupidamiste vastu. Asjade selline pööre, mis arvestades talurahva hulgas esinevad klassivastalused, oli täiesti loomulik, pani ehmunult kihama kodanliku ajakirjanduse, kes hakkas nüüd taunvtama, et senaatorile pole tarvis esitada mitte igasuguseid palvekirju, vaid ainult sellised, kus sulased ja peremehed astuvad välja ühiste nõuetega-

1) Lenin, Teosed 1, lk. 210.
2) Manassein, lk. 36.

st. kus sulaste ja vabadike nõudmised on allutatud peremeeste huvidele. Alljärgnevalt asumegi selle palvekirjadeliikumise lähemale vaatlemisele.

c) Maakehvistu palvekirjad senaator Manasseinile ja nende ümber puhkenud paleemika

„Praegu on, kuda igaüks teab, liivimaal papside ehk pabulite, sulaste, maonakate ja kõigi vaeste inimeste liikumine sinatori läbivaatamise läbi päale hakanud. See liikumine on pea igas maakannas iseenesest; ühed tahavad maad ilma hinnata, teised odava rendi eest, kalmandad osta jne., aga kõik tahavad maad."[1] – sellesse sõnadega alustas „Eesti Postimehe" augustikuu esimene number 1882. a. järjekordset kirjutust, mis oli pühendatud maakehvistu liikumisele. Talleaegne eesti ajakirjanduse üldse, „Eesti Postimees" aga eriti, tegelesid maakehvistu liikumisega, mis eriliste asjaolude soodsuse oli saanud just

1) Eesti Postimees, 1882, 32, 1. VIII.

seases Manasseini revisjoniga. Eriliste paleemika eesti kodanlikus ajakirjanduses kutsus aga esile „Eesti Postimehe" sõnum 1882. a. juuni lõpust selle kohta, et Karula kihelkonnas organiseerib Pärt Suija*) kasupoeg Wellem Ellram sulaste, popside ning maonakate seas palvekirja senaator Manasseinile, millele ligemale 300 inimest alla kirjutanud ja mille Ellram ise Riiga viinud.[1] Ajaleht toob isegi ära palvekirja sisu, mis olevat alnud järgmine: „Inimesed on sündimise kui ka Kristi seaduse poolest kõik ühesugused; aga kuidas on lugu meie juures? Peremehed elavad nagu grahvid suurtes saalides, söövad häid ninjakannavad kallist ning maitsevad hääd eht — aga sulaseid tapavad nad 20 tükki ühe ruutsülla päale nagu koeraktutsukesi hunikusse elama, sunnivad neid kui töölaomi halva, kõlbmata taiduga surmavalt rängaste

1) Eesti Postimees, 1882, 29, 30. VI.

*) Karula kaalivanema Pärt Suija nimi sai Eesti avalikkusele tuttavaks 1877. a. mil ta sakslaste näpunäidetel kahaselb astus välja Aleksandrikooli rajatuse vastu. Sellest ajast peale on Pärt Suija nimi kujunenud kaasdegosetele parunite käsylase sünonüümiks.

Lööd tegema, et kui surnuaeda lahed, sõdal saja surnu nisti päälkirjasid 10 tükki peremeeste omad on, muidu kõik sulased. Sulastel on küll ka teenistuse eest palka lepitud, aga kelle naene peremeest meelitada jäänab, see saab vast arukorral seda kätte, muidu jäävad kõik omast vlma jree. - selle pärast paluvad nad, et peremeeste maad hingede päale ühesuurusteks tükkideks ära saaks jaotatud.")
Kirjasaatja püüab küll asja nii kujutada, nagu poleks siin tegu maaproletariaadi üldiste nõudmistega vaid üksnkute „ässitajate" poolt esile nihutatud programmiga, aga sellise väite vale likkues ilmneb kohe, kui tuletame meelde, et hingemaa nõudmine oli 80-ndate aastate alguses eesto-maaproletariaadi põhinõudeks. Kommenteerides ülalmainitud sõnumit, lisab „Eesti Postimehe" toimetus omalt poolt juurde: „See on väga tähtjas kiri, ja meie palume teda veel kord tähele panna. Niisugused eksitajad, kes sulased, papsid ja moonakad peremeeste vastu üles

1) Eesti postimees, 1882, 27, 30. VIII.

kihutavad, on täieste nurjatud inimesed ja meie rahva kaşu ärahäviţajad. Meie manitşeme şelle läbi kõiki, kes şenatori herrale palvekirjasid tahavad teha, et nad väga ettevaatlikud oleksivad ja mitte niişuguseid kirjasid şisse ei annaks, mis Eestlaste vasta käivad. Meie peremehed on alles isegi hakkajad ja ahkavad enamaste şgal paal şuure rendi ja nuru ostmise võla all. Kui nüüd şulased, papşed ja moonakad endid meie rahva vastaste läbi eksvitada laşevad ja endvel nende vasta löövad, siis ei ole meie rahval mingisugust kaşu şinatarite läbivaatamişest loota, ei peremeestel, papsidel, sulastel, ei ka moonakatel. Hoidkem endid niişuguste petjate eest nagu katku ja şurma eest eemale! Nemad on meie rahva kõige şuuremad vastased ja vaenlaşed ja ka meie rahva vastaste töörüüstad. Nõnda oleme ka Otepää kohelkonnast kuulnud, et şõdal sulaşed ja papşeşd peremeeste vasta üles kihutatakşe palvekirjasid nende vasta tegema. <u>Meile väib läbivaatamisest üksi siis kaşu</u>

tulla, kui sulased, papsid ja maoõnnad peremeestega ühes nõumus palvekirjasid teevad ja eneste elu parandamise ja kergemaks tarvitamise eest paluvad. Jätkem seda kõrge riigi-valitsuse haaleks järele mõtelda, kuda meie elu tuleb kergemtada. Algem siis meheks ja taimetagem oma asja ettevaatlikult ja targu" [1] (minu allakriipsutus - H.P.)

Selles võimsas tiraadis on K.A. Hermann kasutusele võtnud peaaegu kogu tolleaegse eesti kodanluse ideoloogilise arsenali, mille peamisteks relvadeks olid järgmised väited:

1) Kulaklase vastu suunatud maa kehvemate liikumine on mingite müstiliste agitaatorite ehk õõrtajate töö tulemus. Tegelikult ei olevat sulastel ega vaesikel mingit põhjust peremeeste vastu kaeduse tunda, sest peremehed ise elavat raskes majanduslikus olukorras.

2) Senaatori revisjon võib eesti rahvale kasu tuua üksnes siis, kui rahvamassid kuulekalt järgnevad kodanluse,

1) Eesti Postimees, 1882, 27. 30. XII.

lastes end koondada rahvusliku lipu alla.

3) Maaproletariaadi alukorra kergundamine ja parandamine ei olene mitte rahvahulkade aktiivsest võitlusest vaid üksnes tsaarivalitsuselt saadavatest reformidest.

Nende väidete reaktsioonilisus, rahvavaenulik iseloom on päevselge. Piiramata rahvahulkade üha kasvavat aktiivsust, meeleheitliku visadusega kinni mätsuda antagonistlikke vastuolusid talurahva enese leeris, summata rahvahulkade revolutsioonilisi taotlusi reformide aatamiseteele — selliseid alid eesti kodanluse peamised püüded võitluses maaproletariaadi vabanemisstaotluste vastu. Aga näib, et ülaltoodud „argumentatsioon" õpetus kodanluse enese sõnul ebapiisavaks, mis pärast osutub vajalikuks selle täiendamine uute „argumentidega". Niisid temboldatakse perenaeste vastu suunatud palvekirjade kirjutajad mõisnike käsutlasteks, kelle kurikavalaks eesmärgiks olevat revisjonis segaduse tekitamine ja sihes

sellega revolutsiooni mõju vähendamine!"[1] Sinna juurde maalitakse veel fantastiline pilt sellest, kuidas mõisahärra ohutab maanakaid senaatori hõivalt seda paluma, mida igaüks ainult ihaldab.[2] Kirjatüki autor teab kogumi tsiteerida „parunite käsklase" Ellrami sõnu, kes alevat maanakaile kõnelenud järgmist:

„„Siia maale olivad need peremehed, kes nüüd peremehed on ja teie alite orjad, aga nüüd saab lehekülg ümber pöörduud: teie peate peremeesteks ja nemad orjadeks saama. Ilma maata inimesed on ammugi kevsi paalt käigust maksudest proovks tehtud, aga vallavalitsused nõuavad teie käest veka maksusid – ma ütlen teile, ärge makske mitte kapikestki ju.n.e!"

Sulased langenud vaimustatud ükskõrje kaela ja hüüdnud:, Tulgu vallavanem veel meie käest maksusid nõudma! Juurial on meile ühe mehe saatnud, kes meie eest seisab!"[3] Sellele kinjeldusele lisas „Eesti Postimees" paljutähendavalt juurde: „Niisugused asjad ei sünni

1) Eesti Postimees, 1882, 33, 11. VIII.
2) — samas —.
3) — samas —.

kaguni mitte juhtumise viisil, nagu see on meie vastaliste plaanitud töö, mis läbi meie rahva õiglasi püüdmisi ära hävitada püütakse." [1] K.A. Hermanni seekordne väide, nagu oleksid perenaiste vastu suunatud palvekirjade originaalid Balti parunid, on täielik absurdsus, sest pole mingit alust oletada, et parunid, need juhtumid talurahva kurnajad, kes ise kartsid talurahvaliikumist kui tuld, hakkaksid seda korraga õhutama oma nooremate kallegede – hallparunite vastu. Sellise väite absurdsust aitab tõendada ka kahalvk saksa leht „Neue Dörptsche Zeitung", kes kirjutab palvekirja puhul „Eesti Postimehe kohta:, Oleks soovida, et see Eesti leht niisama kõvasti ka nende hinnude vasta võitleks, mis suure = põllupidajate (mõisnikkude) metsade, karja = ja põllumaade järele on tõusnud, sest need hinnud tulevad nõstist ka sest, et inimesed „ sündimise ja keiserliku seaduse poolest ühesugused on." [2]

---

1) Eesti Postimees, 1882, 33, 11. VIII.
2) Eesti Postimees, 1882, 29. 14. VII.

„Eesti Postimehe" kirjutustele reageeris ka balti aadli otsene käsilane Pärt Suija, kes protesteerib ägedalt selle vastu, et „Eesti Postimees' tembeldab papside palvekirja organiseerija Willem Ellrami tema kaasapajaks.[1] Amas vastuses Hermannile, mis on kirjutatud pohimõtteliselt vanas kirjaviisis, naeruvääristab Pärt Suija „Eesti Postimehe" toimetaja päris karvalikult läbi, näidates seejuures küllalt teravat pilku küla klassivahekordade analüüsimisel. „Kuis Teie ni naor ja latselik allete ehk hulla melega, et Teie lodate, et sullase papsi, manamehe ja saldati sawa peremeeste Rädda kaibama nink ama hädda kaibamata jätma, kui nemma arwawa hendal hädda allevat? Kas sullase papsi ja saldati Teie kirja perre nähd mitte ei peaks ärtlema, et Teie allete perremeeste Advokat, kes allamat rahwast mende kätte tahhap ärra anda? Sel kombel Teie kihhutate omma latsel likku ehk rullu mele läbi neid veel ennamb

1) Eesti Postimees, 1882, 34, 18. VIII.

meie vasta ülles nink tete meie perse-
meestel ello veel vaivalikkumas ja ras-
kimas. Põlgussega käänaku hend Eesti
rahvas Teie lehhest ja temma sarnaste
lehtedest ära, kes Teie Eesti rahvast por-
riga koko märite ja hukkatuse pale sa-
date." [1] Muiden alati rahulik ja oma.
„erapooletust" rõhutav K. A. Hermann
kaotab päri Suija sellaste ninnakute
puhul oma tavalise rahu ning vastab
Suijale ägeda sõimuvalanguga, nimeta-
des, et Suija nimi on meie „... rahva
seas äraandjate ja ilalakkujate märgiks"...
ja taunitades veelkordselt Suija reetur-
likku asa Aleksandrikaali ümbruses. „Just
Teie kirjast eneresti paistab see saadana
vaskajalg välja, mis näitab, et Teie
kihutate papsid peremeeste päale vihale,
kui Teie meid ühe ehk teise advokaa-
diks tahate nimetada, kuna meie
terve rahva kaşu näeame." [2] lõpetab
Hermann oma vastuse

Lõpetades selle polemika jälg-
nuse kerkib meie ette aga teine küsimus

---

1) Eesti Postimees 1882, 34, 18. VIII.
2) — samas —.

kes oli Villem Ellram – Karula kihelkonna papsiide palvekirja organiseerija. Alemasolevail andmeil oli Ellram Pärt Seija naise sugulane, kes teenis Pärt Seija juures sulasena. „Laiskuse" ja „sõnakuulmatu meele" pärast olevat Seija ta minema kihutanud." Kahalaxud võimumehed pidasid Ellrami kaguni nii kardetavaks, et käisid tema peale Võru maakohtus kordamvalt kaebamas.[2] Kas Ellram tegutses täiesti omal algatusel, või oli ka temal suunajaid ning hingestajad-selle küsimuse kohta ei anna alemasolevad materjalid vastust ning see küsimus peabki jäämа käesoleva töö raamides lahendamata.

Teine maaproletariaadi ühinemine, mis palvekirjade liikumise kõrval tallegagse eesti külakogukonna kihama pani, oli „papside seltsi" asutamise ühinemine. Selle küsimuse tõstab päevakorrale järgmi „Eesti Postimees", kes teatab, et 20. juunil 1882 tulnud kaks meest – üks papa ja üks maamaka

1) Eesti Postimees, 1882, 34, 18. VIII.
2) – samas –.

Hermanni juurde ja kõneleünd oma kavatsusest asutada papsrde selts, millesse võetavat vastu maatamehi, kes 1-2 rbl. aastas liikmemaksu peavad tasuma. Aa nii liikmemaksudest teatav kapital kogutud, siis ostab selts maad ja rendib 3-5 vakamaa suurustes tükkides seltsiliikmetele pikemaks tähtajaks, nii et rentnrk sinna julgelt maja võib ehitada. Maad astetakse nii kaua jurrole, kuni kõik seltsrliikmed maalapikesega on varustud. „Ehk küll paarvst vakamaast perekonnaga elada ei saa, siis võida nad käsrtöö ja päeva tegemisega mujalt elu ülespidamist saada..."[1] seletasrd seltsi asutajad nrng avaldasrd laatust; et peale seda kui riigrvalitsus seltsi kinnitab, siis ka rikkamad mehed aitavad nende seltsi kingitustega. Amalt poolt peab „Eesti Postimees" vajalikuks kommenteerda seda teadatet järgmrse tähelepanu väändva lausega „Nii palju on nüüd selge, et nüüd vaeste ja maata inimeste hääks midagi peab tehtama, kui

1) Eesti Postimees, 1882, 32, 1. VIII.

eclespidi mitte suuremaid segadusi ei taheta ära oodata.[1] Ilmselt tajus eesti külakogukonnas oma klassiinstinktiga maatarahva üha tugevneva rahulolematuse ähvardavat jõudu ning püüdis leida iga hinna eest vahendeid selle liikumise summutamiseks või selle mitteõnnestumisel seaduslikkuse raames hoidmiseks. Nii teeb „Olevik' nõo, nagu oleks ta papside seltsi asutamise ideega täiesti nõus, ainult et „... seda ei arva meie mitte tululisteks, et meie praegu kahe ühte või tõist asja kahe käsile võtaksime ja valmis teha tahaksime: see töö tulgu siis, kui meil revideerimise otsused juba käes on."[2] Jällegi näeb kogukonnale omane võte - lahutada viletsuses vaevlevat rahvast peatsete reformidega, ning suunata sel teel rahvamasside tähelepanu põletavailt sotsiaalsetelt probleemidelt oodatavale reformidele.

---

1) Eesti Postimees, 1882, 32, 1. VIII.
2) Olevik. 1882, 34, 17. VIII.

d) Kingemaa küsimus

Põhiline küsimus, millest vaadeldaval perioodil alid huvitatud laialdased rahvamassid nii Eestis kui ka mujales tsaaririigi ajades, oli maaküsimus. Sel baasil tekkinud talurahva liikumine 80-ndail aastail Venemaal, oli eredaks tõendiks talupoegade rahulematust näitlusest maa eest, mis algas peale 1861.a. reformi. 1881-1888 aastani tasmus Venemaal 332 talupoegade rahutust, mis aastate järele jagunevad järgmiselt

1881. a.	12	kubermangus oli	17 rahutust
1882. a.	12	—"—	21 —"—
1883. a.	36	—"—	61 —"—
1884. a.	35	—"—	68 —"—
1885. a.	25	—"—	40 —"—
1886. a.	29	—"—	54 —"—
1887. a.	31	—"—	40 —"—
1888. a.	26	—"—	31 —"— [1]

Nagu näha tabelist langes rahutustelaine kulminatsioon aastaile 1883-1886.

1) Хрестоматия, стр. 404.

Rahutuste põhjusena tuleb esmajoones mainida ebaõiglasi agraarsuhteid. Mis puutub Balti provintsidesse, siis siin toimus 18 rahutust, ehk 2,4% rahutuste üldarvust.[1] See võimas rahvaliikumine, mis kujutas endast objektiivselt talurahvamassides võitlust demokraatlikutee eest, muutis tähelepanelikuks ka tsaarivalitsuse. Üle kogu Venemaa levivad kuulujutud mõisnike ja kulakute maade võõrandamisest ning talupoegadele jaganemisest. Need kuulujutud omandasid nii ulatusliku ja visa ilme, et isegi Aleksander III, pidades 21. mail 1883. a. Kremlis vallavanemaile kroonimispäeva puhul kõnet, ei saanud jätta rõhutamata, et neid „rumalaid ja valelikke kuulujutte maa ümberjaganemisest, juurdelõigete kinkimisest ja muust sarnasest ei maksa uskuda. Neid jutte levitatakse meie vaenlaste poolt. Igasugune omandus, sealhulgas ka teie oma, peab alluma puutumatu"[2]

---

1) Хрестоматия, стр. 402.
2) samas, стр. 410.

Kuuldused peatsest hingemaa saamisest leidsid saadsat kõlapinda ka Eesti alal, kus talupajad alid vabastatud sajandi alguses ilma igasuguse maalapikeseta ja kus seepärast maaproletariaadi juures maanälg ali eriti suur. Juba C. R. Jakobsonil tuli oma elu lõpukuudel võitlust pidada hingemaa juttude vastu. „Sakala" 1881. a. viimases numbris kurdab Jakobson, et viimasel ajal sagenevad kirjad „... kus ikka selle üle atsust päritakse, kas veel talumaid maksab osta, sest pea piolada hingemaad ka meile tulema ja siis kõik astetud maad jälle omanike käest ära võetama..." [1] Jakobson lohutab oma lugejaid küll väitega, et mis „... ostetud on, see on astetud ja seda ei või keegi enam meie käest ära võtta, olgu seadused edespidi kuidas nad tahavad." [2] - aga hingemaa jutte ei suuda kõik need kinnitused kaotada. Nii on 1884. aastast teada juhus, kus keegi Pärnu poolt päritud piletisel-

1) Sakala, 1881, 5/52, 26. XII.
2) Sakala, — samas —.

dat pöördumid Peterburis siseministeeriumi poole palvega juhatada talle Vladivostoki linna teed, et sealt endale ja 800-le teisele hingele eluaset vaadata, kes sealt loodavad endale hingemaad saada.[1]

Võitluses maaproletariaadi hingemaa taotluste vastu kujuneb välja valitsevate klasside ühishinne, kuhu kuulub nii tsaarivalitsus, balti-saksa aadel ning eesti rahvuslik kodanlus. Balti aadel peab asja kogumi nii täht-saks, et võtab kasutusele oma peamise relva - luteriusu kiriku. Ja nii müristab Kuusi pastor täis „püha viha" kirikukantslist alla oma kogudusele: „Kus on nüüd see õnnelik elu jäänud, mis nad teile lubasivad, ja kus on see rõõs seadus, mis pidi teid õntsaks tegema. Nad lubasivad teile hingemaad; aga kas on nüüd need narrid võimud nende käest, keda Jumal maa üle valitsejateks pannud, maad ära võtta ja hulgustele jagada ... Miksprärast

1) Virulane, 1884, 9, 28. II.

jäaksite teie kaasa? Kas hingeõnnistuse pärast? Ei! Teie tahtsite hingemaad – teie häbematud!" [1]

Hingemaa küsimuses ilmneb eriti selgesti see lepitamatu vastalu, mis oli tekkinud 80.–ndate aastate algupoolse maaproletariaadi ja maakodanluse taotluste vahele. Eesti maakodanlus oli huvitatud oma maavalduse säilitamisest ja suurendamisest ühelt poolt ning odava palgatööjõu olemasolust teiselt poolt, keda väiksemal takistamatult ekspluateerida oma suurtalu põldudel. Need olid taotlused, mis lähendasid eesti külakodanlust balti-saksa feodaalaadlile, kes oli samuti huvitatud eelmainitud eesmärkide saavutamisest. See lähenemine toimus seda enam, mida enam tugevnesid eesti kodanluse majanduslikud positsioonid. Eut seejuures ei tohi nimetada, et eesti külakodanluse ja balti-saksa feodaalide vahel ekvisteerivad teravad vastalud, kuna külakodanlus oli huvitatud kõigi kapitalistlike

[1] Vanemuine, 1884, 10, 5. III.

arenguit piduvdavate feodaaliganditе kõrvaldamisest, feodaalne aadel taotles aga vga hinna eest nende igandite säilitamist. See vastolu ei takistanud aga loomulikult mõlemaid ekspluataatorlikke klasse ühinemast nue vaenulase - proletariaadi vastu, kelles nad vaistuliselt tajusid oma surmavaenlast. Maaproletariaadi huvid olid aga antagonistlikult vastandlikud nii külakodanluse kui ka feodaalse aadli huvidele, kusjuures ta taotas teataval määral kodanluse võitlust feodaaligandite vastu, mis rõhusid ühtemoodi kogu talurahvast. Eut maaproletariaadi huvides palnud loomulikult feodaalse ekspluateerimise asendamine kapitalistliku ekspluateerimisega, vaid igasuguse ekspluateerimise likvideerimine üldse.

e) Kuritegevuse kasvu sotsiaalne foon aa. 1882-1885

Vaatluse all olevat ajajärku võelaanustab peale klassivõitluse teravnemise veel kuritegevuse kiire kasv, kusjuures see asjaolu on tihedas seoses elanikkonna vaesemate kihtide majanduslikku olukorra tunduva halvenemisega. Eriti suure ulatuse saavutas sel perioodil aga habuse varguse, mille massilisuse kohta algu toodud järgmisi andmeid: Võrumaal varastati üksnes 1883. a. 260 habust 19.500 rubla väärtuses, millele lisandub 12 habust 758 rbl. väärtuses Võru linnast. Varastatud habustest saadi kätte vaid 57.[1] Liivimaa kubermanguvalitsusest pärinevate nimekirjade alusel oli Liivimaal habusevarguses seatud 1171 inimest, kuna aga enam kui pool nendest tabamata oli, siis arvati habusevaraste arvu tõusvat kaguni 3000-le.[2] Kõik talle-

1) Tallinna Sõber, 1884, 7, 17. II.
2) Eesti Postimees, 1885, 2, 9. I.

aegsed ajalehed on täidetud teadetega habusevarguses t - alguses esinevad need teated peamiselt kirjasaatjate sõnumeis ning kuulutuste veergudel, kus peatselt amandab habusevarguse küsimus endale täie elu õiguse juhtkirjade esiridades.

„ Antke abi habusevaraste vastu!"

sellise ahastava karjatusega on pealkirjastatud üks „ Oleviku" järjekordsetest juhtkirjadest, mis jätkub järgmiselt: „ Nii hüüavad praegu tuhanded ja meie oleme sunnitud habusevaraste lehe eesatsas näägima, kuna need elukad muidu lehe taga atsas seisavad. Habuvargad on meie kodumaal kibedaks rahvaviletiks läinud ja sugugi ei ole otte näha, kuida asi lõpeb. Niipalju on kindel, et see maa = muhtlus iga päev kasvab ja tema paranemist praegustel abinõudel loota ei ole"[1]) Samast juhtkirjast selgub, et peremehed pandi pahatihti tabatud habusevarga - kehviku kallal taime metsikku amakahtu, mis

1) Olevik, 1884, 11, 12. III.

lõppes kas raskete kehaliste vigastuste tekitamisega või kaguni peksetava surmaga. Hobusevarguste satzvaalse faani selgitamiseks aitab kaasa „Eesti Postimehe" juhtkiri „Varguse, nimelt hobusevarguse kohta", kus on tunnistatud, et „... tööta inimesed on alati enam ehk vähem kurjuse vali all."[1] Hobusevarguste kulminatsioon saabub sügisel ja talvel, mil saadustavate teguritena kerkivad esile pimedad ööd, vähene liikumine teedel ja lõpuks „Talvestel pikal öösel pole maainimestel, nimelt papidel ja sulastel midagi teha."[2] Algus ses satuvad kehvikud vargile paalkogematta, häda ja viletsuse sunnil, hiljem aga langevad juba kriminaalkurjategijatte tasemele. Hobusevarguse küsimusega tegelesvad aktiivselt ka kohalikud paldtseiasutused, keda maakodanlus selles suhtes kõigati toetab. 1883.a. oktsembris toimus Võnumaal sõllakohtunikku juhtimisel vallavanemate nõupidamine just hobusevarguse asjus.[3]

---

1) Eesti Postimees, 1884, 13, 28. III.
2) — samas —
3) Tallinna Sõber, 1883, 7, 17. II.

Kulaklase üksmeelne nõue on: saata kõik habuseevargad ilma pikema kahtlepidamiseta „külmale maale" – Siberisse ning seada teedele välja relvastatud valvurid. Kuivõrd need nõudmised aga rakendamist leidsid – sellele kahtlevad pundurad andmed.

Peale habuseevarguse levis tol perioodil laialdaselt ka muu vargus – alates pundi ja oksakeste näppamisest mõisametsast ja lõpetades asavalt organiseeritud murdvargustega. Ama juhtkirjas „Pahade kombede põhjusest" analüüsib „Virulane" kuritegevuse suurenemise põhjusi ja alles esile nihutavad teisejärgulised tegurid, nagu rahva harimata vaim, kõrtsiide rohkus ja algajate kurjategijate „väljaõpetamine" vanglates elukutseliste varastе poolt, jõuab peale pikemaid keerutusi tõelvste põhjuste juurde. „Neljandamaks paha ja kurjategude põhjuseks" kirjutab „Virulane" „... peame meie elu ülespidamise kaevete pundust nimetama. Meil on vaesed inimesi teada, kes headuse

käes näljas alles kibedaste nuttes
oma last paha töö peale sundisivad
... Tõeste, aruter hulk inimesi on van-
gis istunud, kes just häda ja puuduse
armetumal sundimisel kõige raskema
südamega kas metsast mõne puu luki-
kese võtsvvad ehk jälle milgi muul viis
sõl oma kätt asja kallale sirutasivad,
mis mitte nende oma ei olnud..."[1] Ja
tõhes üldistuse eeltoodud materjalidest
lõpetab „Vinulane" „ Siin on siis elu
alleshaidmise tarviduste puudus ka
selliseks põhjuseks ja sundimuseks,
mille peal kõigesugune alatu, kõlvatu
ja auuta alek, pahad kombed ja kur-
jad teod edenevad, juurduvad nõsevad
ja võrsuvad."[2]

Järeldub, et küsimus on lahenda-
tud: kuritegevuse kasvu otseseks põh-
juseks on kehvistus raske, talumatu ma-
janduslik olukord, mis sunnib maapro-
letaarlast pahatihti asuma kriminaal-
sele teele, sattudes vastollu seadustega.

---

1) Vinulane, 1884, 7, 14. II.
2) — samas —.

g) Von Stryki salaselts

Paralleelselt agraarkriisi süvenemisega teravneb ka klassivõitlus Eesti aladel. Üksnes 1881. a. 2 kuu jooksul esines Lõuna-Eestis 20 ulmselt satsvaalpoliitilise iseloomuga süüütamist. Samal ajal on Tartus pidevalt majade süütamisi, mis kinjutatakse mingi ebamäärase salaseltsi arvele, mille eesatsas seismud kõbelikselt laastunud balti parun von Stryk, kes ilmselt ali mingil moel seatud naradnikute terroristlike organisatsioonidega. Kuna sellesse küsimusse puutuvad andmed on väga katkendlikud ja ebaselged, siis ei saa kaugeltki pretendeerida probleemi ammendavale lahendamisele, vaid tuleb piirduda üksnes küsimuste tõstatamisega.

1882. a. esineb eesti ajakirjanduses korduvalt viiteid ja märkusi mingist salaseltsist, mis soovitavat kindla plaani kohaselt kuritegusid. Näiteks, kinjutab „Olevik" 13. jaanuaril

1882.a „ Need ärahävitamised (- jutt on Läänа - Eestis esinevaist massilistest süü-tamistest - H. P.) olla ühe korralvõe kur-jategijate kaqu teud, kes satsial-politiliqi sihtisid taga nõuda, s.o. ugkuma saata nagu oleks meie talurahva õigusline elukord Tiri talupaegade elukorraga sühel järjel, kus, nagu tuttav, väikese põllupidajad suurte põllupidajate poolt väga rõhutud saavad "[1] Järgmises numb-nis kõneleb „ Olevik" jällegi salaseltsist, teatades, et Tartus leenjsid eriti 1881.a. suvel kuuldused mingist salaseltsist, mille sõnas oli plaanipäraselt kuriteqsid korda saata, et tekitada muljet, nagu oleks eesti rahvas mässamas.[2] See-järele kaovad sellised teated mõneks ajaks ajakirjanduse vaatevälja, et jälle esile kerkida seoses Tartu majadepõle-taja, saksa üliõpilase Schwarzi taba-misega. Kuna aga peale süütaja taba-mist tulekahjud jätkuvad, siis küsib „Virulane": „ Kas ei ole siin ehk ikka seesama Tartu kuri salaselts tööl, kelle

1) Olevik, 1882, 3, 13. I.
2) Olevik, 1882, 4, 20. I.

peamees S. paari aasta eest Tartust Saksamaale põgenes?"[1] Täielikumad andmed mainitud salaseltsi kohta leiduvad A. Krumsbergi toimetusel ilmunud „Eesti Ajaloo Arkiivis Nr 2" ja ajakirjas „Eesti Kirjandus" 1922 peakirja all „Täiendused ja õiendused „Eesti Ajaloo Arkiivi Nr 2" juurde", mille on kirjutanud keegi A. Hasselblatt. Viimasena mainitud materjalide valgusel selgub, et aastail 1881–1882. a. liikusid Tartus kuulujutud, mille kohaselt Kriimanni mõisa omanik von Stryk olnud nihilistlike püüete peamehe Eestis. Leonhard von Stryk olevat asutanud salaseltsi, mille liikmed said kuus 25–40 rubla palka, omasid relvi, ning olevat Stryki korraldusele kohaselt harjutusi pidanud, et valmis olla, kui käsk tuleb. Kahtlusaluse arvamise järele olevat see seltsi süüdi Aleksander II surmas ja ka põletaja David Schwarz olevat olnud Stryki käsilane. 1882. a. sõitis Stryk jätada-

1) Virulane, 1883, 42, 18. X.

valt Saksamaale, kusjuures eane seda oli senati ülemprokurörі abi Mjässojedov Jantusse saabunud Stryki nõrilistlikku tegevust nuumima." Hasselblatt, ise baltlane, teeb oma artiklis suuri pingutusi selleks, et Stryki puhtaks pesta nihilisti mainest, ning omistab talle hamaseksuaalisti kaldunuusi. „Leonhard v. Stryki osavõtmise nihilistlikust liikumisest pean ma täielikult alematuks: see räägib kõigile tema avaldatud vaadetele otsekohe vastu" kirjutab Hasselblatt. „Tõsiasi on vgatahes, et teda nihilistlikkude püüete edendamises süüdistati ja seepärast suur nurisemine tema vastu käima pandi. Aga mingisugust tõendust selleks ei saadud; käimapandud nurisemine tõestetas ainult, et ta hamaseksuaalselt maadlemud oli..."[2] Hasselblatt esitab ebaausatava teaarva Stryki läbikäimisest kellegi Peterburi nihilistiga, kelle nimi on teadmata ja kes olevat Strykilt suuri summasid välja pressinud, mille tulemu-

---

1) Hasselblatt, lk. 270 jj.
2) samas, lk. 271.

sena viimatimainitu lõppeks Saksamaale põgenes, kus ta 1903. a. vaeseuses suri. Stryki ja noore nihilisti kirjavaheting sattumud aga tsaarivõimude kätte ning seepeale saadeti ka Mjassojedov Tartusse Stryki asja uurima. Hasselblatt ei nõustu ka väidetega, millede kohaselt Stryk olevat ühenduses olnud siintaja Schwarziga või Schweitzis asuva nihilistliku organisatsiooniga, mis nimetanud ennast „Balti föderalistiks".

See Hasselblatti kirjutise kutsus esmakorda esile a. Krumsbergi artikli[1], milles esitatakse uusi andmeid Stryki kohta. Kaasaegsed eesti rahvusliku liikumise tegelased pidanud Stryki provokaatoriks, kes püüab rahvuslikule liikumisele heita valitsusvõimude silmis halba varju, meelitades noori eestlasi oma seltsi. Kuulduseid Stryki tegevusest olevat jäänud isegi Manassein kõrvu. Dr. M. Veske nimetanud seda kampaaniid „kardetavaks politika kursiks, mille taga suur hulk võimuhär-

1) Eesti Kirjandus, 1922, lk. 324 jj.

rasid tegevad saavad alema; sest kust tuleb see raha kakku, mis need härrad oma ääristele vägedele nii lahesnal nälja pilluvad." [1] Lõppjäreldusena tahnitab Kaumsberg, et Stryki alund siin mingi paliitilise ilmega illegaalne selts, kuhu püüti kaguda näimalikult palju eestlasi, kusjuures seltsi asutaja see taplaanile haidus, lastes liikmetel avalikult ja käraarikkalt esineda. Stryk alund nihilistidega ühenduses, sattunud seepärast jinrolluse alla aga osanud õigeaegselt Baltimailt kaduda.

Niipalju Stryki salaseltsist.

Nagu eeltoodud andmetest näha, on selle episaadi uksrkasjad kaunis ähmased, baseerudes peamiselt kuuldustel ja oletustel. Selleks, et midagi kindlamat Stryki ja tema salaseltsi kohta väita, selleks on vajalik hankida täiendavad materjale, on vajalik tutvuda talleaegsete salajaste toimikutega. Ent ühte võime juba piinkahal väita — midagi progressiivset Stryki, selle

1) Eesti Kirjandus, 1922, lk. 325.

kõlbeliselt langemud balti paruni tegevusest aodata ei ole, kuna parimal juhul on siin tegemist kodanlik-liberaalse aparitsiaamiga, kuhu kuuluvad ka „Balti föderalisti" ringkonnad, kes püüdsid levitada föderalistlik-natsionalistlikku ideelaagrat, mis ei olnud, ega saanudki olla masse vabastavaks ideelaagriks, kuna see oli vaenujalal revolutsioonilise taktikaga. Igal juhul pakub aga von Stryki salapeltsi tegevuse edasine uurimine teatavat huvi, kuna see aitab kahtlematta selgust tuua naradniklike ja nihilistlike elementide tegevusesse Eesti alal, valgustades seejuures ka teisest küljest „Balti föderalisti" probleemi.

5.
Kahe suuna võitlus Eesti Aleksandrikooli ümbruse ümbritluse allakäik

a) Põhijooni Aleksandrikooli ümbritluse arengust kuni 1883. a.

Üheks põhiliseks küsimuseks, mille ümber keerles rahvusliku liikumise tõusuaastail võitlus eesti kodanluse ja balti-saksa aadli vahel, oli kooli-küsimus. Kõik kaaliliigid Eestis olid saksa mõjuvõimu ja pastorite otsese juhtimise all, kes kasutasid koole feodaalse ideoloogia jäänutamiseks ja eesti rahva saksastamiseks. Rahvuslik liikumine, mis oli suunatud rahva saksastamise ja vana klerikaalse kooliõpetuse vastu tõstis esile

nõude kiilakoolide vahetuks allutamiseks rahvahariduseministeeriumile ja vene keele õpetuse sissetoomiseks. Võitluses koolide saksastamise vastu paistis eriti silma C. R. Jakobson, kes on tuntud ka eesti koolipõikute andeka autorina[1]. Selle võitluse käigus kerkis esile ka eesti rahvusliku liikumise suurim massiüritus – Eesti Aleksandrikoolide üritus.

Idee, rajada rahvuslik, eesti õppekeelega keskkool, tekkis 1860. aastal Lõuna-Viljandimaal, Paistu ja Tarvastu kihelkondades, kust ta lühikese ajaga levis üle kogu Eesti, haarates ja innustades peamiselt tollaegset ärksamat maaintelligentsi – külakoolmeistreid. Idee algatad, eestvõtjaks Jaan Adamsoniga, pöörduvad 1863. a. kevadel abi ja näpunäidete saamiseks Õpetatud Eesti Seltsi poole, millise tahtmise tulemusena Aleksandrikooli üritusest juhtivat osa hakkas etendama Jakob Hurt. Järgmiseks oluliseks sammuks oli ametliku loa hankimine kooli asutamiseks ning eelkõige rahakor-

1) Vassar, Käsikiri lk. 60 jj.

janiise organisatsiaoni loomiseks, kuna asutamiseks vajalikke ressursse otsustati korjata annetuste teel.[1] Algas tüütu ning vaevarikas loa hankimise protseduur tsaarirežiimi bürokraatliku riigiaparaadi kaudu, mis alles 1869. a. sügiseks andis saavitud tagajängi : keiser andis loa Aleksandrikaali tarvis raha korjata kogu riigi ulatuses. 1870 - 1871. a. möödunud elavas tegevuses ning 29. VI 1872. a. toimub Tartus esimene pea-ja abikomiteede ühine koosolek, mida hakatakse nimetama suurkoosolekuks. Paralleelselt peakomitee loomisega toimus ka elav abikomiteede asutamine, millede arv 1872. a. lõpuks ulatus juba 59-ni. Sellisele elavale tegevusperioodile järgnes aga stagnatsiaon, mis ühest küljest olenes nüüd abikomiteede nähtuses juurdeasutamises, teisest küljest aga kogutud raha tagasihaidlikus summas. Selvõst alukorda nuttasid kohe kasutama kohalikud reaktsionäärid vanakannad kirikuõpetajate ja mõisnike

1) Aleksandrikool, lk. 50.

näol, kes arendasid kohati vägagi intensiivset vastupropagandat Aleksandrikaali ideele. Jätkusamaks sündmuseks neil stagnatsiooniaastail oli 1874. a. taimmuid kaalimaja ostmine Kaarlimäisa, Põltsamaa lähedale.

Uue tõusu tunnuseid Aleksandrikaali ümbruses võime märgata alates 1876. a., kusjuures selle tõusu juures tuleb soodustava asjaoluna esile tõsta feodaalse reaktsiooni raevutsemist ühiskondlikul areenil Aleksandrikaali vastu. Ajakirjanduses arenev polemika kandus rahvamassidesse, aidates Aleksandrikaali ideed tundmaltpopulariseerida. Ei aidanud ka mõisnike katse kasutada eestlast Jänt Seijat Aleksandrikaali vastases aktsioonis, mille eesmärgiks oli mulje tekitamine nagu astuks eesti talupoeg ise rahvuslikku kaali ideed vastu välja. Abikomiteede tegevus ja raha korjamine läksid hoogsa tõusu suunas edasi. Ettenähtud 100.000 rublalisest kapitalist oli 1880.

aastaks juba 42.000 rubla kaas. Raha-
korjamisviisidest oli tavalisem korja-
misraamatuga. toimuv korjamine abi-
komiteede kaudu. Peale selle korraldasid
abikomiteed rahukestel pidusid, näite-
mängke ja kontserte, millede sissetu-
lek oli määratud Aleksandrikaali süni-
tuse toetamiseks. Need üritused haa-
rasid kõige laiemaid rahvahulki, ala-
tes töästusproletariaadiga Kändlas, Stu-
dvs ja Kreenholmis ning lõpetades tekki-
va „hallparunite" kihiga. Väga iseloo-
mulik on seejuures asjaolu, et suhtali-
selt iga elaniku kohta annetas kõige
enam raha mitte Lõuna-Virumaa
või Lõuna-Jaaniumaa, mis teatavasti
olid eesti maakodanluse peakantsid, vaid
haapis Kändla ales Hiiumaal, mille
1500 peaaljest elanikkonnast suurema
osa moodustas töösturesproletariaat. Sa-
muti oli kõrged näitajad Eesti tehases
talleaegseis töösturskeskuseis — Sindis, Kreen-
holmis ja ka Põltsamaal.[1] Seega demonst-
reeris juba tollal meie tänkav proleta-

1) Aleksandrikaal, lk. 227.

riaat oma ükskeelt, eut samaaegselt ka kadanliku ideoloogia kütkes olemist, annetades oma näljapalgast Aleksandrikaali üünitusse heaks suhteliselt kaugelt enam kui eesti kadanlus, kelle huvides see ünitus otseselt toimus.

Vastalu eesti rahvuslikus liikumises olnnes õige varakult ka Aleksandrikaali ünituses. Kuigi Hurt püüdis algul siiralt ja püüdlikult töötada Aleksandrikaali asja edendamiseks, ali ta peagi sunnitud, sõltuvalt oma klassipositsioonist ja ametikohast, taotlema kooskõlad mõdsnike ja pastoritega, mis omakorda leidis teravat kritiseerimist radikaalse suuna poolt. Lahkhelid Hurda ja Jakobsoni vahel olnnes mussod reljeefselt avalikkuse ette 1878.a. suvel, mil Hurt lahkus demonstratiivselt „Sakala" kaastöölste hulgast. Siit kaudus avalik lohe ka Eesti Kirjameeste Seltsi ja Aleksandrikaali peakomiteesse. Põhiliseks lahkheliks tol ajal ali kaali kuratooriumi koosseisu küsimus. Jakobsoni ettepanekul kohaselt pidi kuratooriumis enamus kuuluma külakadanluse esindajadle,

kuna Hunt talutas kuratooriumi mängida just pastorite ja mõdsnike kätte. Jakobsoni kava kahaselt pidi kuratooriumi 17-liikmelises koosseisus olema 5-6 talupoega, Hunda kava järele aga. 11 liikmest vaid 2 kohta pidi kuuluma talupoegadele.[1] 1881. a. võetakse vastu kompromissotsus, mis ei suuda aga kaugeltki vaigistada vastaluşid kahe tiiva vahel.

27. augustil 1881. a. toimus Jurjev järjekordne Aleksandrikooli suurkoosolek, kus valiti 11 liikmeline kandidatuur kooli põhikirja väljatöötamiseks, kusjuures valituks osutusid just radikaalse suuna esindajad eesotsas Hunti ja Veskiga. Samal koosolekul kerkis esile tähtis prantsuspärane küsimus: kas peakomitee koosseisu täiendamine peab toimuma kaasteenimise teel või valimiste kaudu suurkoosoleku poolt. Seega jäi selles olulises küsimuses võitjaks radikaalne suund. 21. detsembril 1881. a. kutsus Hunt oodatult kokku ~~peakoosoleku~~ suurkoosoleku, kus peaküsimuseks oli kooli õppekavade ja põhikirja kinnitamine. Kuna aga

1) Vaan, lk. 52.

Teeske juhtimisel töötamud vastav konverssion ei olnud talleks ajaks veel oma lõõd lõpetanud." See kaasalek avtas veelgi kaasa lahkhelide teravnemisele konservatiivse peakomvtee ja radvkaalgete suunda paaldavate abikomvteede enamuse vahel. Nüüd atsustas peakomitee tegutseda vsesevsvalt, võtmata arvesse abikomiteede demokraatlikke seisukohti. Jaanuaros 1882 esitas peakomvtee enda poolt väljatöötatud kaali põhikirja ja õppekavade projekti ametiasutustele kinnitamvseks. Selle projekti kohaselt pidi Aleksandrikool muutuma kavatsetud reaalkaalijst tavalisseks põllutöökaaliks. On ilmne, et see reaktsioonilise kava peegeldas just kulakkliku kadviku ja saksa mõjusvke ja pastorite huve, kes alid järsult igasuguse rahvahariduse laiendamise vastu. Õnneks õnnestusid need pahevad aga juba Tartu õpperingkonna kuratoori kontseleers, ilma et nad oleksid edasi pääsenud. Sellises olukorras, kus võitlus mõlema suunna

---

1) Aleksandrikool, lk. 133.

vahel Aleksandrikaali ürituses lähe-
nes haripunktile, suri aatamatult
C. R. Jakobson (1882. a. märts) ja tema
järglaseks radikaalse suuna eesotsas tõu-
sis alude suunil M. Veske, kelle etteker-
kis kahe ülesanne: viia läbi radi-
kaalse suuna seisukohad Aleksandrikaali
põhilistes küsimustes. Tundes enda selja
taga abikomiteede toetust, asus Veske
energiliselt seda ülesannet lahendama.
5. oktoobri 1882. a. peakoosolekul võeti
vastu Veske juhtimisel välja töötatud
kaali põhikiri, mille kohaselt Aleksand-
rikaal pidi muutuma reaalkaaliks.
Sellel koosolekul valitses aatamatult
leplik meeleolu ning näis, et tüliõdele
on viimaks lõpp saabunud. Ent see
rahu oli ainult näiline: alalhoidli-
ku suuna esindajad ei tahtnud sugugi
nii kergesti loobuda oma positsioonis-
dest. Aleksandrikaali peakomitees, mille-
sel kahel nad omasid teatavat mõju-
võimu eesti rahvuslikus liikumises.

b) Lahkhelide arenemine Aleksandrikooli ümituses 1883.

a. alguses

Täie ägedusega puhkes tüli uuesti 4. jaanuari suurkoosolekul 1883. aastal. Peamosteks tüliküsimusteks kujunevad siin Kaarlimäisa kooli maja juures tehtud remont ja suure rahasumma laenamine prof. J. Kölerile Kuntaugani mäisa ostmiseks Krimmi. Kuna need küsimused saavad suure lõhe ajenduks Aleksandrikooli ümituses, siis peatume alljärgnevalt nende juures veidi üksikasjalisemalt.

Suvel 1882 teostati kapitaalremonti seisva Kaarlimäisa koolimaja juures keskmise suurusega remont, mille vastuvõtmiseks valiti 1882. a. 5. okt. suurkoosoleku poolt vastav komisjon.[1] See leidis remondi olevat vastuvõetava, millega seisukoha ta esitas ka 4. jaanuaril suurkoosolekule. Samal seisukohal asus ka peakomitee president Hunt, kes oli ise kohal

---

[1] Valgus, 1882, 19, 1. XI.

käimud ja tutvumud tehtud töödega. Haapsis teiştsugune oli aga meelestatud radikaalne enamus, kes võttis tehtud remonttööd teravа kriitika alla ja viis läbi rmc komisjoni valdmisel tööde ruuesti läbivaatamiseks. Arvamus, et lahkhelide rõhutamine toimus siin radikaalse suuna poolt sihilikult suna remonttööde halb kvaliteet oli vaid mugavaks ettekäändeks. Seda aitab tõendada ka asjaolu, et naaiti just pisiasjade kallal. Nii peeti halbade ahjude kõrval üheks peamiseks puuduseks kaalimaja ühiselamu magamostaa põrandast poole teise talli pikkuselt väljaulatuvat raudkangi otsa.[1] Grenzsteiu, kelle „Olevik" oli konservatiivse suuna peamiseks häälekandjaks, haarab sellest künnisest kohe kinni ja kirjutab oma ajalehes sapiselt: „ Aga nagu kangelt kägu kuulus, nii ka kangelt raudkang hirmus. Ligidalt vaadates on ta pea niisama väike nagu mõne kalbaja mäiştus "[2]

---

1) Olevik, 1883, 2, 12. I.
2) — samas —.

Kaarlimäisa koolimaja remondi küsimus oli ainult sõssejuhatuseks summale tülile, mis hargnes Kuntsangani laenu ümber. Idelle - laenata raha Aleksandrikaali kassast - ei tulnud Köler esimesena, vaid juba varem oli tehtud katseid sealt raha laenamiseks.[1] Nüüd on Köler aga äärmiselt huvitatud summa laenamisest, et õigeaegselt tasuda tähtajaline maksusumma Kuntsangani mäisa eest. Seepärast kirjutab ta ka Veskele: „Katsuge kui vaimalik, nutto kas 50 tuhat kui mitte siis ka vähem raha kakkes saada ... pärast ma tahaks kas 150 tuhat Eestlaste käest võtta, et müijatel kesk raha kätte maksta ..."[2] Veske kahtlustuste rahustamiseks lisab Köler kahe jõurde: „Ega ameti mina Aleksandri püha kooli raha ei tahakski puutuda kui mina ei usuks et se raha Kuntsangani maisa peal parem haitud eisaaks kui mujal. Kas mina siit venelaste käest raha ei saaks, siitsaadik ma ei ole veel suurt

1) Eesti Postimees, 1882, 47 17. XI.
2) EKS V 7:7 J. Köler - M. Veske, 30. XI 1882.

küsinud ... "[1] Aga kogu probleem seisneski just selles, et Peterburis oli kasvava majanduskriisi tõttu raha saamine äärmiselt raskendatud ja Köler oli sunnitud oma pilgud suunama Aleksandrikaoli kapitalide jäänele. Haapsis avalikumalt ja otsekohesemalt kirjutab Köler sellest Veidi aega hiljem „ Siin [Peterburis – minu märkus. H. P.] on sel aastal väga raha puudus, läkkitavad väeralе maale ja kis veel raha laenab nõttab liig kõrget kasu mis Kuntaugani meestel mitte meele pärast ei või olla. Teie pool on raske raha eest head pro[n]tsenti saada ja selle pärast peaksid suure rõõmuga minu kätte raha saatma ... "[2] Veske hakkas küll kohe samme astuma raha saamiseks, ent see ei läinud sugugi nii hõlpsasti kui Köler seda arvas. Peamised laatused asetas Veske ikkagi Aleksandrikaoli summadele, mis alekssid korraga suutsid rahuldada suurema osa saovitud laenust.

---

1) EKS V 7:7 J. Köler – M. Veskele, 30. XI 1882.
2) EKS V 7:7 J. Köler – M. Veskele, 7. I 1883.

Ta kirjutab Jerke Kölerile, veendumuna oma rahalaenamise edukuses: „4 mal Januaril saab Teie nõudmine muidugi vasta võetud, selle peale võite julge olla"?

4. jaanuari suurkaasolekul teatas Jerke, „... et komitee de auliige, amustatud sugulsend härra professor-akadeemikus Kölcr Kaimmi saarde ühe suure maisa ostmid, mis 270,000 rbl. maksab, aga umbes millioni rubla väärt on, ning soovis selle ostmiseks 25,000 Al. Kaali kassast laenata." [2] Teatava aatamatusena aga ilmneb mõlemad Hurda kategoorilise vastuseis laenu andmisele. Hurt tahab seda küsimust algses koopis päevakorrast maha võtta, kuna paljude abikomiteede esindajad suurkaasolekult puuduvad, ent kaasaleku enamuse nõudel jääb küsimus siiski päevakorda. Küsimuse arutamise ajaks astub Hurt juhataja kohalt tagasi ja ajutiseks juhatajaks valitud Jerke sunnamisel otsustab kaasalek lubada laenuks 25.000 rbl. Aleksandrikaali kapitalist

1) EKS Kö 1:11 M. Jerke – J. Kölerile, 3. XII 1882.
2) Olevik, 1893, 2, 12. I.

"... millise summa eest veel mitmed mehed kahtuliste paberitega lubasid vastata "1) Hurt ei alistu aga kaotaleku otsusele, vaid kasutades oma pretendeerimisõigusi, keelab Jäntu Pangal laenu väljamaksmise. Selline Hurda samm riivas aga väga valusasti Kölerit, kellel laenu saamise küsimuses palved mängus mitte niivõrd põhimõttelt kui just suured majandushuvid. 19. jaanuaril tuli Kuntaugani mõisa osturahade hulgas ka Kölerile, tasuda suurem summa, mille mittetasumisel ähvardas ostetav mõis kaos sinna paigutatud summadega kaotsi minna. Köler näis juba ette kartvat, et Hurt asub laenu suhtes eitavale poolele ja kirjas 9. jaanuarist 1883 soovitab ta Veskel Jäntu Pangale seletada, et ka Hurda veto puhul tuleks raha siiski välja maksta .... sest et pärast kära lähek suureks Hurtu ja Panka vasto, seda asja meie ei või ja jätta." 2) Ent 25.000 rubla

1) Aleksk, 1882, 2, 12. I.
2) EKS V 7:7 J. Köler - M. Veskele, 9. I 1883.

Aleksandrikaali raha jääb panka ja Veske hakkab innukalt raha laenama eraisikuilt, milline üritus ka teatavad tulemusi annab.[1] 16. jaanuaril - seega kolm päeva enne maksmise tähtpäeva - läkitab Köler Tartu poole teele päris ahastava kirja, kuna maksusummast on puudu veel 20.000 rbl. Ainsa väljapääsuna näeb Köler viivitamatut raha hankimist ja selle saatmist telegrammiga Krimmi. Ka lubab ta ise Kuntanganisse sõita, et kohapeal mingil moel olukorda päästa.
„Ma saan Teid kogu oma elueaja needma kui Te nüüd veel aega viidate."[2] kirjutab Köler Veskele närviliselt kirja lõpus.

Vaatamata kõigile pingutusile ei saanud Köler nõutavat summat kokku ja ostjad pidid kaudma teatavat kahju, kusjuures suuremast kahjust päästis neid asjaolu, et Kuntangani naabruses elavad eestlased-asunikud pantisid abivalmilt oma mõisa Kuntangani ostu tagatiseks.[3]

---

1) EKS Kunder 3 : 14, M. Veske - J. Kundersile, 15. I 1893.
2) EKS V 7:7 J. Köler - M. Veskele, 16. I 1893.
3) Virulane, 1893, 22, 31. V.

Füüli laenu küsimuses leiab ela-
vat kommenteerimist eesti ajakirjan-
duses. „Valgus" „Virulane" ja „Sakala"
asuvad Hurda vastasele pasitsvaonile,
kuna „Olevik" ja „Eesti Postimees"
püüavad käigiti presidendi vetot õi-
gustada. Kuigi Aleksandrikaali raha
ei saa enam tekkinud olukorda õi~~gustada~~
parandada, atsustab Veske
kasutada selle küsimuse ümber tekki-
nud paleemikat Hurda atsustavaks
ründamiseks ja kutsub seepärast
omavalitsjelt kokku suurkoosoleku
25. veebruariks 1883.

c) Lahkhelide kulminatsioon 1883. a. suvel

Juba selle suurkoosoleku kokku-
kutsumine toimub avaliku lõhe täie
all, kuna ühelt poolt on kokku-
kutsujaks M. Veske, teiselt poolt aga
Hurda esindaja Hugo Treffner.

Koosolek algas 25. II kell 20.
„Vanemuise saalvs, võrdlemisi pruge-
lises õhkkonnas. Hurt tanuib Veskest

ta omavalitsemise eest kooskõleku kaitsmise asjus. Veske, kaitstes end Hurda süüdistuste vastu, seletab, „... et tema kuulutamid nagu raha-laenamise asja president, sest temal olnud seks täis vali." [1] Seejuures süüdistab Veske amakorda Hurta sõnamurdmises ja tugineedes kooskõleku radikaalsele enamusele valitakse Veske täiendavatel valimistel kalmandaks Laekahoidjaks. Järgnevalt esitab Hurt suurkoosolekule „ tunnistuse ja seletuse", milles ta matsheerib ama „vetat" asjaoluga, et eelmisel koosolekul oli esindatud liiga väike abikomiteesid sellise tähtsa küsimuse otsustamiseks. Ka nüüd ei võta Hurt ama vetat tagasi, põhjendades seda ilmselt otsitud argumentidega. [2] Veske vaidleb Hurdale ägedalt vastu, rõhutades printsiipi, et president peab alluma peakoosoleku otsusele. Hurt kaitseb end väitega, nagu oleks president kinnitatud ametivõimude poolt, millele Veske aga enesekindlalt vastu vaidleb,

---

1) Olevik, 1883, 9, 28. II.

2) — samas —.

kuna ta teab, et ametnäärimud ei olnud siiani kinnitanud ei peakomitee liikmeid ega ka presidenti.[1] Selles teadmises näeab ta Hurdalt ka vastavat dokumenti, mida viimane järgmiseks koosolekuks hankida lubab.

Peale vaheaega, mäkes käraerikka koosoleku ilmset vaenulikkust, lõpetab Hurt omalt poolt koosoleku ja lahkub. Selline samm valab aga veel enam õli tulle: „Vanemuise" k saal kajab pahameelehüüetest, Veske, seistes toolil püsti, peab improviseeritud kõnet, süüdistades Hurta, et see oma tegevusega viimasel aastal Aleksandri koolile enam kahju teeb kui kasu on toonud.[2] Treffner nuttab Hurta tagasi kutsuma, mut jääb ka ise ära. Avalik lõhe on saanuta-nud nüüd oma süngavuse.

Radikaalse suuna esindajad ei lepi nüüd enam Hurda samaaegse passiivse arvestamisega vaid asuvad omapoolsele rünnakule, mille eesmärgiks on Hurda kõrvaldamine Aleksandrikoolis

---

1) EKS Kunder 3:14, M. Veske – J. Kunderile, 3. IV 1883.
2) Alevsk. 1883, 9, 28. II.

peakomitee presidendi kahalt. Veel samal õhtul koostatakse süüdistuskiri, millega Hurt abikomiteede poolt presidendi kahalt „lahti tehti." See kiri, mis esmakordselt olnud „Valguses" pani aluse elavale ning kirglikule polemikale Hunda ametissejätmise küsimuse ümber. Hoopis tahaplaanile vajus aga Kuntaugani laenu küsimus, mis tegelikult ali olnud tüli ajendiks. Veel kord muutub Kuntaugani laenu küsimus aktuaalseks 1883. a. mai lõpul, mil ajakirjanduses ilmub Köleri seletus rahalaenamise katse kohta Aleksandrikaali kassast. See seletus aga muutis asja veelgi segasemaks. Vastides avalikult tõsiasjad, kinjutab Köler selles seletuses: „Mitmed Aleksandri=kooli sõbrad andsivad mulle nõnn selle kooli kassast raha laenata, et sellega ühtlasi ka koolile kasu tuua ... Hra Dr. Vesket palusin ma kaasolekule 25. veebruaril s. a. teada anda, et mina enam Aleksandri=kooli kassast raha ei taotle. Kui hra. Dr. Veske seda talitis teha, ei annud

presidendi Hunt temale sõna..." [1] Siin on tegemist sihilikku valega, mis on suunatud Hunda vastu, kuna esiteks – Veskel oli täielik võimalus teatada seda avaldust oma mitmes sõnavõtus koosoleku kestel või siis peale Hunda lahkumist, kes ei saanud ju kedagi teda selles tõestada; ja teiseks – oli Köler järgnevate kuude jooksul pidevalt rahahädas, paludes Veskelt hankida väiksemaid laenusummasid eraisikutelt käest. Aleksandrikooli summadest saadav laen oleks aga need rahamured korraga kõrvaldanud. Peale kõige muu on olemas veel Veske kiri Kölerile veebruarist 1883, milles Veske kirjutab: „Peame salaja, et al. kooli kassa valitsus ilma präsydendita raha välja võtta tahab" [2] Sellised olud tegelikult Köleri ja Veske kavatsused 25. II suurkoosoleku eel, mitte aga laenu andmine Aleksandrikooli laenust. Oma avalduse kinjutas Köler alles siis, kui ta kindlasti nägi, et miikama kuni Hunt presidendiks on, tema Aleksandri-

1) Olevik, 1883, 20, 30. V.
2) EKS Kö 1:11 M. Veske – J. Kölerile, veebr. 1883.

koali kassast raha laenata ei saa. Hurda suhtes oli aga käsiteldav avaldus- algugi et valeandmetel tuginev - valu- saks koabiks ajakirjandusliikus duellos.

Hurt ei kavatsenud aga peale 25. veebruari koosolekut sugugi mitte vaba- tahtlikult lahkuda presidendi kohalt, sest tema seadusliku tagandamise ot- suse võis teha alles järgmine peakoos- olek, milleni oli veel aega. Järgnev ajajärk - veebruari lõpust kuni juuni lõpuni 1883. a. möödus elava võitluse täbe all, mille käigus võitlevad poo- led püüdsid kalluutada abikomiteede ena- must enda kasuks. Peamiseks võitlus- vahendiks oli ajakirjandus, kuigi esi- nes ka teisi agitatsioonivõtteid vorme. Eut peamise võitlusvahendi suhtes oli ra- dikaalne tiib oma vastastest kaugelt tugevam. Seda peab kurvastusega nen- tima ka Ada Grenestein, kes kirjutab: „ Nende eeskond, seda peame tunnistama, haiab häste rühte ja teeb väsimata, aga ka kõiksuguste lubatud ja lubamata abinõudega tööd. Nende väikene

"Valgus" on mitu nädalat järjest ainult tükikirjadega atsast atsani täidetud."[1] "Selles tükis on nemad... enam tegevust näidanud kui meie. Nende ajalehed, erakirjad ja sõnad on nüüd ja sellesama atstaabe käsuks, Hunti lahtitegemiseks, terveid poot aastat vahetpidamata platsil olnud"[2]

Ajakirjanduslikku aktsiooni juhtimisel esineb Veske, kes muidu ei paista silma oma poliitika tegelase annete poolest, üllatava energilisusega. Ta informeerib pidevalt "Valguse" taimetajat Kõrvi ja meelitab ka "Virulase" aktiivsesse propagandatöösse. "Olen temale [Valgusele – minu märkus – H.P] juhatusi andnud ja hiljem ka Virulasele,"[3] kirjutab Veske avameelselt Kölerile. Kuigi see polemika andis sisuliselt vähe uut, oli tal rahvahulkade suhtes suur agitatsioonaline tähtsus, sest polemika käigus paljastati eesti rahvusliku liikumise konservatiivne vool

---

1) Olevik 1883, 20, 30. V.
2) Olevik 1883, 25. V. VII.
3) EKS Kö 1:11, M. Veske – J. Kölerile, 30. III 1883.

laiade rahvamassidele silmus kui balti parunite ja luteriusu pastorite varjatud agentuur eesti rahvuslikkus liikumises. Kuigi see paleemika jäi oma õõsult rangelt seadeslikkuse raamidesse, aitas ta siiski teataval määral kaasa rahvahulkade paliitilise aktiivsuse tõstmisele „ Aleksandri = kooli tüüli on, kuida jie tema algul etta arvasime, terve Eesti rahva kihama pannud “ [1] kirjutas Olevik.

Tähelepanuväärseks sündmuseks toimuvas paleemikas oli Hurda avaliku kirja ilmumine, millele peatselt järgnes Veske avalik vastus. Mõlemad avalikud kirjad on kirjutatud teravas ja rünnakvas toonis, kusjuures püütakse vastasrinnale neile võimalikult palju halba mainet. Hurt muutub seejuures isiklikuks, alles eriti kuni üliõpilastele Sõrudele. Mõni päev peale Hurda avaliku kirja ilmumist kirjutas Veske Kõlerile :. Hurt on oma häbemata avaliku kirjaga, kellest esimene pool Eesti Postimehes ilmunud, iseenesele kaabi

1) Olevik, 1883, 23., VI.

annud, kelle haavadest ta vistriial ei parane, ta sõimab ja valetab nõnda, et kõigil paal, ka võõrast sugu inimeste juures seda imestatakse." 1) Hurda avalik kiri äratab suurt tähelepanu ka eesti avalikkuses ja radikaalsete lehtede toimetustesse voolab kaskukirjutisi, mis kõik Aleksandrikaali tülikütsimuse ja Hurda avaliku kirjaga tegelevad. " Dr. Veske ja teiste rahvameeste teretamisega aga alete ühe hirmsa tulepammi meie õnnistatud töövälja viimutamud mille lõhkemisest õnnetu isamaa kaua vastu kajab." kirjutas Puhja abikomitee oma kirjas J. Hurdale. " Et nii pea vaikust ei või tulla, selle eest kannavad nüüd Teie truid jüngrid hoolt, kes väga heasti Teie esimesest eeskujust märken on võtnud ja nüüd olevikus kamalaga muda sugiwendadele kaela laabinad, kuhu Teie oma kirikhärra, esimese käputäie pandsite." 2) Ühes teises kirjas nime-

1) EKS Kö 1: 11, M. Veske - J. Kõlerile, 2. IV 1883.
2) Virulane, 1883, 22, 31. V.

tatakse Hurta kaguni ebajumalaks ja lisatakse sellele juurde: „Diktatori, kes Eesti ausaid mehi nagu pêrmu, mudasse tahab tallata, ise aga nagu ilmeksimata kõrgus pilve peal püüab patseerida, niisugust diktatori ei alla Eesti ajastuse kallale tarvis." [1]

Veske avalik vastus ilmub kõiges kalmes radikaalse suuna häälekandjas ja peale selle veel eribrošüürina. Veske kummutab oma vastuses julgelt Hurda väiteid ja võitleb aktiivselt abikomiteede õiguste eest, seades abikomiteed peakomiteest kõrgemale.

Eut mitte üksnes ajakirjanduse kaudu ei püüdnud võitlevad paaled endale pooldajaid võrvata. Kasutati ka teisi vahendeid - kirjavahetust, ringkirju, suulist agitatsiooni jne. Aga ka neil võitlustandreil olid radikaalse suuna esindajad oma vastastest üle. Nii on teada, et temperamentsed Sõrved „... kaua aega maal ümber reisisivad ja igalpool, kus nad abikomiteedega

1) Virulane, 1883, 15, 12. IV.

kakku puutusivad oma „ lahti" jäljed järele jätsivad..." [1] „Olevik" kurdab lausa ahastades, et Hurda vastased karjavad endale igalt poolt vääratult sõpru, kuna Hurda sõbrad kaugeltki sellist agarust ei taha osutada.[2]

Erilise ägedusega tungib Grenzsteen seejuures Sõrdidele kallale, kirjutades: „ Mina reisisin praegu mõne nädala rahva keskes. Inimesed ei saa aru kuidas nii palju häälu Sõrdi poolt on langenud. Ütlen neile; Sõrd on ju paaled abikomiteed läbi käinud ja enese poole meelitanud." [3] Ka Hunt võttis analoogseid sammne tarvitusele, aga need alid peamiselt administreerivat laadi, mis lähtusid Hurda presidendi positsioonist. Nii avaldas Hunt 1883. a. mai alguses „ Heimathis" teadaande, mis kõlab järgmiselt: „ Sellega annan mina teada:

1) Kuigi ei tahi Aleksandrikaali asjus komiteedele ega üksikutele isikutele

---

1) Olevik, 1883, 25, 4. VII.

2) samas —.

3) Olevik. 1883, 29, 1. VIII.

äärritavaid kirjasid saata. Kes seda teeb, see langeb raske seadusliku karistuse alla.

2) Sellesama karistamise alla langevad kõik, kes Aleksandrikaali asjus seadusevastasel kombel kogusid peavad."[1])

On aga ilmne, et selline formaalne keelamine ja ähvardamine, vaatamata ama kategaorilisele vormile, ei suutnud piiduda vastasrinna aktiivset propagandat.

Järgmise suurkoosoleku oli Hurt määranud 23. juunile 1883. a. Sellele koosolekule läks radikaalne suund vastu kindlate näidulaostustega, kuna ta omas külakogudustes ja talurahva laiemates kihtides taetust abikomiteede enamuse näol. Veske enese arvestuse järgi oli ainult 16 abikomiteed 100-st Hunda poolt, mendestki mitu kunstliikult ellu ärratatud. Peale selle oli veel abikomiteesid, kes asusid ebaselgel parteilisel ja valitaval enda saadikuid suurkoosolekul enda arvamuse järele

1) Tallinna Sõber, 1883, 18, 6. V.

taimima."

Hurda leeris valitses seevastu kaunis pessimistlik meeleolu. Nähes, et konservatiivse suuna pooldajad on abi- V
komiteedes ilmses vähemuses, pöördub Hunt abi saamiseks valitsusvõimude poole, esitades siseminister Tolstoile mängukirja Eesti Aleksandrikaali tüliide kohta.[2] Mustates vastanduda ja püüdes selle juhte kõigiti ebausaldusväärseks elemendiks tembeldada, palub Hunt selles mängukirjas endale teenistust, mis annaks talle otse ekstraatarlikud volitused vajatasuinnaga arvete äiendamiseks. Need Hurda taotlused jäävad aga tulemusetuks.

Valitsusvõimude poole pöördub ka Veske, kuigi väiksemas maastaabis. Nimelt esitab ta Tartu politseimeestele kinnitamiseks suurkaosaleku päevakorra, milles oli esile tõstetud just presidendi küsimus, kuna oli karta selle väljajätmist Hurda poolt. Kuna aga politseimeistri kompetentsi ei kuulu

1) EKS Kunder 3:14, M. Veske - J. Kundersile, 10. VI 1883.
2) Aleksandrikaal, lk. 169.

muid seltsside koosolekute päevakonda-de kinnitamine, siis pidi ka Vleske Tulemusetult tagasi pöörduma.[1]

23. juuni peakoosolekule olid mõlemad pooled kõik oma jõud koondanud, nii et koosolekust võttis osa 102 saadikut ja esindajat abikomiteedest kokku 111 häälega. Kange järjekindlusega viidi läbi saadikumandaatide kontroll, millisele toimingule kulus üksi kaks ja pool tundi.[2] Peale seda algas presidendi küsimuse arutelu, milline probleem oli kogu koosoleku tulipunktiks. Hunt teatab kategooriliselt, et abikamiteedel pole õigust teda presidendi kohalt tagandada ja kui see siiski peaks sündima, siis jääb ta oma kohale edasi, pöördudes abi saamiseks valitsusvõimude poole. Meeleolu koosolekul on pinev - valitsel kisa ja lärm. Presidikaalse tiiva nõudel pannakse presidendi küsimus hääletamisele ja see annab Hurda poolt 37 häält, vastuaga

1) Eesti Postimees, 1883, 24, 15. VII.
2) Olevik, 1883, 24, 27. VI.

70 häält.[1] Samas valitakse rõhuva häältearvamusega ruuks presidendiks J. Köler. Hurdaga kahut käima, kui ta ikka ei loobu presidendi kohalt, valitatakse Köler ja Veske.

Radikaalne tiib nõis peale 23. juuni koosolekut jumbeldada – Hunt ja ta poldajad alid kaotamud omad viimased positsioonid eesti rahvuslikus liikumises ja näis, et Aleksandrikaoli ürituse hakkab peatselt resultaate andma. Ajakirjanduses kestab koosoleku jürelladamine veel mõnd aega, et siis suunni anda aktuaalsemattele küsimustele.

d) Aleksandrikooli ürituse reetmine Hurda poolt

Vaatamata suurkoosoleku otsusele jätkab Hunt võitlust oma positsiooni säilitamise eest Aleksandrikaoli peakomitees. 1883. a. septembris astub Hunt jällegi kontorkti ametivõimudega, sedapuhku Liivimaa kubernerega ja palub, et kuberner laseks

1) Olevik, 1883, 24, 27. VI.

sulgeda kõik Aleksandrikaali abikomi-
teed ja restaureerida täies ulatuses kõik
peakomitee õigused"[1]. Selle sammuga muu-
tus Hurt eesti rahvusliku liikumise
suurüürituse – Aleksandrikaali ürituse-
atseseks reeturiks ja hukutajaks, kes
lähtudes üksnes oma kitsastest klassi-
huvidest, mängis ürituse tsaarivõimu-
de kätte vaid selleks, et teda mitte an-
da radikaalse tiiva juhtida. Kuberner
, kellele avanes müüd saadues võimalus
Aleksandrikaali asjadesse sekkumiseks, ei
lase juhust ka mööduda ning teeb
korraldluse abikaniteede sulgemiseks.
Ainult siseministri vastuseisus tõttu ei
toimu see kahe, kusjuures siseministrit
mäjutas omakorda Köler

Tekkinud olukorras, kus Hurda
reetmise tagajärjel kogu üüritust äh-
vardab hukkumisoht, ali Veske ja Kö-
leri atseseks ülesandeks kõigi või-
maluste kasutamine Hurda nega-
tiivse tegevuse paralüseerimiseks. Tea-
tavad samme Veske ja Köler ka

1) Aleksandrikaal, lk. 180.

astusid, ent need ogutusid ilmselt ebapiisavateks. Teatava pehmendava asjaoluna tuleb arvesse võtta seda, et Veske ja Köler ei olnud tollal veel täiesti teadlikud Hurda reetlikest sammudest Liivimaa ~~tsindrak~~kuberneri juures, ent see, et nad midagi sellist Hurda poolt oletasid, on päevselge. Vabandatav pole aga see, et 1883.a. sügisel ja järgmise aasta kevadel, näib Kölerst ja Veskest hoopis enam huvitavat Kuntaugani mõisa astmisega seoses tekkinud rahaliste raskuste likvideerimine, kui Aleksandrikooli ümbruse saatus. Veskel valdab tol perioodil mingi minnalaskmise meeleolu, mida ilmekalt tõendab alljärgnev katkend Veske kirjast Kunderile:

„ Kui nimelt ministeerium tahab atestada, et pastor Hunt veel edaspidi Aleksandrikooli = asjade juhatajaks jääb, või et abikomitee kaotatakse ja sellega enamiku atjus kehtima ei jää, siis olen ma kindlasti atjustamud peakomiteest välja astuda. Ma tean nüüd hästi, et monostri üle veel mitmesugused ins-

tantse on, aga ma ei või kaasa teha
<u>algaviitvaid nõumpidamisi, mida nõua-
vad petitsvoonide valmistamised</u>. Ma olen
selles veendunud, et ma ühe kuuskirjaga,
nagu minu „Oma Maa", seda, mida eesti
rahvas vajab, nimelt lähenemist vene
valitsusele ja vene rahvale paremini
võin saavutada, kui ühe maalaa
„luterlik-eesti" Aleksandrikaaliga saksa-
eesti baltlaste juhtimise all."[1] (minu
allakriipsutus - H.P) Selline Veske tagasi-
astumine hetkel, mil võitlus Aleksandri-
kooli pärast oli jõudnud oma kriitilisse
faasi, näitab, kuivõrd vähe oli Veske
sobiv Jakobsoni kohale, kuivõrd kergelt
ta laskis end kõrvale tõugata. Seda ühest
küljest. Teist teisest küljest oli Veske
ja Kõleri eemalejäämine võitlusest selle
kõige otsustavamal hetkel <u>tüüpiline tal-
lele ajajärgule</u>, ajajärgule, kus eesti ka-
danlus ka oma radikaalses osas ei suu-
da enam alla rahvahulkade juhit, kus
kadanlikud tegelased, vaatamata oma tast-
luste augusele ja siirusele, ei oska leida

1) EKS Kunderk 3:14, M. Veske - J. Kundersile,
15. III 1884. a.

väljapääsu tekkivast summikust, ei näe või ei taha näha laiade masside demokraatlik-revolutsioonilisi taotlusi ja seda käärivat jõudu, mis mundab nende taotluste saavutamise reaalseuseks. Jakobson ja Veske poolt juhitud vool eesti rahvusliikumises oli radikaalne, võrreldes Jannsen-Hurda vooluga, aga samal ajal oli ta ka liberaal-radikaalne, mille kohta täiel määral kehtib Lenini tabav iseloomustus: „Liberaalne kodanlus üldse, liberaal-kodanlik intelligents eriti ei saa teisiti kui peab taotlema vabadust ja seaduslikkust, sest ilma selleta pole kodanluse valitsemine täielik, jagamatu ja kindlustatud. Kuid kodanlus kardab masside liikumist rohkem kui reaktsiooni. Sellest tuleneb liberalismi hämmastav, uskumatu nõrkus poliitikas, tema äärmine jõuetus. Sellest tuleneb kahemõttelisuste, valede, silmakirjalikkuse ja argade põiklemiste lõpmatu rida kogu liberaalide poliitikas, kes peavad mängima demokratismi, et masse enda poole

meelitada, kes samal ajal on sügavalt antidemokraatlikud, sügavalt vaenulikud massidele liikumisele..." [1] Vaadeldaval ajajärgul oli võimalik minna ka teist teed, oli võimalik asuda rahvahulkade etteotsa, oli võimalik juhtida nende stiihilist revolutsioonilist võitlust, nagu seda tegid Vene suured revolutsionäärid-demokraadid. Aga eesti radikaalse kodanluse juhid ei võinud asuda sellele teele, kuna kodanlus kartis massside ühtse tugevanevat liikumist, kartis revolutsiooni oma kodanliku klassiorganisatsiooni pärast. Ja sellest tulenebki eesti kodanluse hämmastav nõrkus 80.-ndate aastate poliitilises võitluses ja tema irdumine massidest. ~~Tema lõpuline massside juhi kohalt~~

Hurda agaral takkatõukamisel ja Oeske ning Kõleri peaaegu passiivsel pealtvaatamisel lähenes Aleksandrikaali ümbrus kiiresti oma paratamatule lõpule. Ilus pressident avaldas küll kuulutuse, millega määratu

1) Lenin, Valitud teosed I, lk. 544 jj.

järgmine suurkoosolek 30. augustile 1883 [1], ent siseministri korraldusel kellati selline koosolek ja teatati, et ülerüildse „... ei ole enam lubatud enne koosolekut pidada kuni kõrgemalt poolt on A=kaali asjale selge otsus tehtud." [2]

Aleksandrikoaali ürituse juhtivad tegelased, kes kramplikult haiavad kinni „seadusliikkuse raamidest" aatavad kannatlikult seda otsust, samal ajal kui laiad rahvahulgad abikomiteede kaudu jätkavad aktiivselt Aleksandrikaali ürituse toetamist. Kõrvaltoodud tabelist Aleksandrikaali tulude kahe aastaik 1872-1887 [3] nähtub, et kõige enam laekus summasid 1883. aastal — s.t. aastal

AASTA	TULU rublades
1872	6. 884
1873	3. 164
1874	1. 778
1875	1. 730
1876	3. 356
1877	4. 488
1878	6. 665
1879	6. 580
1880	10. 301
1881	13. 408
1882	8. 744
1883	14. 407
1884	9. 029
1885	4. 638
1886	4. 498
1887	4. 594

1) Olevik, 1883, 31, 15. VIII.
2) Eesti Postimees, 1883, 34, 24. VIII.
3) Aleksandrikool, lk. 213.

mil võitlus erisuundade vahel ali saavutamud oma haripunkti. Väga suur on ka sõssetelekette summa järgnevatl aastal, millal „Olevsku" valeliku väite kohaselt rahvas olevat täiesti ära tüdimud ja abikomiteed ära väsvnud.[1] Selle väite ilmse valelikkuse leikkavad aga ümber faktilised andmed - Pulujas, Valgas, Tallinnas, Vana - Kuuste, Narvas ja mujal tegutsevad abikomiteed kõigiti edukalt, korraldades õnnestunud pidusid ja näitemüüke Aleksandrikooli heaks. Erilise aktiivsusega paistab silma Narva Kreenholmi abikomitee, mille kohta teatatakse „... et nimetatud abikomitee praegusel ajal nii hästi Narva linnas kui ka ümberkaudsetes vahetes laialdane tööpiir ja ühemeelelised ligitöötajad omanduseks on."[2] See abikomitee avaldab ka ülestkutse, mis hoiatab rahvusliku liikumise tegelasi võõrlemast Aleksandrikaali üürtuse vastu ja mis lõpeb sõnadega :, Meie Narvalased on otsuseks teinud, et iga mõistlik Eestlja inimene 20 kop. Lutenuse 400

---

1) Olevik, 1883, 43, 7. XI.
2) Eesti Postimees, 1883, 36, 7. IX.

aastase sündimise päeva mälestuseks kakku paneb ja kui Jäneckinki meie tulevase haridusse hallikale ahverdab"[1]
Siin on ilmne kodanlike tegelaste jutt-imine, kes püüavad tööliste teadvust müngrtada religraaniga, eut poolitiivse jäonena väärib märkimist asjaolu, et kogutud summad ei läinud mitte „usu-vsa Lutheri" mälestuse jäädvustamiseks, vaid ilmaliku ürituse tarvvs. 1884. a. juuel on Aleksandrikaali kassas juba 87. 483 rbl [2] ja näib, et on vaja veel üks aasta piugelvst raha-korjandst, et kaali avamvseks vajalik summa käes oleks. Siin olemub aga selgesti vaatluse all oleva ajajärgu kui üleminekuperiaadi kahesugune vseloom, kus esmesele rahvuslvku liikumvse ajajärgule omased progressiivsed jäoned (rahvamassde aktiivne osavõtt abikomsteede kaudu Aleksandrvkaali ürvtusest) päimuvad siirde-liüidena teise periaadi reaktsvaonilvste jäontega (Aleksandrikaali ürituse juhtkanna reetlikkus ja passiivsus)[3]

---

1) Virulane, 1889, 49, 6. XII.
2) Eesti Postimees, 1884, 31, 1. VIII
3) Leon, Valitud teosed I, lk. 555.

e) Aleksandrikooli üritus 1884. a.

1884. a. junnis teeb sisseminvster teatavaks, et järjekordne suurkoosolek tuleb pidamisele Tartus 23. juulvl 1884. a. Köler suudab saavutada sõseminvstri juures seda, et suurkoosolekule lubatakse kutsuda õgast abikomiteest üks esindaja.[1] Koosoleku peamiseks ülesandeks oli lahendada küsimus - kas kaotada peakomitee või abikomiteed. Radikaalne suund asus seisukohale, et peakomitee peab kaduma, abikomiteed aga kui rahakorjamise piirkonnad peavad säilima. Hurda seisukohti oli sellele diametraalselt vastupidine. Häältemine andis enamuse radikaalse suuna seisukohale ja nii otsustati kaotada peakomitee, alles jättes abikomiteed.[2] Peakomitee asemele valiti samal koosolekul 25 liikmeline eriline komisjon, kes võttis üle peakomitee funktsioonid. Kõik selle komitee otsused

---

1) Aleksandrikaal, lk. 182.
2) Valgus, 1884, 38, 31. VII.

kuulusid radikaalse suuna pooldajate hulka. Hurt ja tema pooldajad ei pääsenud aga üldse komisjoni, milline asjaolu on ilmekaks tõendiks sellest, kuivõrd ebapopulaarne oli Hurt Aleksandrikooli abikomiteedes. Koosolekul esines Veske avaldusega, et „... kuulu järele olla õp. Hurt ühe kaebduskirja ülemale poole annud, mis palju tõõd ja takistust alla sünnitanud ja mille Hurt pidada kommissionile välja andma."[1] Kuna Veske saab oma nõuet argumenteerida ükskõnes kuuldustega, siis ei tõuse väljaandmise küsimus ülolse tõsisemalt päevakorrale.

Hurt ei loobu ka nüüd oma salasepitsustest, kasutades keiserlikku ihuarsti dr. Hirschi oma eesmärkide saavutamiseks. Seekord on Hurda intrigeerimisel ka tagajärgi ja vastavalt siseministri korraldusele suletakse 1884. a. detsembris kõik Aleksandrikaoli abikomiteed, kusjuures neude käes olevad rahasummad antii üle riigrentereisse. Aleksandrikaoli üsitusele oli antud nüüd lõplik ja purustav hoop.

---

1) Olevik, 1884, 30, 24. VII.

Rahva hulgas tekitas selline otsus suurt meelepaha ja palju ärevust. Veskel ja Kõleril oli küll kavatsus kaevata ministri otsuse peale, aga sellega ei tulnud nad toime. Oli veel lootus, et vähemalt 25 komiteegi säilub, aga ka see lootus osutus petlikuks, sest aleksandrikaali ürituse juhtimine siirdus Läänemaalt Tsaarivõimude kätte. Näiteks rahva hulgas valitsevadst meeleoludest olgu ära toodud järgmine katkend J. Kõrvi kirjast Veskele, mis on dateerotud 25. III 1885. „Mis oleme meie teinud et meid Eesti asusaid püüdmisi ära hävitatakse. Ka meil Veike-Maarjas anti käsk kõik korjamise raamatud ära anda haagi kohtusse. Valus on meil seda käsku ära kanda. Meie oleme palve kirja valmis teinud ja saadame ministeriumi, praegus olen mina selleasja pärast Tallinnas ... Rahva seas kuulen mina aga murinad, et miks Teie nii vakka selle asja poolest seisate ja käsk lasete teha... Pea asi on ometi see, et pea komisjoon alles jäeks ja kui peaks prae-

gune komisjoon ära kautud saama, siis ma usun seda tõeste, et rahvas saavad käige pealt Teile, Prof. Kõlerile ja Treffnerile süüdi lugedana, ~~et~~ et miks olete neuda lasknud sündida."[1] (Minu allakriipsutus - H.P)

Siinkohal tuleks tähelepanu juhtida ühele pealtnäha juhuslikule kokkusattumusele, mis lähemal vaatlemisel aga kaatab oma juhuslikkuse ilme ja näib tihedas seoses olevat Aleksandrikaali ürituse nurjumisega. Nimelt anti Hugo Treffnerile 7. XII 1883. a. valdtsusvõimude poolt luba osaliselt emakeelset töötava eragümnaasiumi avamiseks Tartusse. Paratamatult tekib seejuures küsimuskas ei püüdnud Treffner kasutada talle saadsat olukorda kaali avamiseks, mis oli tekkinud asjaoluga, et 1883. a. sügisel sai üldiselt teatavaks, et Aleksandrikaali tööle hakkamine nihkub edasi määramata aja peale. Külakadanuks aga, kelle huvides Aleksandrikaali asutamine otsselt tadmus, ei võinud nii kaua oodata

1) EKS V 7:9, J. Kõrv - M. Veskela, 25. III 1885.

oma pajukeste kaalitamisega ja alvd sunnitud mingit teist kooli otsima. Treffnerile näis kooli asutamise kavatsus tulevat ka alles 1883. a. suvel, mis selgub ühest tema kirjast Kõlerile, kus Treffner kirjeldab üht oma vestlust kuraatoriga, kes olevat Treffnerile esitanud küsimuse: miks Aleksandrikooli komitee just reaalgümnaasiumi soovib, kuna parem oleks klassiline gümnaasium. „Mina vastasin," kirjutab Treffner, „et meie oleme küll klassika gymnasiumi peale mõtelnud ..."[1], aga siin pärast on asi teisiti otsustatud. Edasi arendab Treffner mõtet, et Aleksandrikooli juurde võiks luua paralleelklassidena klassika haru neile, kes soovivad õpinguid jätkata ülikoolis.

Igatahes sai Treffner 1883. a. lõpus loa kooli asutamiseks ja järgmise aasta alguses võis kool juba tööd alustada. Samaaegselt oli Treffner, see arg laveerija kahe suuna vahel eesti rahvuslikus liikumises, ka Aleks-

1) EKla K 7:31, H. Treffner – J. Kõlerile, lk. 93.

andrikaali ürituses juhtival kohal- (abipresident) ja on täiesti tõenäoline, et ta ilma suuremate hingepiinadeta laskis Aleksandrokaali üritusel hukkuda, kuna tema kaali edasvsele käekäigule võis see tulla ainult kasuks. Teisest küljest andis Treffneri kool väimalase eesti külakodanlusele ama laste kaalitamiseks äppeasutuses, kus võeti vastu ka saksa keelt pundulikult valdavaid õpilasi ja kus neid vastavalt jänele aidati, ilma et nad kihelkannakaali lõpetamise jänele aleksid piolamud end vastavalt teiste gümnaasiumite nõudele saksa keeles täiendama. Treffner toonitab ise oma kaali kuulutuses: „Minu kalmeklassilise kaali asutamiseks on mind kaalide suur puudus, kõiksugused takistused, mis meie maa rahva lastele sarnaste koolidesse sisseastumist võimatumaks teevad, ja südamelise soov juhtinud, ilma iga vahepidamata kodumaa laste vaimu ja hinge harduest edendada, kus see senni veel mitte ei ole tarvilikul määral sündinud"[1]

---

1) Tallinna Sõber, 1884, 2, 13. I.

Eesti ajakirjandus rüttab ka üksmeelselt Treffneri kooli rüüstama. Nii kirjutab „Virulane": „Kõigi kohalisem Eesti laste kool on praegu härra H. Treffneriist alustatud kolme klassiline ... gümnasiumi kool"[1]) Ja Treffner ei näi ka õpilaste arvu suhtes eriti kurta – 1884. a. I poolaastal õppis ta koolis 50 õpilast, II poolaastal aga juba 65, kelledest 19 olid tulnud elementaarkoolidest, 18 kreisikoolidest ja 13 kohalikkonnakoolidest.[2]) Kuigi see küsimus on praegu veel probleemaatiline, näib päris kindlasti väita, et Treffneri kooli asutamine oli seatud Aleksandrikooli õnnistuse nurjumisega. On andmeid selle kohta, et ka Eesti Põllumeeste Seltsi peavad 1884. a. kardinaalt nõu põllutöökooli avamise suhtes, mille järele oli tallealgses ühiskonnas tekkinud tungiv vajadus. Põllumeeste seltsidel oli kava rentida tulevase kooli jaoks Aleksandrikooli maja Kaarlemõisas, mis seisis tühjana.[3]) Ent naadelda-

---

1) Virulane, 1884, 33, 14. VIII.
2) Virulane, 1884, 51, 18. XII.
3) Olevik, 1884, 9, 27. II.

val ajajärgul ei tule põllutöö kooli asutamisest sriiski mitte midagi välja.

Samal ajal kui tsaariväimud asutad Aleksandrikaali muutma puht kroonulikuks õppeasutuseks ja kui Hugo Treffner pani aluse oma eragümnaasiumile, kõidab Veske ja Köleri tähelepanu inka veel Kuntaugani mõisa küsimus. Köler tahab nüüd rabaneda oma 1300 dessatiini suurusest ajast, atsudes Veske vahendusel endale Eestist ostjaid, kuid nende leidmine ei taimu sugugi kergesti: 1885. a. suvel ilmub „Valguses" Köleri kirjutus, mis reklaamerib Krimmi head puunast, soovitab asuda kaha peal viinamarjade kasvatamisele ja teatab lõppeks Köleri kavatsusest oma maad tükkide kaupa ära müüa.[1] Kuntaugani mõisa afäär saab Kölerile teataval määral saatuslikuks - see kisub ta tähelepanu ee male rahvuslikest üritustest ruineerides teda samaaegselt materiaalselt, nii et Köler on sunnitud oma elu lõpuaastaid neetma aineliselt halvas olukorras.

---

1) Valgus, 1885, 25, 29. VI.

9) Aleksandrikooli üritus 1885. a.

Seataval määral elavate Aleksandrikaali küsimus veel 1885. a. algupoole. 4. ja 6. jaanuaril pidas Aleksandrikooli komisjon Tartus oma koosolekut, millest üksnes „Virulase" ennudajat lähemalt informeeriti. Seepärast leidub ka ainult „Virulases" lähemat informatsiooni selle koosoleku kohta, millest asjaolu teiste lehtede poolt teravat tähelepanu leiab.[1] „Virulane" vaatab õige rõõmsalt tulevikku, taandtades, et müüd, peale seda kui nüüs komitee Tartus mitu ööd- päeva jäänest tööd on teinud, on kindel, et Aleksandrikool alustab hõlpemalt 1886. a. tööd.

Lähemaid andmeid Aleksandrikooli edasise saatuse kohta saabub jaanuari lõpus, mil teatatakse määrustekohasest otsusest. Selle kohaselt kuuluvad sulgemisele 25 komitee ja kõik abikomiteed.[2] See otsus ei ole aga veel lõplik ja apa-

---

1) Eesti Postimees, 1885, 3, 16. I.
2) Valgus 1885, 2. 15. I.

kirjandus jätkab selle küsimusega tegelemist. „Eesti Postimees" ja „Olevik" loodavad kogumi, et Aleksandrikaali peakomitee kutsutakse Hunda juhtimise all jälle ellu ja abiotsitud abikomiteed jätavad kaotatuks.

Rahva hulgas tekitas Aleksandrikaali sulgemise teade palju elevust. Ajalehtedele saabub rohkesti kirju, mis mõistavad hukka „redaktoreid ja rahva juhatajaid" Aleksandrikaali ümbruse hukkamõistmise pärast.[1] Märtsis võtab H. Treffner ette reisu Peterburi, et mõjutada valitsusasutusi Aleksandrikaali küsimuses, ent nagu „Olevik" hiljem teatab, jäi see reis tulemusetuks ja Aleksandrikaali komitee eludaatuseid kadusid.[2]

Aprillis 1885. a. anti luba kõrgemalt poolt üksikute abikomiteede taasavamiseks, ent seejuures oli ette nähtud tingimus, et nad peavad raha kogunma riigisrenteresse. Seejärele mää-

1) Eesti postimees, 1885, 10, 6. III.
2) Olevik 1885, 11, 11. III.

rati ametisse 6 liikmeline komisjon, koosseisus: H. Treffner; K.A. Hermann; J. Tülk; J. Blumberg; W. Eisenschmidt ja C. Treffner – seega kõik konservatiivse suuna esindajad. Hermann on enda määramisest nii liigutatud, et ei jäua seda valitsuse „tarka sammu" ära kiita. „Siida paisub ammas aatuses ja laatuses, et Al-kool pea jlul ja annl Eesti pinnal saab äitsma ja õpetuse piima välja jagama."[1] kommenteerib Hermann „Eesti Postimehes" seda valitsuse otsust.

1885. a. suvel ilmub ajalehteedes ka J. Köleri teadeanne Aleksandrikaoli asjus, millest selgub, et Eestimaa kuberner on annud abikomiteedele loa oma tööd jatkata. Köler püüab oma seisukohti vastavalt kujunenud olukorrale kohandada, kirjutades: „Et korda läinud on, Al. kaoli abikomiteesi kautada ja sellega rahakorjamisest kinni panna, selle läbi ei või meie enam ... raha realkaoli tarvis edasi korjata, vaid peame,

1) Eesti postimees, 1885, 15, 10. III.

et igatsus kooli järele suur ja et tegadused kui arutamiseks lõpetsivad, kuraatori herra nõuu vastu nõtma, see on siilema linna kooliga praale hakkama, kellest kerge realkooli teha, ehe põlluharimise klassid juurde panna, kunas aga korjatud kapital selleks ulatub." 1)

Ajakirjandus alustab nüüd küll uut kampaaniat rahakorjamise heaks, aga see ei anna suuremaid tulemusi. Pettumus rahvas pööras selja rahvusliku liikumise juhtidele ja jäi kurdoks nende üleskutsetele.

Nii turjus suurejooneliselt kavatsetud Aleksandrikooli üritus. Tõsi küll – 20. augustil 1888. a. avati ametlikult Eesti Aleksandrikool, ent see palmud kaugeltki mitte see kool, mille idee ali innustanud laialdasi rahvahulki rahakorjamisele kooli heaks. Eesti Aleksandrikoolist ali saanud tüüpiline reeneksleelne linnakool haridusministeeriumi jäiga järelvalve all.

---

1) Valgus 1885, 27, 13. VII.

6.

Eesti Kirjameeste Selts

1882 - 1885

a) Eesti Kirjameeste Seltsi areng kuni 1882.

Võrreldes Aleksandrikooli ümitusega kujunes eesti rahvusliku liikumise teine suurettevõte - Eesti Kirjameeste Selts - kaugelt kitsamaid ringkondi haaravaks ettevõtteks. Kui Aleksandrikooli abikomiteede kaudu võttis sellest ümitusest osa laialdasi rahvamasse, siis Kirjameeste Selts kujunes peamiselt noore eesti kodanluse ja tema intelligentsi - külakoolmeistrite kaudu.

Eesti Kirjameeste Seltsi asutamise idee tõstatati esmakordselt esile

C. R. Jakobsoni poolt määdunud sajandi 60.-ndate aastate keskel. See mõte kasvas välja praktilisest vajadusest amada organisatsioonni, mis oleks aidanud kaasa eestikeelsete kooliraamatute kirjastamisele, milline ettevõte oli siiani väga visalt edenenud.[1] Esimese seltsi põhikirja projekti koostas C. R. Jakobson 1868. a. ja heaks kiidetuna asutajate, Viljandimaa kaalmeistrite poolt, saadeti Peterburi valitsusvõimudele kinnitamiseks. Alasta pärast saabus see projekt Viljandi sillakahtu kaudu tagasi ühes nõudega teostada projekti juures teatud muudatusi. Selleks oli vaja uut koosolekut, ~~ka~~ mille kokkukutsumiseks oli vaja Jakobsoni kohalviibimist. Jakobsoni eemalviibimise tõttu oli see naskendatud aga koosolek toimus siiski ja parandatud põhikiri alustas jälle oma rännakuid ametasutusi mööda, mis lõppesid 25. novembril 1871. a. põhikirja kinnitamisega.[2]

---

1) EKS, lk. 36.
2) samas, lk. 49.

Uue seltsi asukohaks sai Tartu, kuigi avakoosolek toimus Viljandis, kus valiti ka uus seltsi juhatus, eesatsas Jakob Hurdaga. Tol ajajärgul palnud veel kujunenud kindlat vahet eesti rahvusliku liikumise radikaalse ja konservatiivse suuna vahel ja nii ei tekkinud seltsi juhatuse valimisel mingeid lahkhelisid, kui mitte arvestada seda, et peale koosoleku lõppu kohale jõudnud Jakobson palnud uue juhatusega kuidagi rahul!)

Nüüd algas Eesti Kirjameeste Seltsis tagasihoidlik igapäevane töö, mis kestis ühtlaselt ja rahulikult kuni 1877. aastani. Tolleks ajaks küündis seltsi liikmete arv 200-ni, kes tavaliselt kaks korda aastas toimuvail üldkoosolekuil koos käisid, et kuulata rahvalik-õpetlikke kõnesid ja pidada läbirääkimisi keele- ning kasvatusküsimuste üle. 1875. a. toimunud seltsi juhatuse ümbervalimistel pääses seltsi juha-

1) Tiitset 22

Tusse presidendi I abina Mihkel Veske. Tagasihoidlikult tegeles selts oma põhiülesande — raamatute väljaandmise alal. Kirjastati ainult perioodiliselt ilmuvat seltsi aastaraamatut, kuna muud seltsi toimetused ei kujutanud enesest mitte midagi muud, kui seltsi soovitusel erakirjastajate väljaandel ilmunud teoseid. Rahulikud olud soikted ka seltsi liikmeskonna ja juhatuse vahel.

1878. a. hakkas ilmuma Jakobsoni „Sakala" ja pea järgnes sellele avalik lõhe Hurda ja Jakobsoni vahel. Tüli kandumine Eesti Kirjameeste Seltsi võttis veel veidi aega ja toimus 1879. a. esimesel koosolekul, kus Hunt valiti tagasi seltsi presidendiks, Veske I ja Jakobson II presidendi abiks. Selle aasta koosolekutel läks moodi Veske ja Treffneri algatusel tunnalamlikkuse rõhutamine keisrile hurraa karjumise, hümni laulmise ja telegrammide saatmise näol. 1)

1) EKS, lk. 85.

Peale Hurda siirdumist Peterburi
võis arvestada, et juhtiv võim selt-
sis läheb abipresidentide - s.o. Jakobsoni
ja Veske - kätte. Seda siiski ei juhtu-
nud, kuna konservatiivse leer suutis
ka enda juhi eemalviibimisel juhtivat
positsiooni enda käes hoida. 1881. a.
algupäeva toimunud koosolekud näitasid
aga ilmekalt, et seltsi liikmeskonna
mass toetab oma enamuses radikaal-
set suunda taotlusi. Nähes sellist jõu-
dude paiknemist, hakkavad Hunt ja
tema kaaslased kaaluma seltsi juhatu-
sest lahkumise küsimust. Hurda popu-
laarsust ja autoriteeti hakkavad veel
tunduval määral see asjaolu, et Hunt
ainsa saatkonna liikmena keeldus
1881. a. suvel minule kirjutatud Aleksan-
der III-le esitatavale märgukirjale
alla kirjutamast. Nüüd otsustab Hunt
astuda paratamatu sammu ja ta teatab
28. augustil 1881. a. toimunud Kirjameeste
Seltsi üldkoosolekule enda tagasiastumi-
sest seltsi presidendi kohalt. Ühes Hur-
daga teatavad enda lahkumisest seltsi

juhatusest kõik ta pooldajad, jäädes aga esialgu veel seltsi liikmeks edasi. Aga sedagi mitte kauaks, sest veel samal koosolekul, peale seda kui uueks presidendiks oli valitud vastassuunaline C. R. Jakobson, teatasid nad ühes teiste konservatiivse suuna esindajatega enda lahkumisest Eesti Kirjameeste Seltsvst üldse.[1] Nähtavasti oli see samm astutud looduses, et seltsi liikmete hulgaline lahkumine viib Kirjameeste Seltsi lagunemisele. Paraku ei täitunud see loodus, kuna Hunt ja tema kaaslased tuginesid põhiliselt väikesearvulisele reaktsioonilisele kihtkonnale, mis peaaegi Kirjameeste Seltsvs oli tagasihoidlikult esindatud. Lagunemise asemel kasvas selts järgmiste aastate jooksul tunduvalt, tänu C. R. Jakobsoni poolt alustatud uute liikmete värbamise aktsioonile. Nii oli 1881. a. lõpuks seltsi liikmete arv kasvanud 900-ni s. t. kaks korda võrreldes eelmise aastaga.[2]

---

1) EKS, lk. 121.
2) Samas, lk. 129.

Lühikese ajavahemiku jooksul, 1881. a. augustist kuni järgmise aasta märtsini, mil C. R. Jakobson oli seltsi presidendiks, elas selts üle oma kulminatsiooni, vaatamata radikaalse suuna vaenlaste katseile provokatsioonilisel teel diskrimineerida seltsi ja ta liikmeskonda tsaarivõimude silmis. Nende provokatsioonide ainsaks tulemuseks võib lugeda intensiivset radikaalselt meelestatud külakaalmeistrite tagakiusamist kohalike parunite ja pastorite poolt.

Uus juhatus töötas energiliselt, kuna vana juhatus, nähes ette oma peatset lahkumist oli palju hädavajalikke töid nurusse jätnud. Suurema üritusena toimus Kirjameeste Seltsi X aastapäeva pühitsemine, millisest üritusest osavõtt oli erakordselt rahvarikas. 26. II 1882. a. taimunud koosolekul teatati, et seltsi liikmete arv ületab esmakordselt seltsi ajalaas 1000 piiri. Eesti Kirjameeste Selts oli muutunud Baltimaade suurimaks seltsiks.

Ja sellisel seltsi õitseajal, kus ali
tasnõs tõelist juhti ning inimstajat,
et viia seltsi veelgi edasi, suri aata-
matult C. R. Jakobson. Tema töö
jatkamine Eesti Kirjameeste Seltsos
langes senise abipresidendi M. Veske
õlgadele.

b) M. Veske Eesti Kirjameeste Seltsi presidendina

Peaaegu üheaegselt Veske asu-
misega seltsi ettevõtja algas ka Eesti
Kirjameeste Seltsi allakäik, mis jät-
kamõõda aga kindlalt jätkus kuni
seltsi sulgemisini. Ülekohtune oleks
selles languses süüdistada ainult
seltsi juhatust, eesotsas presidendiga,
kuna languse sügavamad põhjused
peitusid laapis eesti kodanliku rahu-
vuse kohenemises kaheks teravalt vae-
nulikuks ja erinevate huvidega lee-
riks, milline protsess ei jäänud koo-
mulikult kajastumata ka seltsos.
Eesti Kirjameeste Seltsi langus sõltus

ajaliselt Eesti Aleksandrikooli nõuetele mürjumisega ja need mõlemad nähtused kujutasid enesest üht osa eesti rahvusliku liikumise algavast mandumisest.

Kuigi seltsi liikmete arv jatkas peale C. R. Jakobsoni surma veel kasvamist, nulatudes 1883. a. formaalselt kokguni 1220 isikuni, siis tõeliste liikmete arv, kes pidasid vajalikuks ka liikmemaksu tasuda, oli ligemale 10 korda väiksem[1]. 1883. a. ilmunud Seltsi aastaraamatus olev liikmete täielik nimekiri annab võimaluse teatavate statistiliste arvutuste tegemiseks seltsi liikmete sotsiaalse kuuluvuse kohta. Andmete puudulikkuse tõttu ei saa tehtud arvutusi pretendeerida teaduslikule täpsusele, kuid nad annavad teatava ülevaate neist jõududest, millistele üks või teine võitlev grupp eesti rahvuslikus liikumises võis toetuda Eesti Kirjameeste Seltsi näitusel.

---

1) EKS, lk. 157 jj.

Seltsi 1118 liiget jagunevad alljärgnevalt[1]

Sotsiaalne grupp	ARV	%
Kaaliõpetajad	262	23,4
Talunamanikud	209	18,7
Kaupmehed ja majaomanikud	96	8,5
Möldrid, metsavahid, aednikud ja käsitöölised	85	7,6
Mõõsnikke, mõisavalitsejad jne.	76	6,9
ametnikke raamatupidajad	45	4,0
Kõrgema haridusega isikuid, meditsiinitöötajaid	30	2,7
üliõpilasi	24	2,1
Töötuseta seatud isikuid	19	1,7
Talurentnikke, sulaseid jne	13	1,1
Teadmata elukutsega + naised	259	23,3

Ülaltoodud andmeist näeme, et kõlakodanluse ühes temaga kaasamineva te elementidega (kaaliõpetajad, linna kodanlikud elemendid) moodustasid seltsi liikmeskonnast rohkem enamuse. Võrreldes nendega on mõõsnikke, mõisavalitsejaid, kuppjaid ja teisi avalduku reaktsiooni esindajaid seltsi loodmete nimekirjas üle 6 korra vähem.

---

1) Aastaraamat, 1883, Annandeid seltsi kaosolekutest, lk. 23 – 45.

Talupoegkonna rõhuvast enamikust-
popsida, sulaste ja talurentnike hulgast
– oli seltsi liikmeid vaid 13 inimest
ehk 16 korda vähem võrreldes küla
kodanlike elementidega. Eeltoodust on
pikemata selge, et Eesti Kirjameeste
Selts polnud mingi üldrahvalik, eesti
talurahva põhimasse haarav üritus, vaid
kujutas endast eesti maaro külakodan-
luse ja intelligentsi seltsi, milles see kodanlus ka
juhtivat osa omas.

Analüüsides seltsi tegevust järg-
nevad aastad, tõrkab selma asjaolu,
et M. Veske on presidendiks rahkem
naminaalselt, kuna seltsi tegelik juhti-
mine on kibijeemud haapis laenur Sachsi
kätesse. Sachsi nimega on kõige tõhe-
damalt seotud Kirjameeste Seltsi maja
ostmise aktsiaon – sama aktsiaon, mis
alulisel määral kiskus seltsi juhatuse
tähelepanu kõrvale seltsi peaülesanne-
test. Olijuu maalermeister Sachs see, kes
2. mail 1882.a. taimunud seltsi eest-
seisuse koosolekul tõstatas seltsile
maja ostmise küsimuse, et vabaneda

ühini tagasimisest „Vanemuise" seltsile ja saada küllaldaselt avaraid ruume kaaskäimiseks. Selle ettepaneku realiseerimisel mängib Sachs jällegi juhtivat osa. Tema teeb ettepaneku anda maja ostmiseks välja aktsiad ja kaasalex ühineb ühtekalt tema ettepanekuga[1]. Tema otsib ühes eestseisusega (?) välja sobiva maja, mis maksab 15.000 rubla ja mille eest esialgu 5000 rubla tuleb välja maksta. Kuna seltsile vastavad summad puuduvad on jällegi Sachs see, kes Kirjameeste Seltsi hädasti välja aitab, võttes „tänuväänsel" kombel selle summa eest vastutamise enda peale, mille eest kaasalejad teda vaimustusega tänavad. 1882. a. lõpupäevadel ühtub ajakirjanduses seltsi juhatuse „teatus ja palve", milles teatatakse seltsi kavatsusest saada majaomanikuks ja palutakse eesti seltskonda selleks lahkelt kaasa aidata.[2] 1883. a. suvel ollakse juba nii kaugel, et võidakse

---

1) EKS EKmS 1:1, Eestseisuse protokoll, 2. V 1882. a.
2) Aastaraamat, 1882, Annaded seltsi kaasolekutest, lk 12.
3) Valgus, 1882, 26, 23. XII.

esmakordselt koosolekut pidada ostetud maja asjas, milline sündmus liigutab kaasviibijaid niivõrd, et lauldakse ühiselt „oma pinna peal" koraale - „Meil tuleb abi Jumalast' ja „Kui oleks ilm täis kuradeid "[1]

Ikuid ostetud maja hakkab peagi seltsile ~~raagi~~ peavalu valmistama. Majanduslikud ressursid on piiratud, ostusumma tasumine edeneb erakordselt aeglaselt ja juba kerkib esile küsimus: „Kas maja ostmine oli otstarbekahane samm ?" Seltsi juhatuse tähelepanu on nüüd kõrvale kistud peamõlemasse-test ja vaimutegelaste asemel kerkivad esile väikekaadaulased- majandusmehed, kellede ideaaliks on Kirjameeste Seltsi muutmine majaomanikuks. Kuivõrd paljud vaimsed ja kirjandushärre huvised võtsid eeldada maalermeister Sachsi, kes oma kaalipäevade kohta kirjutas Vestele: „ See pool semestert olen mina valga lustist elanud ja välga palju raha surnuks löönud, minna olen

1) Virulane, 1886, 32, 5. VIII .

pia ligi 20 rbl tasso raha saanud., agga siiski on mul pia 10 rbl võlga, mis minna olen pumpanud "[1] Kuid ka seltsi laekurina jätab Sachsi tegevus palju soovida. 1881 - 1886. aastani ei esitanud Sachs mingit ametlikku aruannet Eesti Kirjameeste Seltsi kassa kohta ja kui see aruanne lõpuks ilmus, ei aidud sellega avalikkuses sugugi rahul, seal esinevate suurte puuduste tõttu. 1885. a. ajakirjanduses avaldatud Sachsi andmetest Eesti Kirjameeste Seltsi tulude ja kulude kohta ilmneb järgmine pilt:[2]

AASTA	TULU	KULU	J A" A" K
1882	1781.80	1049.65	732.15
1883	1038.53	1035.56	2.97
1884	1366.58	1350.57	16.01

1882. a. jäägrist on 500 rubla maja eest maksetud ja 110 rubla seltsi presidendile Dr. Veskile laenatud. Seltsi maja oli välja üüritud ühele ülikooliõpilasseltsile, kes selle eest aastas 1000

1) EKS V 12:1, Sachs - M. Veskile (daatumata).
2) Eesti Postimees, 1885, 47, 20. XI.

ühiüni maksvs, mis kulus teostuna ära maja maksude tasumiseks. 1885. a. tõstetakse esile küsimus maja ümberregistreerimisest Sachsi nimelt Eesti Kirjameeste Seltsi nimele. Et selle protseduuri teostamiseks aga 5000 rbl. sõssemaksuks kulub, siis ei teostata ka ümberregistreerimist"[1]

Millega siis seletada Sachsi püsimist seltsi kassahoidja kohal? Selgituseks olgu toodud järgmised read H. Raska kirjast J. Kunderile: „Mis Kassa aruande kohta käib, on see nii kui sinule, nii ka iga ühe Eestseisuse liikmele üks Mysterium, sest Sachs ei ole 3 aasta sees veel mitte ühte speciellet aruannet andnud. Eestseisus, isiäranis Veske käis Sachsiga kui mäda munaga ümber sellepärast et maja tema taimetuse läbi seltsile saanud ja veel alles tema nime peal; Eestseisus oatis ja laatis, et kunas maja eest rahkem raha ära makstud saaks, et ta siis ahjad sirgemalle tõmbab."[2] Nagu eeltoodust näha kippusid Kirjameeste Seltsi ja Tema laekuri vahelised suhted

---

1) Olevik, 1885, 47, 18. XI.

2) EKS Kunder 2:20, H. Raska - J. Kunderile (daatamata);

omandama sellist laomust, mis sundis mitte Sachsil arvestama eestseisuse arvamust vaid enam- vähem vastupidise ja seda eeskätt seepärast, et majanduslikes küsimustes oli jäme ots kindlalt maalermeistri käes.

Niipea kui selts oli saanud majaomanikuks hakkas ta üha vähem sarnanema kirjameeste seltsile ja üha rahkem lähenema talurahvaseltsidele." Nagu nähtub juhatuse protokolliraamatust, arutati 1884. a. jaanuaril korduvalt õllemüügi sissetoomise küsimust seltsi nimidesse. Nii käsitleb president Veske ise 27. IV 1884. a. koosolekul pikalt ja laialt õllemüügi küsimust, jõudes lõpuks järeldusele, et õlle müümine seltsi nimes on igatpidi üks tulutoov ettevõte, mis kindlasti sisse seada tuleb. Raska, Buschmann ja teised eestseisuse liikmed vaidlevad Veskele küll vastu, aga mitte printsiibi pärast, vaid õllemüügi tehnilistes üksikasjades. Sama aasta viimastes protokollides peegeldavad

1) EKS EKmS 1:1, Juhatuse protokoll, 27. IV 1884.

ka ilmekalt õllemüügi sisseviimise taga-
järjed. Nii arutas juhatuse koosolek üli-
õpilaste N. Sõra ja Buschmanni kaklus-
ju seltsi ruumes, kus joobnud Sõrd ham-
mustas teda piduroolaval ja manitseval
Buschmannil põidla veriseks ja sõimas
veel sõnadega „kameel, kameel".[1] Küsi-
must arutati kagunn kahel eelistseisu-
se koosolekul ja otsustati Sõrd aastaks
seltsist välja heita, Buschmanile aga
soovitada seltsi eelistseisusest tagasi
astuda, mida viimane aga ei teinud.
Küsimus õllemüügi keelamisest ei tul-
nud seejuures kellelegi mõttesse. Jaanu-
ris 1885 on asi juba nii kaugele jõud-
nud, et juhatuse liige Treffner on suumi-
tud ettepaneku tegema: neid seltsi liikmeid
ja külalisi, kelledele on tarvis teatada,
et Eesti Kirjameeste Seltsi kartenisse
ei tohi tulla joobnud olekus, tuleb vii-
vitamatult seltsi ruumidest eemalda-
da.[2]

Maja ostusumma tasumine sun-
dis seltsi juhatust erilest tähelepanu

---

1) EKS EKmS 1:1, juhatuse protokoll, 30. XII 1884.
2) — samas —, 29. I 1885.

asutama sissetulekute suurendamisele. Kuna kohtjandused maja heaks ei andnud märkimisväärseid tulemusi, tuli asuda teisele teele raha saamiseks- tuli korraldada igasuguseid näitemänge, kontserte, peo- ja tantsuõhtuid. Erilise hoo saavutas selliste ürituste teostamine 1885. a. suvel. 10. V 1885. a. toimunud eestseisuse koosolekule olid kutsutud tähtsamate Tartu seltside esindajad, et nad abistaksid Eesti Kirjameeste Seltsi pidude läbiviimisel.[1] Ühel varasemal juhatuse koosolekul oli antud luba kontserdite ja tantsupidude pidajaile seltsi saali kasutada.[2] Seejuures oli neude pidude sisuline ja kunstiline külg küllaldaselt madal, et väärida polegani halvustavat nimetust. Näitena olgu toodud 1885. a. Eesti Kirjameeste Seltsi aias toimunud pea eeskava. Talvenna „Laatuse" seltsi näitlejad esitasid 3 lühinäidendit: „Rätsepp Vips", „Abielu soolatops" ja „Paremehed",

1) EKS EKmS 1:1, juhatuse protokoll, 10. V 1885.
2) ——— samas ———, 29. III 1883.

kusjuures peaõhtu alguses ja lõpus olid „uued kentsakad laulud", milledele rekaanis erilist tähelepanu juhiti." [1] Hiljem „Valguses" ilmunud arvustuses „Laatuse" näitlejate kahta, mis üldiselt nõretas kiitusest, oli arvustaja siiski sunnitud mainima, et „Nende veiderduse etendustest oleks mäni ehk küll natuke võinud vähem veider olla, aga kõlbas ka nõnda." [2] Ja sellise suhtuga ohtuid taimus tollal küllaltki sageli. Asi ei väärnks ju sellist tähelepanu, kuna analoogilise sisuga koosolekute korraldamine oli tollal üldiselt tavaline asi, kui see kõik ei oleks taimunud eesti seltsiideeima seltsi sildi all. Mis aga kõige kummalisem – selts pidi neile pidudele kogunu jurde tasuma, kõnelemata mongest puhaskasust. 1885. a. pidude osas sai selts laekur Sachsi sõnade järele 58 rubla kahju. [3] See on ka arusaadav, kui arvestada seltsi ürituste vähest populaarsust rahva hulgas.

---

1) Valgus, 1885, 21, 8. VI.
2) Valgus, 1885, 26, 6. VII.
3) Virulane, 1886, 32, 5. VIII.

Kurrik jutustab ühest sellisest „sumrest kautserdist", mida ilmus kuulama 1 (sic!) inimene ja seegi pidi pettunult peale pooletunnilist ootamist tagasi minema, kuna ei tulnud rohkem kuulajaid, ei tulnud ka laulukoori[1]

Kahtlemata oli selline olukord valus paljudele seltsi liikmeile, kes veel teatava vaimustuse ja optimismiga suhtusid seltsi üritustesse. Täis nördimust kirjutab Kirjameeste Seltsis valitseva olukorra kohta J. Jung 1885. a. lõpul: „Mo süda on niisuguste hakatuste pääle, kes ama hakatud põhjusel mitte otsekohe edasi ei läkä nii täis, et ma vägise pean ütlema: kes kurat sundis ka Kirjamehi maja kalki eneselle kaela võtma, kuna neil igalpool prii kohti oleks võinud olla kaasa tulla, nii sagedaste, kui nad iial oleks tahtnud ... Nüüd teenib Kirjameeste Selts ühte vana maja, kül peetakse sääl näitemängusid, kontsertisid, basaarisid et[c] maja võlga vähändada, aga see ei

1) Kurrik, lk. 246.

vähäne sugugi, ei saa aasta raamatut-
kî trükkida: mis seltsvss on meie
K. m. Selts nüüd selle läbi saanud?
Jah, ta on nüüd kõik muu, aga mitte
Kirjameeste selts'[1] (minu allakriipsu-
tus - H. P.) Ka rahva hulgas valitses
rahulolematus Kirjameeste Seltsi sellise
tegevussuuna puhul. „Igal pool rahva
seas kuulukse sellest asjast murinat,
igal pool on kahtlust ja rahutust,
igal pool ihaldatakse asjale paranda-
mist!"[2] kirjutas selle kohta „Virulane".
Seltsi peaõhtutest oli osavõtt vähene,
vaatamata odavatele piletihindadele.
Rahvas näis eemale hoidvat Kirja-
meeste Seltsi sedalaadi üritusest, väl-
jendades sel viisil oma protesti
väikekodanlike meelelaade vastu selt-
si juhatuses.

Hoolimata sellest, et Eesti
Kirjameeste Selts Veske presidendiks
olles tundumvalt kõrvale kaldus
oma põhikirjast ülesannetest, ei või
me siiski kõnelda nende täielikust

---

1) EKS Kunder 1:25, J. Jung - J. Kundelale, 11. XII 1885.
2) Virulane, 1886, 33, 12. VIII.

nimestamisest. Veske juhtimisel võttis seltsi juhatus ette mõtmesuguseid põhjalikke ümbertöötusi, mida seniini seltsi tegevuses ei tuntud. Nii otsustati 1882. a. alguses määrata seltsi liikmete hulgast õigusse kihelkonda raha- ja vanavara korjajad." Peetakse vajalikuks pildistada võimaluse piires Eesti muinasusväärtusi, et säilitada nendest mälestus järeltulevaile põlvkondadele. 3. juulil 1882. a. toimunud juhatuse koosolekul selgub, et keegi kaupmees Akkaja'a on seltsi presidendile saatnud 25 rbl. suuruse, et seda summat vaadeldaks kui elueaegset liikmemaksu. Sellest algatusest kasvabki välja elueaegsete liikmete institutsioon, kusjuures liikmemaksuks määratakse selliseile liikmetele 25 rubla.[2] Sama aasta 8. XI koosolekul teeb Veske ettepaneku astuda kontakti eesti raamatukoguhoidjatega ja saata neile seltsi poolt soovitatavate raamatute nimekiri vastukaaluks Grenzsteinile, kes veidi aega varem oli

---

1) EKS EKmS, 1:1, juhatuse protokoll, 13. IV 1882.
2) ——— samas ———, 3. VII 1882.

„Alevikus" avaldamud analoogse sisuga kirjutise. [1]
Esimeseks seltsi poolt kirjastatavaks raamatuks valiti J. Kunderi „Eesti ennemuistsed jutud", kusjuures trükiarv määrati 2250 eksemplari. [2]

Aastatel peale C. R. Jakobsoni surma tegeles selts kaunis energiliselt oma taimetuste väljaandmisega, läbi vaadates ja toimetades keskmiselt 10 teost aastas. Halvem oli lugu aastaraamatutega. Vastavalt põhikirjale pidi igal aastal ilmuma üks aastaraamat. Kuni 1883. aastani toimus see tõepoolest nii, peale seda aga tekkis lünk, kuna kahe järgmise aasta kohta ilmus 1886. a. vaid üksainus aastaraamat ja seegi läbi häda. Ka sisuliselt näitavad aastaraamatud allakäiku, andes sageli ruumi kirjutistele, mis Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatuile mitte kõige sobivamad paistid.

Pöörates tähelepanu seltsi, eelkõige aga seltsi juhatuse ideelis-poliitilisele ilmele, siis näeme, et siin valitses kõigi määrab tunnalamlokkus

---

1) EKS EKmS 1:1, Juhatuse protokoll, 18. XI 1882. a.
2) —"— 14. XI 1882. a.

tsaarirežiimile, mis oli omane kogu eesti kŭlakodanlusele. Asalt on truu alamlikkuse rõhutamine seletatav kui vastuabinõu balti-saksa ringkondade taotlustele kompromiteerida tsaarivalitsuse sõlmus eesti rahvusliikumust, ent seda ainult osaliselt. Selge on see, et <u>Kirjameeste Seltsi juhatuses istusid arad liberaalid, kes</u> olid revolutsioonide vastu ja reformide poolt, sotsialistliku mõtte vastu, kodanliku, kurnamist õigustava ideoloogia poolt. Pikema juttuta kõnealuste liikmete nimekirjast tsaarinõõnimudega vastaluu sattunud A. Didlo ja Märt Mitt. A. Väärati poolt saadetud käsikirjale „Laadusse ehitus" vaadati seltsi juhatuse kriitikute (Trükk ja Kunder) poolt läbi ja leiti, et seda teost ei või seltsi toimetuste hulka võtta, „... sest mitmed tükid selles raamatus ei seisa mitte teaduse põhja peal ja jälle mitmes kohas alla nõtlusi, mis avstiisse õpetusega kokku ei sündinat" 1)

1) EKS EKmS 1:1, Juhatuse protokoll, 29. XI 1892.

Sõelpaalist huvitavad mäended rühele rahvaarsteaolisele tegelasele: algse teadusse põhja peal ja sobiva sealjuures veel ristiusu õpetusega kaasa.

Seltsi tsimetusel ilmunud raamatutega palusid rahul ka raamatukaupmehed; kes kuulsid, et need raamatud on liiga kallid, mistõttu laiem lugejaskond neid ei osta. Rahvas eelistas taskule enam kättesaadavaid teoseid, mille hulgas on sageli kõlkaid, kuna teadusekuud raamatud talunuvad laadades ja lõppude-lõpuks tulevad nad maksimaatumi hinnaga ära müüa."[1]

Seltsis läheb vaadeldaval ajavahemikul moodi „härra" kultus, millele kohta juhatab Kurrik ama määrlestuses: „Koosolekutel nõukogudes ei nimetatud keegi teise nime ilma, härra' ette panemata; samuti ajalehtedes: ikka „härra' ja „härra". Kes võõrs teost usaldada, et ta mitte pahaks ei pane ja vihaks ei võta, kui teda. matsust' mitte kõrgemaks ei hinnata"[2]

---

1) Eesti postimees, 1885, 34, 21. VIII.

2) Kurrik, lk. 246.

Nii püüdis seltsi väikekodanlus kadvus end maskeerida „suurteks härradeks". Aga ometi paistis kõikjalt läbi väikekodanlike ärimeeste harimatus, nõmedus ja saagrahnus, mida ei suutnud varjata ei läila tsunalamulikkuse rõhutamine ei kroostlikkuse viigilehti.

Selline oli üldjoontes Eesti Kirjameeste Seltsi tegevus meil aastatel, mil Mihkel Veske seisis seltsi eesotsas. Peale Veske lahkumust Ungarisse halvenes seltsi olukord veelgi – ei tehtud sedagi vähest, mis siiani oli toimunud. Need olid esimesed sümptoomid Eesti Kirjameeste Seltsi lähenevast lõpust, mis järgnes 90.-ndate aastate alguses peale põhjaldast suremisagooniat.

7.

Eesti kaubalaevaselts „LINDA" ja eesti vdikeseltsid aastail 1882-1885

a) „Linda" seltsi asutamine ja areng kuni 1882. a.

Kalmanda suurema rahvusliku liikumise ürituseena, mille allakäik langeb ka käesolevas töös vaadeldavasse perioodi, tuleb märkida Eesti kaubalaeva seltsi „Londat" Võrreldes kahe eelkäsvtteldud üritusega oli „Londa" seltsi kaugelt kahvatum ettevõtt. Ja ei kujunenud laiu masse haaravaks organisatsioonks nagu seda oli Aleksandrikaali ürgstus oma laialdase abikaamiteede võrgu kaudu, ega ka mõnevõrra kodanlik-rahvuslikku kultuuri arendavaks asutuseks, nagu seda oli — või vähemalt taatles alla — Eesti Kirjameeste Selts. Ja oli lihtsalt eesti kodanluse enamuse

äriline ühinitus, milles eriti selgesti olnnesvõd seinini turult kõrvale suru-tud naaberkaolanluse kagu kagunniap-lus, saagriha, võhiklus ning amavahe-line nääklemine. Seejuures oli, kindla' selts tihedalt seatud teiste rahvusli-ku liikumise ühinitustega just oma juht-kanna kaudu.

Idee, rajada kahaliku rahvus-liku kodanluse kapitalile tuginev kau-balaevaselts, oli saanud alguse lätlaselt Kristjan Valdemarilt ja leidnud innu-kat toetamist C. R. Jakobsoni poolt, kelle suulest ilmus iseegi nastav hre-šüür „Meie kaubalaeva = nägi Balti ehk Lääne = mere peal." Reaalse kuju andis meile ideedele endine meremees ja Tallinnaegne rahvakaaliõpetaja Gustav Eslon, kel valmis juba 1872. a. seltsi põhikirja projekt. Kuni 1879. aas-tani, millal algas Tallinnas kam-paania „Linda" seltsi idee propageer-miseks ja osanike värbamiseks, oli seltsi asutamine embrüonaalses ole-kus, ilma et midagi aktiivset oleks

ette võetud. 1879. a. suvel andis
Gustav Eslon palvekirja Eestimaa
kubermanguvalitsusele kaubalaevaseltsi
„Linda" asutamiseks, millele palve ka
rahuldati.[1] Kuigi põhikiri kinnitati
lõplikul kujul alles 1881. aastal, võis
selts tegevust alustada juba 1879. a.
Algusest peale võtavad seltsi tegevu-
sest aktiivselt osa M. Veske ja H.
Treffner, kes koos teiste Aleksandrikooli
õpetuse tegelastega innukalt propageeri-
sid „Linda" seltsi ideed eesti küla-
kodanluse hulgas. Esimene suurem koos-
olek toimus 1. oktoobril 1879.a. Tal-
linnas „Laatuse" seltsimajas, millest
nimmid jääväd ka edaspidi „Linda"
kooskäimise kohaks. „Ja sellest ajast
peale on „Linda" seltsi elu ja alemine
ama rahva ja veel enam väärastte
jimines nagu mõneks kehastatud äpar-
duse kujuks saanud, mis tõendama
pidavat, et eestlased oma asju ajada
ei oska."[2] on nimmitud tunnustama
eesti kodanluse apologeet H. Prants.

---

1) Krupp, lk. 7.
2) Prants, lk. 2.

Algusest edenes „Londa" asi jäädvasti ja eesti kadamlus ostab vorgalt „Londa" aktsiaid, kuna ali tagatud 5% summe kagrum aastas, vastavalt põhikirjale.[1] Isegi kahalvaed saksa ärimehed Gahlenbäcki ja Gerardi kaubamajadest taltsid „Londa" agamiteks hakata, ent kuna seltsi juhatus ei almid nõus „suuri tulusid" nõõrastega jagama, vaid saavasid näidata, et eesti mehed ise oma asjaga valmis saavad, siis vastati sellele ettepanekule eitavalt.[2]

Kuna seltsi peamiseks ülesandeks ali Eesti laevanduse arendamine, siis ostisid selts endale 1880. aastal esimese purjelaeva, milleks oli 3 mastiline Narva barklaev „Morgenroden", mis ristiti ümber „Londa Morgenrodeniks". Laeva seenne kapten, vilunud merikaru, vallandati mõne nevsi järele, et nunni teha „eesti sugurennale." See „sugurend" aga haolvtses peamiselt ama tasku täitmise eest jättes laeva eest hoolitsemise

---

1) Prants, lk. 24.
2) — samas, lk. 33.

haaprs tahaplaanile, mrs peegeldus ka seltsi tulumeis laevalt.

Kuna seltsi tegevust juhtis peamoselt maakadanlus, kes oli olnuselt võhrk merekaubanduses, siis olmneb „Linda" tegevuses juba õige varakult tendents kanda aga seltsi tegevust üle mandrile ja just kaubandusliikule alale. Sel eesmärgil omandab selts endale juba 1880. a. suvel Tallinnas 21.000 rublase maja,[1] järgnevatel aastatel aga asutab Tartusse, Narva, Pakuerre ja mujale mandrile seltsi kauplusi. Oma tegevuse algaastatel läks „Linda" selts kiiresti üleslmäge, mis alenes peamiselt saadsast majandusliikust konjunktuurist. Neil tõusuaegadel oli seltsi direktoriks H. Bystrröm, kes ajas asja enam-vähem rahuldavalt.

6) „Linda" selts 1882 - 1885

Peale esialgset hoogsat tõusu hakkab „Linda" tegevus kiiresti alla-

1) Prants, lk. 40.

mägi minema. Majanduslok elevus andis kohta majanduskriisile ja see mõjutas ama piiseri ka seltsi tegevusele. Seltsi asutaja Gustav + Eslon oli juba algusest peale seltsi juhtimisest eemale surutud ja tema vastased ajasid äriasju kaunis võhiklikult. Ühels suuremaks veaks seltsi tegevuses tuleb lugeda 1882. a. novembris toimunud maja ostmist Tartusse. Nende sündmuste kohta kirjutab seltsi peaagent M. Veske prof. Kölerile: „„Londa" seltsi abikuntuur ja pole asutus Tartusse on heaste edenemud. Paari päeva pärast saab pärnu * kontraxt kinnitatud ja umbes 10.-mal Januaril tehakse pood lahti. See tarvitas mull palju aega "[1]) Veske angi maja ostmise peamine organisaator ja initsiaator, kuna ta loodab, et Tartu kaupluse kaudu tõmmatakse seniisest suuremal määral Lõuna-Eesti külakodanluse kapitale „Londa" seltsi. Veske on ka 58.000 rubla eest ostetud majast väga heas arvamuses

---

1) EKS Köler 1:11, M. Veske - J. Kölerile, 28. XII 1882.

ja nimetab teda „kaunuglikuks krooniks, mida seltsi on jõudnud amandada.“ [1] Analoogseid seisukohti jagab ka „Eesti Postimees“, kes lämbudes naudingust kirjutab majaastu puhul: „Elagu „Linda“ selts! Elagu Eesti laeva sõit ja kauplemine! Elagu ka need, kes oma rahakapikuid „Lindale“ annavad; kes ta niisama kindel on nagu pankades! Jah Eesti asi elagu!“ [2] Algul edenes „Londa“ seltsi Tartu kaupluse tegevus lõpaalest hästi, ent pea hakkasid ka puudused ilmnema, mida ei suudetud Veske varjata. Üldse oli Tartu abikaupluse halva tegevuse üheks põhjuseks Veske oskamatus ja saamatus ärialal. Veske ebaõnnestumist sellel kohal märkas ka seltsi valitsus ja 1883. a. suvel saadeti Tartusse kauplust juhtima J. Sarov, kuna Veskele anti ta ga-svhaidlik revideerija kohut. [3]

Kõigepealt nuttab „Londa“ Tartu abikaupluse tegevust kritiseerima a.

---

1) Krupp, lk. 31.
2) Eesti postimees, 1883, 3, 19. I.
3) EKS V 15:13 „Linda“ — m. Veskele, 12 VI 1883.

grenzstein, kes leiab, et Jäntusse maja astmene oli seltsile kahjulik, kuna maja tegelik väärtus ei vasta temale liiga kõrgele hinnale. Endine omanik krahv Sievers alevat sama maja teistele tahtnud müüa kaguni 10.000 ~~franki~~ rubla odavamalt.[1] Andmeid selle kohta, et maja eest on makstud ebaõiglast kõrget hinda, leidub ka mujal. Hiljem kui maja müüdi, siis saadi temalt eest vaid 35.000 rubla - st., Linda" kaatpas selle operatsiooniga 17.000 rubla[2]

Peale Byströmi hakkavad seltsi direktorid kiiresti vahelduma, kusjuures saab nagu traditsiooniks, et valitud ~~di~~direktorid avaldavad ajakirjanduses paljastavaid artikleid seltsi tegevuse kohta, mis omakorda panevad aluse kestvamale paleemikale. Iseloomulik on ses suhtes epiisood direktor Peter Weizenbergiga, kes taotles seltsis kindla finantsdirektsiooni kehtestamist, mis omavalitsuga harjunud laeva-

1) Aleksk, 1883, 22, 14. VI.
2) Prants, lk. 60 jj.

kapteneile sugugi ei meeldinud[1]. Kui aga Weizenberg tahtis seltsi majandusliikku alukorda saneerida sel teel, et lõpetada aastaste 5 % intressiide maksmine, siis pääses seltsi kaasaegsel valla pänis torm - Weizenbergi ähvardatakse kagunii nusikatega ja ta on sunnitud presidendi kohalt tagasi astuma.[2] Weizenberg kritiseerib nüüd kaunis teravalt seltsi tegevust, kusjuures selgub asjaolu, et paljudel seltsi realiikmetel palnud algelistki ettekujutast seltsi põhikirjast ja funktsioonidest, kuna „Linda" seltsi peeti üldiselt mingiks pangaks, kuhu võib raha panna nagu jaoksvale arvele, saades selle eest 5 % aastas[3] Seda tõendavad ka ajakirjanduses pärinevad teated, mille kohaselt mitmedki seltsiliikmed kuulutasid alles siis esmakordselt „Linda" seltsi fonantsdotsseplüünist, kui nad tahtsid oma raha „Linda" kassast välja võtta[4]

---

1) Prants, lk 68.
2) — samas, lk 71 jj.
3) — samas, lk 73.
4) Aleuvk. 1884, 17, 23. IV.

1884. aastaks on seltsi halb majanduslik olukord juba täiesti ilmne. 5. III Tõimunud „Linda" koosolekul tehakse juba ettepanek seltsi likvideerimiseks, kuna selts olevat ürksnes viimaste kuude jooksul 33,5 tuhat rubla kahju saanud.[1] Sel koosolekul valitakse uus seltsi juhtkond, kes palitsei abi kasutades saab asjaajamise üle võtta. 30. aprillil 1884. a. toimuvad täiendavad juhatuse valimised ja sel koosolekul otsustatakse seniseist enam tegelema hakata laevandusega, hakata ehitama rannasõidupurjekaid ja müüa ära Tartu maja, mis ei too seltsile mingit kasu.[2]

1884. a. on ka juba teateid, et „Linda" aktsiaid pakutakse juba 40-50 rubla eest, ent ka sellise hinna juures ei leidu ostjaid. „Seltsi koosolekutel ei olnud müüd enam isamaa tulust ega rahvakasu püüdmisest juttu, vaid sellest, et kõrgete protsentide saamise loatused on tühja

1) Krupp, lk. 33.
2) Prants. lk. 78.

Eldimud ... Suurem kurtmise ja liikmete tormilise aleku põhjus on vkka see, et „kus mu sõnutsed"" 1)

1884. a. suvel võtab ajakirjanduses „Linda" alukorra kahta sõna seltsi idee kaudne algataja Ch. Waldemar, kelle kirjutusest selgub, et ta on Moskvast korduvalt seltsi juhatusele pikki kirju läkitanud, mis aga tähelepanemata on jäetud. Waldemari peamiseks soovituseks on: hakata rannas purjekaid ehitama ja enam tähelepanu osutama nute laevadele hankimisele.2)

Otsustav arvete äriendamine „Linda" seltsi vana juhatusega toimus 1884. a. hilissügisel aset leidnud koosolekul, kus kogu senine juhtkond kahtu alla anti. Jällegi arutatakse Tartusse ostetud maja küsimust, kusjuures seltsi juhatuse liige A. Ehrlich hindab sel teel saadud kahju 28.547 rubla ja 99 kopika suuruseks, millese summa „... seltsi endine valitsus ja valdkogu seadust mööda tagasma peab, sest

1) Prants, lk. 75.
2) Alevik, 1884, 29, 16. VII.

peakoosolek ei annud luba maja osta, ega ka kauplema hakata "[1])

Uue juhatuse all tuleb selts tõepoolest teatavaid edusamme, mis ei suuda aga üldist allakäiku enam pidurdada. 4. III 1885. a. peakoosolekul teatatakse, et möödunud aastal sai selts 4600 rbl. kasu, mut eelmise juhatuse tegevuse tagajärjel on kahju 33.481 rubla ja võlgu kogumi 111. 717 rubla.[2]) Omavaheline kisklemine ning nääkle-mine seltsis hoogustuvad veelgi, eriti peale seda, kui 1885. a. sügisel alus-vad altkäemaksu võtmise juhused juha-tuseliikmete poolt. Tartu kauplus lok-videerimise puhul, et varjata laos säilinud kaupade tõelist kogust.[3])

1886. a. kerkis juba teravalt esile küsimus seltsi likvideerimisest ja järgmisel aastal jäeti juba nii kaugele, et „Londa" tegevus seisatati kuuks ajaks. Peale seltsi tegevuse taaselustamist jatkus virelemine

---

1) Valgus, 1884, 48, 9. X.
2) Virulane, 1885, 11, 12. III.
3) Tartu lk, 89.

veel 6 aasta jooksul, kuni viimaks 1893. a. sügisel otsustati selts lõplikult likvideerida, kusjuures aktsiate nominaalväärtusest maksti tagasi ükskõnes 22%.

Nii lõppes eesti kodanluse esimene suurem äriline ühitus täielikku krahhiga, kusjuures selle ühistuse languse peamisteks põhjusteks tuleb lugeda – halba majanduslikku konjunktuuri ja kodanlike äriringelaste võhiklust ning äärmiselt suurt omakasupüüdlust. „Linda" selts muutus rahvahulkade teadvuses otsekui pankrateerunud Eesti kodanluse sümbaliks, millest kõneldi põlgustuse ja vihaga.

c) Eesti väikeseltsid 1882 - 1885

1885. a. märtsis ilmus „Aleviku" huvitav juhtkiri paljutõotava pealkirja all „Paar miljonit karjandusi", milles „Alevik" taab ära statistilisi andmeid, millede täpsus on küll kaheldav, mis aga siiski annavad ülevaatliku pildi 10 aastase perioodi vältel teostatud karjandustest, millede kohta on antud järgmised andmed:[1]

	Aleksandri kool	100.000 rbl
Seltsimajade ehitamiseks	„Vanemuine"	15.000 r.
	Eesti Kirjameeste Selts	30.000 r.
	Viljandi Põllumeeste Selts	30.000 r.
	Pärnu Põllumeeste Selts	20.000 r.
	C.R. Jakobsoni pärandusele	25.000 r.
	Vändra tummadekool	10.000 r.
	Luteri mälestuseks	20.000 r.
	„Linda"	300.000
	Kokku	550.000 rbl.

Sellest summast ali „Aleviku" andmetel 100.000 rubla veel kaguda, ku-

1) Alevik, 1885, 12, 18. III.

na 10 aasta jooksul oli kogutud juba 450. 000 rbl. Asudes aga küsimuse juurde, kui palju need korjandused rahvale rõõmu on teinud, peab ajalehtt tunnistama, et selles suhtes on olukord kurb, kuna praegu on „Vanemuine", Viljandi Põllumeeste Selts, Vändra tummadekool ja Luteri korjandus 75 tuhande rublaga paremal ning Aleksandrovkool, Eesti Kirjameeste Selts, Pärnu Põllumeeste Selts, Jakobsoni korjandused ja „Londa" 475. 000 rublaga vasakul pool.[1]

„ Seega on siis kõiges nimbes seitsmes jagu meie korjandustest ja korjatadatest rahadest rõõmulises korras, kuna muu kõik meile veel mitte suurt rõõmu ei suuda teha..."[2] teeb „Olevik" lõppjäreldust.

Üldaktoodud arvulised näitajad korjanduste kohta, „Londa" laamulikult välja jättes, on ilmekaks tõendiks sellest aktiivsusest, millega laiad rahvamassid asa võtsid rahvuslikust

---

1) Olevik, 1885, 12, 18. III.

2) — samas.

liikumisest, andes nii sellele liikumisele sügavalt demokraatliku ilme. Kui senini aleme me rahvusliku liikumise rõhaames vaadelnud vaid selle liikumise suurürituste arenguit ja mandumist, siis järgnevalt tuleb hetta pölk üle kogu maa tegutsevate väikeseltsside tegevusele. Siia kuuluvad mitmesugused kohalikud „lõbuseltsid", põllumeeste seltsid ja omaette grupina Peterburi, Moskva ja Kiia Eesti seltsid. Arvestades sealse seltsiside lokaliseeritud tegevust ja sekundaarset osa eesti rahvuslikus liikumises võime piirduda kõige pinnapealsema käsitlusega, ilma et me alulisest midagi kaotaksime.

Kohalikest laulu- ja mänguseltsidest tegutses vaadeldaval ajavahemikul kõige suurema iduga Tartu „Vanemuine". Seltsi tegevus seisnes peamiselt näidendite etendamises, mitmesuguste pereõhtute korraldamises, kontsertide andmises ja populaarteaduslike loengute korraldamises. Kõige edukamalt tegutses „Vane-

muine" eesti teatri arendamise alal. Igal nädalavahetusel toimusid selles nimides reeglipäraselt teatrietendused, kusjuures 80.-nolate aastate alguses ei piiratud enam üksnes sõnalavastustega vaid mõnidi ka muusikalavastustele, mõlliste esimeseks olid „Pericola" ja „Karnevillei kellad." Publikum näitemuusikale ei näinud „Vanemuine" kuurta-näidendiõhtuil ali saal tavaliselt pumpüüti täis ja esines kogumi jäämusecid, mõlal indmesed pidid nuumipunudusel tagasi minema. Haapsu kurvemi pölt avanebaga siis, kui heita pilk „Vanemuise" repertuaarile - selles domineerisid täielmäärral talleaegsele poolsatsastunud lõunavarkadaulust maitsele vastavad saksa kirjandikke ideelagedaad jäändid ja. halekurvad" kurbmängud, mõlloseid tavalõselt etendati 3-4 ühel õhtul, vastavalt nende pikkusele. Kui veel lõsada, et sellistele näidenditele eelnesid tavaliselt „kentsanad laulud", siis näime saada päris täetrum põldi „Vanemuise" repertuaari tasemest.

Tõsisemate lavastustena võib mainida vaid üksikuid Kaidula ja Jakobsoni näidendeid, mis aga üldpoolt kuigi suurel määral ei suutnud muuta.

"Vanemuise" suhteliselt edukat tegevuse tõendina võib ära märkida asjaolu, et 1883.a. kerkis esile küsimus muu kuna endine saal alla liiga kitsaks jäänud. Esialgu piirdutakse seejuures saali laiendamisega, milleks resurssi saadi näitemängukidest ja korjandustest.[1] Mis puutub asjaarmastajatest-näitlejatesse meesterollidesse, siis ei saanudki see vastavalt repertuaari tasemele, kuigi märkimisväärne olla. Ent võrreldes teiste Eesti asjaarmastajate-näitseltsidega olid "Vanemuise" näitlejad lavaliselt enam kogenud ja vilunud, milline asjaolu võimaldab grenzsteinid neid seada esiplaanile Eesti näitlejate hulgas.[2]

Jerseks suuremaks laulu- ja mänguseltsiks tol perioodil tuleb

---

1) Olevik, 1883, 6, 7. II.
2) ~~Eesti~~ samas postimees 1884, 10, 7. III.

lugeda Tallinnas asuvat „Estonat", kes oma tegevuse aktivsuselt „Vanemuisest" kaugele maha jäi. Peale „Laatuse" seltsi asutamist Tallinnasse, tõmbus „Estonia" hoopis tahaplaanile, olles aastatel 1882-1883 peaaegu varjusurmas. Alles 1884. a. peale elavnes jällegi „Estonia" tegevus,[1] kusjuures peamisteks tegevusaladeks kujunesid koorilaulu harrastamine ja segakoorkavaga õhtute korraldamine mõdalavahetustel. Näidendeid kavastati siin harva ja etendati juhuslikult.

„Laatuse" selts kujutas endast šabloonilest väiketodanlikku lõbuseltsi, mille käsutuses olid avarad ruumid ja suhteliselt aktiivne tegelaskond, kusjuures seltsi idealaagrisse tase ei ulatunud mõngis osas üle talleaegse mõdala taseme.

Peale eelmainitud kolme suuremat laulu ja mänguseltsi tegutses Eesti ala mõtmesuguseid keskseltse veel terve rida väiksemaid seltse ja seltsikesi. Nii tegutses Pärnus „Endla",

---

1) Eesti Postimees, 1884, 10, 7. III.

Viljandis „Kait"; Võrus „Kannel"; Mustvees vene-eesti segaselts „Sõprus", Lavrus-Jõhkvveres „Edendus"; Jõrvs „Salme" Rakvveres „Öõpuk", „Kalevipoeg" ja „Linda" ning Narvas „Ilmarine". Kuigi teated nendele seltsidele kahtla on väga katkendlikud ja puudulosed, on ka nende epvoodlvste andmete najal vlmne, et mandumise ja allakäigu tendents, mis punase joonena läbis eesti rahvusliku liikumise seavirvtuste arengut vaadeldaval perioodil, ei jätnud puudutamata ka väiksemaid eesti seltse.

Vaatleme näiteks Rakvere seltsi arengut. Juba 1882. a. on teada, et seal lauluselts „Linda" on oma tegevuse lõpetanud ja „puhkama" läinud.[1] Ka „Kalevpoja" selts vajus peagi vaikusesse ja kuigi 1885. a. tehti katseid seltsi tegevuse taaselustamiseks, ei õnnestunud seltsi aktiivsele tegevusele.[2] 1885. a. kevadeks on Rakveres kujunenud olukord, mille iseloomustamiseks olgu toodud „Eesti Postimehe" kirjasaatja sõnad: „Seltsist meil niihästi kui ei olegi: „Kalevipoeg"

---

1) Olevik 1882, 44, 26. X.
2) Valgus 1885, 7, 20. II.

läks ära Sagadesse; „Linda" on lõpmud, „Öölux" naerulebega taas edasi õitsta."[1]

Analoogne pilt avaneb meile Narvas, kus 1885. a. „Ilmarise" kohta kuuldakse, et selts on kängu jäänud ja tahab viimasel ajal hoopis ära lõppeda: seltsi koosolekutel ei käi inimesi, selts on kortsi eest 150 rbl. võlgu ja sellepärast olukorras tehakse seltsi liikmete poolt ettepanek seltsi likvideerimiseks ning põhikirjade tagasisaatmiseks ministeeriumile.[2] „Ilmarisele" mõjus teejuures eriti halvavalt töötuskriis, mille mõjul Kreenholmi manufaktuur töötas 7 kuud poole koormatusega: st. tööliste senisest näljapalka kärbiti veelgi ja palju töölisi vallandati. Loomulik, et selleaasta olukorras ei oodatud Narva proletariaadilt mingit huvi kodanliku seltsi tegevuse vastu.

Teatava erandi üldisse allakäigu osaks maadustab Mustvee vene-eesti segaselts „Sõprus", mis vaatamata liikmete arvu kahanemisele jätkas kauniis

---

1) Eesti postimees, 1885, 15, 10. IV.
2) Eesti postimees, 1885, 42, 16. X.

aktiivset tegevust, korraldades kontserte, näitemänge, pidusid ja tavatades näidendeid.[1]

Laialdaselt oli üle Eesti levinud asjaarmastajate-näitlejate tegevus, mis seisnes peamiselt lühinäidendite etendamises pidupühtute puhul. „Aleviku" arvamuse kohaselt olevat Eestis üksnes 1884. a. 225 näidendiga pidupühtut alust![2] Näidendite laenutamise tsentraliseerimiseks, mute näidendite korjastamiseks ja ühtsuste ringide vahel sidemete loomiseks organiseeriti aktsiaseltsi vaadeldaval perioodil just „Vanemuise" ringkondade initsiatiivil „Eesti Näitlejate Ühendus", mis organisatoorsoolisest küljest kujutab endast seltsiide föderatsiooni. See „Eesti Näitlejate Ühendus" jääb aga ellujäänuks ürituseks, mis vaatamata grenzsteini tähendusele agitatsioonile ei kujune mingiks tsentraliseerivaks organisatsioonis.

---

1) Eesti Postimees 1885, 22. 29. V.
2) Alevik 1884, 19. 7. V.

c) Kaks tendentsi eesti väikeseltsside arengus

Eeltoodud materjalide põhjal võime jälgida kahesugust protsessi eesti seltsielus vaadeldaval perioodil. Kui väikelinnades ja maal asuvad laulu ning mänguseltsid üldreeglina manduvad, käivad alla, kas lõpetades oma tegevuse üldse või langedes mingisse ebamääräsesse letargiasse, siis Tartus ja Tallinnas asuvad eesti „lõbuseltsid" jätkavad oma tegevust suhteliselt aktiivselt, ilmutamata erilise languse tunnuseid. Selle nähtuse põhjus seisneb ilmselt asjaolus, et Tartus ja Tallinnas oli tekkinud juba rahkearvuline eesti lvunna-väikekodanlus, mille baasil väisidki edasi tegutseda kohalikud eesti seltsid. Maal ja väikelinnades, kus eesti väikekodanlus kas üldse puudus või oli veel liiga väikesearvuline, alenes rahvusliku seltsside tegevus täieli määral rahvahulkade osavõtust. Eelnevast me aga teame, et 80-ndate aastate esimesel poolel, seoses klassivastolude teravnemisega eesti ko-

danlikus rahvuses eneses, toimus rahvamasside ümberkujunemine ja võõrandumine kodanluse poolt juhtivatele organisatsioonidele, mistõttu ka nende seltsvõi allakäik on täielt seadusepärane nähe, kujutades enesest ühtsa rahvusliku liikumise üldiselt mandumist.

Seega on lahendatud ka nähtavasti vastalud talleaegse ajakirjanduse teadetes eesti seltsvõlu alukorra kohta. Näiteks kirjutas „Eesti Postimees" 1885. a. alguses „Eesti seltsvõlu läheb Tartus üsna hästi edasi: Eesti keelt kontserdid ja muud pidud on siinsetes Eesti seltsvõdes õige sagedased."[1] Paar nädalat hiljem aga laeme samast lehest: „Mõnegi rahvuslase asja ja seltsi käsi ei käi nii hästi kui peaks olema, ... ja mis veel pahem, suure rahva hulga lust ja rõõm võõramaalaste otstarbete hääks töötada on lõppemas."[2] Esimese teate puhul on meil tegemist väikekodanliku Tartuga, kus eesti rah-

---

1) Eesti Postimees, 1885, 29. I.
2) Eesti Postimees, 1885, 9. 27. II.

vugest linna väikekodanlus suudab veel ülal hoida kahaliku seltsi tegevust ja seda veel mõningal määral laiendadagi. Seejuures tuleb aga meeles pidada, et sellisel väikekodanlikul seltsielul polnud midagi ühist demokraatliku rahvusliku liikumisega, mille kandva jõu moodustas eelkõige talurahvas."[1] See väikekodanluse liikumine oli loobunud peaaegu igasugustest poliitilvs - ühiskondlikest nõudmistest ja vastas täielikult liberaalse väikekodanluse arale, kahepaiksele alemusele. Teine teade kõneleb aga rahvamasside eemalejäämisest rahvuslikest liikumistest, mis vaadeldaval perioodil on täiesti domineeriv seaduspärane protsess. Maal ja väikelinnades asuvate seltside kandva baasina ei tulnud kõne alla ka eesti maakodanlus, kes vastavalt oma majanduslikele erihuvidele ali toonudnud põllumeeste seltsidesse. Nende arv Eesti alal ei olnud kuigi suur, ulatudes vaid neljale. Seepunes

1) Stalon, Teosed - 7, lk. 68.

on iseloomulik, et kõik põllumeeste seltsid on koondunud Lõuna-Eestisse, kuna kagu Põhja-Eesti ja Saaremaa oli vlma põllumeeste seltsideta. Eesti põllumeeste seltsid, mis asusid Tartus, Põltsamaal, Viljandis ja Pärnus haarasid nii oma tegevuspiirkonda kõvk kapitalistlikult enamarenenud rajoonid. Nende seltsvde peamiseks eesmärgiks oli põllumajanduslike teadmiste levitamine ja muenduste ning ratsionaliseerimgute populariseerimine kulaklase hulgas.[1] See toimus peamiselt põllumajanduslike näituste organiseerimise teel, millisel alal põllumeeste seltsid tegutsesid piisava aktiivsusega. Vaadeldaval perioodil olid Eesti põllumeeste seltsid riiklikselt täiesti elujäulised, kuna nad kujutasid enesest kulaklike ja poolkulaklike elementide organisatsioone, mis tegutsesid nende elementide huvides. Näitena võiks tuua Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi, mis astus endale 1883.a.

1) Eesti Postimees, 1884, 35, 29. VIII.

7000 rubla eest krundi ja alustas seltsimaja ehitamist, mis valmis 1885. a. sügisel, minnes maksma 3522 rubla.[1] Seekõrval pidas Pärnu Eesti Põllumeeste Selts ühiskalt kaasolekuid, millede arv 1884. a. ulatus 8-ni, kus-juures neil koosolekuil kanti ette 10 prokemat põllumajanduslikku teemaga kõnet.

Oma ideaalsuunalt suunatlusselt alid need seltsid selgesti naaberrahvastelise loomusega, taotelles tihedat koostööd balti-saksa feodaalse aadliga. 1884. a. kevadel pidas näiteks Tartu Eesti Põllumeeste Selts president J. Tülk kõne, milles ta rääkis „... vaimustavalt õndsa landmarshalli baron Fölkersahmi vahvusest ja annusast meelest, kelle püüdmise läbi Liivimaale pärisomaa ostmise luba on tulnud. Võeti nõuks tema pilti Seltsi majasse üles panna!"[2] Eut ka põllumeeste seltside tegevus ei kulge ideaalselt laduselt. Esineb juhuseid, kus kaasolekuid tuleb ära

---

1) Eesti Postimees, 1885, 7, 13. II.
2) Olevik 1884, 19, 7. V.

jätta, kuna liikmeid ei olnud küllaldaselt kohale, et üldiselt ei suuda sellised vipe-rused enam muuta üldpilti põllumeeste-seltside tegevusest.

Omaette grupi moodustavad käsitel-daval ajajärgul väljaspool Eesti etnograa-filisi piire – Peterburos, Riias ja Moskvas asuvad eesti seltsid. Need seltsid olid omamoodi eesti kodanluse kalooniateks tsaaririigi suurlinnades, soodustades side-me säilitamist sünnimaa ja siinse kultuu-rielu ga. Samaaegselt on nende seltside juures mängata vene eesrindliku kul-tuuri tugevat viljastavat mõju, mõ-jutõttu nende seltside repertuaar (täie-liku vene klassikalisele näitekirjan-dusele) ja näitlejate meisterlikkus (ve-ne teatri eeskujul!) oli tunduvalt kõr-gem kodumaiste seltside omast. Seepä-rast pole ka imeks panna, miks eesti ajalehed seavad eesti Peterburi Eesti Seltsi" kohalikkudele seltsidele eeskuju-teks.

80.-ndate aastate alguses tegutses Peterburis kaguni kaks eesti seltsi-

„Eesti Häätegev Selts" ja „Palmi seltsi Eesti Osakond" 1881. a. peale on päevakorral nende seltsside ühendamine, mis peale pikemaid kõõrdkäike 1883. a. ka teoks saab. Mõlemad seltsid võtsid peale ühinemist endale nime „Peterburi Eesti Selts". Seltsile üüniti nummerkas korter ühes avara aiaga." Ühendamine näis seltsile hästi mõjuvat, sest juba 1884. a. suvel võime lugeda „Eesti Postimehest": „Eesti Selts" Peterburis on, seda võrmirõõmuga ütelda, just kõige suurem ja väärikam Eesti seltsside seast. See tuleb sest, et päälinnas õige rahkesti haritud Eestlasi on kahta ja leiba saanud."[2]

Väga napid andmed kõnelevad meile Riia Eesti Seltsi tegevusest, millone selts oma peaülesandeks oli seadnud võitluse saksastamise vastu kohalike eestlaste hulgas. Olemasolevate andmete kohaselt tegutses Riia Eesti Selts kõigiti aktiivselt.[3] 1884. a. päevad ka teada, et Moskvasse asutatakse nüüs Eesti Selts, mille korter ärnvstati 1. X

1) Olevik 1883, 38, 3. X.
2) Eesti Postimees 1884, 33, 15. VIII.
3) Olevik 1883, 2, 12. I.

1884. a.[1] Lähemad teated aga selle seltsi tegevuse kohta puuduvad.

Selline oli olukord vaadeldaval perioodil eesti seltsielu alal, kus nägime esinevat kahte tendentsi: 1) küne alla-käik ja mandumine nende seltsside osas, mis seniini olid tugevnemud enam-vähem laiadele rahvamassidele ja 2) endise taseme säilvtamine nende seltside osas, mis tuginesid kas kõrna väikekadanlusele („Vanemuine" „Laatus" „Estonia") või kulaklikele elementidele (põllumeeste seltsid) Erigrupi maadustasid väljaspool Eesti etnograafilisi piire asuvad seltsid, mis vene eesrindliku kultuuri atsese mäju all tegutsesid võõrlemisi aktiivselt.

---

1) Eesti Postimees, 1884, 40, 3. X.

8.

Rahvuslikku liikumise kaks suunda võitlus eesti ajakirjanduses 1882 - 1885

a) Üldisi märkmeid

Rahvuslik ajakirjandus etendas vaadeldaval ajajärgul Eesti kodanluse poliitilises elus sõlmapärstvat osa, alles peamiseks vahendiks, millega üks või teine rahvusliku liikumise suund püüdis mõjustada laiemaid rahvamasse enda huvides. Samaaegselt oli ajakirjandus ka tähtsaks klassivõitluse relvaks nii ründava kodanluse kui ka taanduva feodaalide klassi käes.

Mitte asjata ei tõsta Lenin esile ajakirjandust, kui üht peamist vahendit, millega rahvusliku liikumise tõusuaegadel kõik elanikkonnakihid tõmmatakse kaasa poliitikasse.[1] Pole ka sugugi juhuslik see asjaolu, et tal ajajärgul langes ühiskondliku tegelase mõiste alulisel määral kokku ajakirjanikuga. Ja kes eesti ühiskondlikest tegelastest palmid just elukutselise ajakirjanikuna, see võttis vähemalt aktiivselt osa ajakirjanduses hargnevast poleemikast, avaldades oma vaateid ja seisukohti just ajakirjanduse veergudel.

Kui me alljärgnevalt kõneleme eesti ajakirjanduse lõhenemisest kahte vastandlikku leeri, siis ei tahi aga hetkekski nõustuda, et see lõhenemine ei omanud sügavalt poliitsoplaalset laadmust, vaid kujutas endast lahkhelisid peamiselt teisejärgulistes küsimustes, kuna põhiküsimuses — suhtumises ebaõiglasesse

---

1) Ленин, Сочинения 20, стр. 373.

kapitalistlikku kurnamissüsteemi ja proletariaati — valdtses proportsionaalselt võttes täielgk kaaskõla. Eesti ajakirjandus ali rahvusliku liikumise perioodil täiel määral kadanudk, asalgselt aga ikegi paalfeodaalne ajakirjandus, millele olid võõrad ladude rahvamasside elulised huvid.

Kuni 1882. a. kevadeni ali eesti radikaalse ajakirjanduse juhtivaks lehegs alnud C. R. Jakobsoni „Sakala", mis aga peale Jakobsoni surma kaotas kahe oma endise positsiooni ja tema asemele tõusid Põhja-Eesti lehed: Jaak Jänve taimetusel ilmuv „Virulane" ja Kõrvi „Valgus". „Sakala toimetajaks kutsutakse 1882. a. kevadel Veskit, kusjuures Köler teeb ettepaneku „Sakala" üleviimiseks Peterburi,[1] mõlemc kava aga Jakobsoni sugulaste vastuseisu tõttu luhtub. Veskest ei saa „Sakala" toimetajat, millesse kohale tuleb J. Jüngenstein, kes peagi loo-

1) EKS Kö 1:11, M. Veske – J. Kölerile, 22. IV 1882.

vutab selle kaha J. Lipule, kuni lõpuks leht läheb J. Peedi valdusesse. Toimetajate vahetamise keerises aga kaotab „Sakala" oma endise populaarsuse ja autoriteedi ning muutub tavalugejaks proovuntsvleheks, mille häält ei oma enam määravat mõju avaliku arvamuse kujundamisel.

Konservatiivse suuna ajalehtede esirinda tõusis 1881. a. lõpus ilmuma hakanud Ado Grenzsteini „Olevik", mis oli kõige kirglikum ja järjekindlam Hurda ja tema pooldajate huvide kaitsja. Temale sekundeeris lühemat aega ilmunud Harry Jannseni satsakeelne ja baltimeelne „Heimath", mis 1884. a. - peale mõneaastast virelemist - lõpetas ilmumise, et hiljem minna kellegi Th. Grasswaldi valdusesse, kes hakkas „Heimath'st' Kiias päevalehena välja andma.[1] Kolmanda, õigemini küll teise, konservatiivse suuna häälekandjana tuleb mainida K.A. Hermanni toimetusel ilmuvat „Eesti Postimeest",

1) Olevik, 1884, 45, 5. XI.

millone ajalehi püüdvs oma reaktsioonilisest alemusest kramplikult varjata erapooletuse viigilehega, toetades seejuures varjatud, maskeeritud kujul kõiki konservatiivse suuna pohlosi seisukohti.

Kolmanda omaette grupi moodustavad vaadeldaval ajajärgul need ajalehed, mida rahvasuu tabavalt nimetas „sakste eralehtedeks eestikeeles". Need on ajalehed, mis täpsel määral on ära teenind Lenini poolt antud nimetuse feodalistide häälekandjadle – <u>reptiil e. roomaja</u>.[1]) Siia gruppi kuulusid Eichhorni poolt Peterburis toimetatav „Tallinna Sõber", marukleerikaaline „Postimahua Puhapäeva Leht", „Virulane" ja „Kündja" j.t. väiksemad lehed. Selle grupi reaktsioonilis-feodaalse alemuse avamiseks pöörab „Tallinna Sõbra", kui juhtiva ajalehe lähemast analüüsimisest. Ülaltoodust tuleb märkida, et konservatiivse suuna ajalehtede hulgas ja

---

1) Lenin, Teosed I, lk. 245.

taotlused nihtusvõ paljudes punktides feodalvõstide häälekandjate huvide ja taotlustega, nii nagu nihtusid nende ajalehtede taga seisvate nihvõskondlike grupeervõngute — kulakute ja parunite huvõd. „Reptiilide" ja taolvõrd selle suuna ajalehtede vahel valvõtsesõd aga teatud küsimustes leppitamatud, antagonistlikud vastalud, niivõrd kui esimesed olid feodaalse idealoagva kandjad ja feodaaliganditе õigustajad, teised aga võitlesõd inimkalt feodaalse idealoagva ja feodaaliganditе vastu.

Küllaldaselt raske koormana rõhus talleaegset kodanlikku ajakirjandust tsaarivalvõtsuse tsensuur — see türkisõna kahitseja, mis kõik vähegi vabamad mõtteavaldused ajakirjandusest armutult välja raakvs. Tsensuuri läbi said pitsõtada eriti radikaalse suuna ajalehed, mis 1882. a. olid kohati päris laiguliseд tsensuuri kärbetest. Hiljem, kui ei lubatud enam tsensuuri poolt tehtud kärbet asendada punktiiriga, on loomulikult palju raskem

jälgida tsensori laastamistöid, et selle olemasolus ei maksa laamulokult kahelda. Kirjavastustes, mida tollal avaldas vga ajaleht, oli sageli vihjatud tsensurile, mis kõiki sõnumeid ei lase läbi. „Ei või müügust osa nüid avaldada. Peame jo ikka teule käiku tundma, muidu võiks ehk järsku hingel kinni lellä“.[1] kurtis „Virulane“ 1883. a. Kartus, et ajalehti võidakse sulgeda riigivõimu poolt, sundvs toimetajaid omakorda veel teatavale ettevaatusele sõnumite valikus. Seepärast on ka arusaadav, miks ajakirjanduses kajastas maal hargnevat ja haaratuvat klassivõitlust, kehvutaleurahva liikumist ja satsialistlike ideede levimist äärmiselt epsaadilolelt ja vihjamisi. On selge, et ajalooalase seisukohast palju väga väärtuslikku materjali jäi tsensori kitsaste väravate taha, palju ei pääsenud sinnagi, leides endale viimase puhkepaigast toimetuse prügikastis.

---

1) Virulane, 1883, 25, 21. VI.

Kuni 1884. aastani toimus eestikeelse ajakirjanduse tsenseerimine kahes kohas – Eestimaa kubermangus ilmuvaile ajalehtedele Tallinnas; Liivimaa kubermangus ilmuvaile ajalehtedele Riias. 1884. a. toimus aga senises korralduses muudatus – Tallinna ja Riia eestikeelsed tsensuuriametid kaotati ja kõigi eestikeelsete ajalehtede tsenseerimine koondati Tartusse, kus tsensori vastutusrikkale kohale määrati arst Dr. E. Jannsen.[1] See asjaolu tuli laamulikult kasuks Tartus ilmuvatele ajalehtedele („Olevik", „Eesti Postimees"), kes võisid, võrreldes Tallinnas ilmuvate ajalehtedega, avaldada palju värskemaid sõnumeid ja uudiseid.

Kuigi eesti ajakirjandus oli pidevalt omavahelises tülis, mis sageli muutus toimetuste väiklaseks polemikaks ja isiklikuks sõdmuks, on meil vaadeldavast perioodist teada katse omavahelise tüli lõpetamiseks ning ühise ajakirjandusliku rinde

1) Olevik, 1884, 8, 20. II.

moodustamiseks. Nimelt toimus 21. II 1883. a. Tallinnas ja mõni päev hiljem ka Tartus mõningate eesti lehtede toimetajate nõupidamine, kus arutati läbi rida punkte, mida „Eesti Postimees" formuleerib järgnevalt:

„ 1) Kuda peavad Eesti ajalehed vseeneste vahel olema?

2) Kuda Eesti rahva vasta?

3) Kuda Venelaste, Sakslaste, Soomlaste ja Lätlaste vasta?

4) Kuda mõisnikkude ja kirikuõpetajate vasta?" 1)

Kuna siin ali olnselt tegu konservatiivse suunaga ajakirjandusega, meelitada radikaalse suunaga lehti oma eesmärkide taotlemisele, siis ei saavutata nõupidamisel mingeid kokkuleppeid. „ Mis aga eeskirja jäänele lehtud ühendusest välja tuleb" kirjutab Jaak Järv hiljem ironiliselt, „ seda näitab meile väga selgeste nende toimetajate „ toimetamine", kes enestele eeskirja läbi ühendust teha taht sivad

1) Eesti Postimees, 1883, 41, 12. X.

ja tegivad ja veel teevad." [1] Nii murjus ühesainsale rajamise katse ja hilisema-test katsetest ajalehe toimetajate koos-olekut kakku kutsuda, ei ole midagi teada.

Vaadeldaval perioodil oli Eesti ajakirjanduse peamine tähelepanu suunatud teatud probleemidele, mis domineerivad peaaegu kõikides lehtedes. 1882. a. iseloomustab vabadlike küsimuse, talle aja kõige tähtsama, kõige põletavama küsimuse arutelu. Alasta keskpaigu hakkab vabadike küsimuse kõrval üha enam rumni võtma reklaami tegemine Manasseini revolsjonile, kusjuures põhisumm on ilmne: liikatse vabadike küsimus tahaplaanile, lahutades „kannatamatuid" rahvamasse peatselt saabuvate reformide õndsusega. Kuigi te kehutalurahva probleem eesti külaelu tegelikkusest ei kao, vaid järgnevail aastail veelgi enam teravneb, ei kohta me teda enam endisest ulatusest ajakirjanduse veergudel.

---

1) Postimees, 1883, 43, 25. X.

Ajakirjanduses keeb nüüd paljusõnaline paleemika rahvusliku liikumise kahe suuna vahel ~~rahvusliikumises~~ Aleksandrikaali küsimuses. Niipea aga, kui Tüli Aleksandrikaali ümber vähegi raugeb, kerkib jällegi päevakorrale vabadike küsimus (1884. a.), millele nüüd sekundeerivad kuurtmised raskete kriisialgade ja rahke kuritegevuse, eriti aga massilise habusevarguse üle. 1884. a. saab avalikkusele teatavaks ka kaubalaevaselts „Linda" katastroofilvne olukord, mis leiab ajakirjanduses elavat kommenteerimist. 1884. a. sügisest peale hakkab ajakirjandus rahva ootusi pingul hoidma kahe loodetava reformiga – rahunkahtute peatse saabumisega ja õigeusklike vabastamisega maksudest luteriusu kiriku heaks. 1885. a. iseloomustab üldvine ootuse ja loatuse meeleolude süvendamine, võitlus massiide aktiivsuse vastu ja esimeste venestamist ennustavate teadete ilmumine. Vabadike küsimus leiab nappi käsitlust ja sedagi vaid mõisnike- kulakute seisukohast.

b) Radikaalse suuna ajalehed

Kõige demokraatlikumaks eestikeelseks ajalehtiks ajavahemikus 1882 – 1885 oli kahtlemata „Virulane", kes püüdes oma veergudel teataval määral kajastada ka kehvutalurahva, vabadike ja vabrikutööliste elu ning taotlusi, millest jahtuvalt tulenes ka selle ajalehe laialdane populaarsus proletariaadi hulgas. „Virulase" demokraatlik olme ei meeldinud aga sugugi ei konservatiivse suuna juhtivaile tegelastele, ei parunitele ega nende käsilastele, kes püüdsid „Virulast" igal vähegi võimalikul juhul laimata * ning teda kahtlaseks muuta tsaarivõimude silmis. „Virulase" demokraatlike taotluste vastu maadustus teatavasti hõrsinne feodaalse reaktsioonni varjatud agentuurost (Olevik, Eesti Postimees) ja avalikust agentuurost (Tallinna Sõber) ning reaktsioonni peakantsost – lutheriusu kirikust. „Virulast", vähemal määral ka „Valgust", rünnatakse laial rindel—→

Grenzstein kasutab talle omast salakaebuste taktikat,[1] ohates silmakirjalikult sinna juurde: „Meie ainus troost oleks, et Virulase seltskond ülema võimuga kord õige jäädavalt kõrvale lükatakse."[2] Ja et see „troost" kiiremini saabuks, lisab „Olevik" õige pea juurde: Pange aga tähele. Ajalehed Virulane ja Valgus valivad enestele viimasel ajal jutustuseks - mässamise eeskuid. Nii tõi esimene leht hiljuti ühe jutustuse „Juuli kuu 14. päev Pariisys 1789. aastal" ja viimne leht jutustab praegu „mässamisest Indias".[2] Ka „Eesti Postimees" on väga pahane „Valgusele" ja „Virulasele", kes ei usu tema „erapooletusse" ja nimetab seepärast Jaak Järve „kannaks mätta otsas", kes suurelisselt püüab tema lehte maha teha.[3] Saksakeelne kahalik ajakirjandus ei suuda aga „Virulasele" andestada tema sõnumeid töölistest, eriti aga „tööliste seltsi" asutamise kohta. Kui 1883. ja 1884. aastavahetusel algab

---

1) Virulane, 1884, 23, 5. IV.
2) Olevik, 1883, 36, 19. IX.
3) Eesti Postimees, 1883, 35, 31. VIII.

tavaline tellijate värbamise aeg-staeg, alustasid mõisnikud ja pastorid äge-dat kampaaniat „Tallinna Sõbra" ja „Eestirahva Pühapäeva Lehe" kasuks ning „Virulase" ja „Valguse" vastu. Selle kampaania käigus lasti kirikukantslist hirmsaid needusi lendu Jaak Järve vastu. „Mööda läänemaad aastal on Eesti poliitika valet ja kuradi kavalat-petmist täis almud ja kõige suuremad kuradi tööriistad on Eesti rahvuslehed ajalehed" jutlustab Kursi pastor. Omast mustast, kurjast südamest ajavad nad hirmsat mõda ja löga valge paberi-peale, keda siis rumal rahvas suure isu-ga oma sisse sõõb ja sellest oma hingele igavest hukatust kagub..."[1] Seepärast ei tahtivat ka Jaak Järv enam keset nisti-kogudust elada vaid „Jumal saavat tulleval aastal Virulase toimetaja „maa alla laskma" ja mända teda „ära hukkama" siis saavat kõik ta kuri hulu-ma ja tulist hirmu tundma ja nad saa-vad olema laiali pillatud"[2]

---

1) Virulane, 1884, 10, 5. III.
2) Virulane, 1883, 52, 24. XII.

Eut ameti ei suutnud see raevukas kampaania „Virulase" populaarsust vähendada, vaid lehe tellijate arv jatkas hoopis jõudsasti suurenemist - eriti aga Eesti ala vabrikute osas. Kui 1883. a. tellitii Sindi vabrikusse 42 eksemplari „Virulast", siis 1884. a. oli tellijate arv tõusnud juba 55-le. Kreenholmis olid vastavad arvud 37 ja 60 ning Tallinna raudteetöölistes 52 ja 70.[1]

Millest oli siis tingitud niihelt poolt „Virulase" populaarsus töötavate masside laialdastes hulkades ning teiselt poolt feodaalse reaktsiooni jäänetu viha tema vastu. Nagu juba eelpool mainitud, kajastas „Virulane" teataval määral ka maaproletariaadi ja vabrikutöölistes taotlusi ning huve, tuues kordumvalt tõsialudele vastavaid sõnumeid nendele mapendava alukarra kohta. Need sõnumid olid teravas vastuses feodaalsete ringkondade poolt mõjutatavas ajakirjanduses ilmuvate teadetega, mis siinset maakevastu alukarda püüdsid näidata raasi-

1) Virulane, 1884, 1, 3. I.

lises valguses ja tõõäliste elu-olu kujutada meeldiva idüllina. Peale selle paljastasid „Virulane" ja „Valgus" vastasleeri lehtede tõelvst olemust, kirjutades „Olevikku" ja „Eesti Postimehe" kohta: „ Need mõlemad lehed on praeguses väitluses näitanud, et nad mitte Eesti rahva lehed ei ole. Ärgem siis ka millalgi arna asju nende kätte äiendada usaldagem! Meil on ose amad lehed, — meil pole kõnsejaid tundelipusid tarvis" [1] Hunta, Jannsenit ja Grenzsteini nimetab „Virulane" täie õigusega „ rahva sisemiseks vaenlasteks" [2]

Konservatiivse suuna lehtedes olid sagedased sõnumid, kus tõsialused kõige häbitumalt vastides ja maanutades kõneldakse „ valla ja mõisa rahva haruldastest täna ja rõõmupäevadest" mõisnike või nende käsrlaste tähtpäevade puhul —) mil kogu valla rahvas ees atsas peremeestega kogunenud „ annustatud hallpäädd kõigi nende häätegude

1) Virulane, 1883, 19, 10. V.
2) Virulane, 1883, 30, 26. VII.

eest tänama ... mis ta omal poral elunajal meile teinud." [1] „Virulane" rebib selliseid võltsnguilt jänsult maski, avaldades oma kirjavaatjate sõnumeid samade sündmuste puhul, ainult tõele vastavalt. Algu loodud järgmine näide: „Neue Dörpt. Ztg." kirjutab suure rõõmuga, kui väga palava armastusega Vaimastvere valla peremehed oma väga head härrat von Brach, maha matnud. Asi ei ole mõnda hiilgav. Nimetatud valla peremehed saivad mõisa valitsuse paalest käsu läbi Tartusse härra matusele actud. Ja ehk härral küll seal väga suur maja on, siiski ei lubatud seal ühelegi mina varju; küllle asemest ei olnud juttugi ... 36 meest meie seast pidavad oma rahaga igaüks 50 kapikalvse tõrva landi ajtima, miska ändsa suurnu auuks tulelandi rangi teha. Ka kartevi pidime linnas oma raha eest muretsema ja mitmel vaesemal rentnikutel ei olnud seda natukest raha mitte

---

1) Olevik, 1884, 9, 27. II.

amast käest, vaid pidid laenama."[1]

Peale sellest palju tuste ilmus „Vinulases" veel rohkesti sõnumeid, mis lasid balti-saksa aadli jõhkrat vãimutsemist Eestis paigta ãiges valguses ja mis laomulikult olid balti-saksa aadlile ãärmiselt ebameelolivad. Näitena olgu toodud lühike teade Harjumaalt: „ Õhtul 24. Novembril, kui rahkesti lund sadas ja tuiskas, tuli hakenrihter saldatitega ja viskas Pirrula valla tallitaja enne tema kantrahi aja lõppu kõige ta varanduse, naese ja väeti lapsega kahast välja, lume ja tuisu kätte..."[2] Seejuures seisnenud vallatalitaja kaga „süü" selles, et ta püüdis abiteo juurdepanemise juures sellele veidi vastu rääkida. Kui sendni oli Jakobsoni, Sakalat' süüdistatud „kiriku ja riigi alusmüüride ããnestamises", siis müüd hakkavad analoogilised süüdistused langema Jaak Jänve „Vinulase" kaela. Sellestele süüdistustele aga vastab „Vinulane" sõnakalt: „ Peavad siis kirikulased seda usu vastã

---

1) Vinulane, 1883, 13, 28. III.
2) Vinulane, 1883, 49, 6. XII.

võitlemiseks, kui nende alatu tegudele, nende õiguse ja tõe vastaliste püüdmiste vastu panemiseks, siis näevad nad seega jo selgeste, et rahvas mitte usku, vaid neid enesid kõigi nende tegude, tahtmiste, krimsu ja kramsuga kaikku oma usuks peaks pidama." 1)

„Vimulast" ja „Valguse juures" on vaadeldaval ajavahemikul eriti hinnatav see sõjakäik konservatiivse suuna häälekandjate vastu, mis toimus peamiselt 1883. a. I poolel Vleske ja Kölli juhtimisel ja mille käigus paljastati „Aleviku" ja „Eesti Postimees" laadale rahvamassside silmis, kui saksa parunite varjatud agentuur eesti rahvusliikumise liikumises. See ajab eriti marru Grenstein, kes täis võimetut raevu kirjutab 1883. a. lõpus „Alevikus": „Tulge Tallinna mehed - vendadeks ma teid hangjuuksilisi kahtsustajaid ei nimeta - ja tehke tõeks, et Aleviku toimetaja A. Grenzstein Eesti rahva õiraandja ehk võõraste; sakslaste palgaline on!" 2)

---

1) Vimulane, 1883, 9, 1. III.
2) Alevik, 1883, 43, 7. XI.

Vastuseks sellele vihapurskele taovad „Valgus" ja „Virulane" ära iraanilised sõnumid selle kohta, nagu oleks Adolf Grenzstein rahuselt mustlane ja „Virulane" lisab sellele veel juurde, et mööd, kus on teada Grenzsteini kuulsuse mustlaste hulka on tema poolt levitatavat laimu tundmatult kergem taluda."[1]

Nii pidas „Virulane" võitlust feodaalse ideoloogia ja tema avalike ning varjatud kandjate vastu, millest jäänt selle ajalehe juures tuleb kahtlemata kõrgelt hinnata. Selles võitluses oli „Virulane" järjekindlam kui ükski teine eestikeelne kodanlik ajaleht, ent ka „Virulane" ise ei olnud lõpuni järjekindel. Ja võitles feodaalsete ideoloogide vastu ükskagi kodanluse klassipositsioonidelt lähtudes, pidades seejuures silmas kodanluse, eelkõige aga väikekodanluse huvisid, kes kahekunnuna löötavate masside üha tugevnevast liikumisest, läks 80-ndail aastail järk-järgult üle kaasaleppe poliitikale baltiaadlega.

---

1) Virulane, 1883, 46, 15. XI.

See eesti kodanluse areneb majanduslik jaan kajastub ka „Virulases", kujutades endast üht osa eesti rahvusliku liikumise mandumispraatsessist. 1884. a. kevadest peale nõtab „Virulane" oma juhtkirjades kasutusele hoopis rahustavad taanid, taunitades, et Eestimaa neli seisust (talupojad, mõisnikud, linnakodanikud ja vaimulikud) „...on kohustatud vastastikuses ülekstei-se austamises ja lugupidamises ~~elama~~, vastastikuses sõbruses, lahkuses ja käsikäes käimises koos elama" [1]) Selle lisaks tuleb veel märkida, et „Virulani" on alati rõhutanud seadusliikluse püües püsimist, kannatlikku ja ratsionaalset reformide aotamist. „ An aga raskused meid veel rõhumas, mis kõrgema seadusliise silma seletamist tarvitavad ja on meile elu õnne tarvis... - siis palugem. Näitavad aga uksed kinni olema, siis kaputagem ja palugem edasi. Kaputajale tehtakse lahti ja palujat kuulatakse järele." [2])

---

1) Virulane, 1884, 12, 20. III.
2) Virulane, 1883, 1, 4. I.

Teiseks nadikaalse suuna juhtivaks ajaleheks naadeldaval perioodil oli „Valgus", mis aga „Virulasega" võrreldes oli tunduvalt kesisem ja vähempakkuv. Juba „Valguse" kirjasaatjate võrk tundub olevat kaugelt väiksem „Virulase" omast, arvestades seda kergust, millega „Valgus" laenab sõnumeid teistest ajalehtedest. Põhisummatluselt „Virulasega" kahku langedes, erines „Valgus siiski reas alulistes iiksvkasjades, eelkõige aga suhtumises. Lõõtavate messide alukorda, millesse ajal „Valgus" ajab kõrvalekaldumatult kodanluse klasspoliitikat. Mis puutub „Sakalasse", siis tõmal punktes toimetajate sagedase vaheldumise tõttu kindel ilme, nii et sageli on ebaselge, kumba rahvusliku liikumise suuna huvid „Sakalale" lähedasemad on. Arvestades aga „Sakala" tähtsustust, puudub vajadus selle lehe käikumiste täpsemaks jälgimiseks ning analüüsimiseks.

Rõõmustava episoodi moodustab vaadeldaval ajavahemikul Mihkel Veske poolt väljaantava kuukirja „Oma Maa" ilmumine aastatel 1884 ja 1885. Veske sai loa ajakirja väljaandmiseks 1884. a. kevadel. Et üle saada esialgsest majandusliikest raskustest, pöördus Veske Vene Kirjanduslikku Fondi poole palvega 600 rbl. suuruse laenu saamiseks, kuni uus ajakiri end tasuma hakkab. Sellekohases palvekirjas argumenteerib Veske oma taotlust selle asjaoluga, et kahalikud balti-saksa ringkonnad ei salli sugugi sellist ajakirja, mis eesti rahvale Venemaad ja vene kultuuri tutvustaks.[1] Kuidas Vene Kirjanduslik Fond Veske palvesse suhtus, on teadmata, aga fakt on see, et juba 2. aprillil 1884. a. võis ilmuda „teaduste ja jutlustde" ajakirja „Oma Maa" esimene number.

Ajakirja esimestel lehekülgedel tõstab Veske esile need põhimõtted ja printsiibid, millisena nes

1) Kampmann, ex. 170.

ajakiri Lahak jälgida „Tõeras „Vanemaa" piab tuttavaks ama maaks, armsaks kodumaaks saama - selle eest tahab ka ajakiri „Ama Maa" nimelt ama teaduste taomisega hoolt kanda "[1] kirjutab Veske. Selle eesmärgiga on tal kavatsusco avalda- da rahkesti kirjutusi Vanemaa tundmaõppi- miseks ajaloolisclt, geograafilisclt ja et- nograafilisclt, tuua tõlkeid parimate Vene kirjanike täädest, publitseerida eesti rahvalaule ja anda teatusi mitmelt alalt, peaasjalisclt aga põllumajandu- sest. Lugejaskannana, kellele „Ama Maa" oli määratud, näeb Veske eelkõige kü- lakaalmestreed maal ja väikekadanluse hartumaid ringkandi linnas, kes saovi- sid täiendada ama teadmisi just selles asas, mida talleaegne saksameelne kool ei suutnud pakkuda.[2] Aga laiemale rahvahulkadele peab Veske ama ajakir- ja jäukohaseks, kui mitte just tenid- kuna, siis nähemalt asalisclt.

Jälgides M. Veske tasmetusel elumud „Ama Maa" numbreid (kakaw

---

1) Ama Maa, 1884, lk. 1.
2) Ama Maa, 1884, lk. 193 jj.

13 numbrist 344 lehekülepega) peame rahuldustundega mentima, et Teie on täiel määral enda lubadusi pidanud. Oma aja kohta oli „Oma Maa" kõrgetasemeline populaarteaduslik ajakiri, mis astus tõepoolest tõsta rahva hariduslookku taset. Teaduslikele, õigemini populaarteaduslikele kirjutistele oli „Oma Maas" pandud peamine rõhk. Siin olnus läbi mõtme numbri nulatuv Teie poolem kirjutus „Venemaa rahvastest", kus eriilvst tähelepanu osutati saamesugu rahvastele, ent seekõrval tutvustati ka slaavlasi ja Kaukaasia hõime. Kida Jõgiveri kirjutusi tutvustavad lugejale vene ajaloo ükskprobleeme, mida artiklited on ka reaalteaduste valdkonnast. Osa „Oma Maas" olnunud kirjutusi ei kujuta enesest midagi muud kui Eesti Korjameeste Seltsi koosolekutel peetud ettekannete publotseeringuid. Arvestades aga asjaolu, et neil aastail ei tulnud Korjameeste Selts aga tasme oma aastapäevaga tu väljaandmisega, kus tavalisselt sellised ettekanded trükkimisest nägid, siis ei tahi

nende artiklite väärtust sugugi madalamaks hinnata kui spetsiaalselt „Oma Maale" kirjutatute oma. Seejuures tekib aga paratamatusena küsimus: kas Kodujameeste Seltsil tõesti palusid mingit võimalust 1884. ja 1885. a. välja anda eraldi aastaraamatut? Võib ju oletada, et Kodujameeste Seltsi presidendi meelega olnuks teatavat passiivsust aastaraamatu küsimuses, et anda „Oma Maa" toimetajale materjale, mis muidu olekski aastaraamatus endale nunnu leidnud.

„Oma Maas" olnuud populaarteaduslike kirjutuste tase ali oma aja kohta küllaltki kõrge, mõlema asjaolu tekitas kergema lektüüriga harjunud lugejaskonnas teatavat murdnat ajakorja raske laitavuse kohta. Vastuseks selletsile murisejatele kirjutas Vleske: „Kui mõnel lugejal mäni tükk raske, siis nähku ta selle asu saamiseks naeva. Ükskord piab ammetegi ka raskemate ja sõnukamate kirjutustega algus tehtama. Küllalt on ju kergeid ja kehvade luukes-

tega, tühja ja tähjaga, aega ära viidetud. Kes vlma vaevata targaks on saanud?" 1)

Kõrgelt tuleb hinnata „Oma Maas" vlmunud vlukirjanduslokke tõlkeid vene keelest, mis täielikult varju jätsid kesvsed algupäranduid. Vlesse on valimud oma ajakirja jaoks progressiivsete vene kirjanike populaarsemad ja paremad teosed, mis sundsi vene keelt mõtte valdavale eesti lugejaskonnale ali alnud kättesaamatud. Nii vlmusid ~~esmakord~~ ~~selt~~ „Oma Maas" (nevst paljud esmakordselt eesti keeles) Turgenevi päevaorjust piitsutavad „Küti kirjad", rikkvsid Puškini luuletused ja jutustused, Lermontovi poeem „Kaupmees Kalašnikovost" Jakab Tamme korrektses tõlkes. Paralleelselt sellega avaldas ajakiri ka kirjanike portreid (Lermontov, Turgenev), mis väldmuselt ja trükitehnvlolselt olid täiesti lastimatud.

Nende hvnnatavate vlukirjanduslike teoste vlmumvst, mida kahtle-

1) Oma Maa, 1884, lk. 194.

mata laeti kaugelt enam kui sama ajakirja populaarteaduslikke artikleid, tuleb tunnustada „Oma Maa" suurimat teeneks meie rahva kultuurilisel ja ideaalagi lisel kasvatamisel. Üldse ilmnevad Teske kui „Oma Maa" toimetaja juures kõigi eredamalt kodanlase - valgustaja jooned, samad jooned, mis olid olemuseerivateks olnud C. R. Jakobsoni juures [1]

Hoopis kurvemat pilti pakub aga „Oma Maa" majanduslik olukord. Teske töötas selle ajakirja kallal täiesti ennastsalgavalt, pööramata suuremat tähelepanu majandusküsimustele, laotuses, et aastate jooksul ajakiri katab need puudujäägid, mis esialgu seoses tema väljaandmisega tekkisid. Teske kirjutab ühes „Oma Maa" kuulutuses: „Minu kuukirjal „Oma Maa" on täna päevani 452 tellijat, mille eest ma täänuline olen. Sellega saavad küll paberi, trükkimise ja käitmise maksud tasutud, numbri pealt läbistikku umbes 100 rbl.

1) Ladyna.

Aga taimetaja ja tema kaastöölised ei saa oma tööst nii hästi kui mitte midagi, nõnda et minu töö kahtlasel vanasõna ei maksa, et „tööta tegrja on oma palga väärt.“ “ 1) Et saada enam tellijaid ja vabaneda seeläbi majanduslikest raskustest, alandab Veske 1885. a. ajakirja tellimishinda 25 % võrra, vastavalt vähendades ka trükipaagnate arvu 2) Tol ajal on Veskel veel kindel kavatsus jätkata ajakirja väljaandmist ka Ungaris kelemurimisel viibides, kusjuures tegevtaimetajaks pidi saama noor kirjamees M. Põdder. Aga majanduslike raskuste ja kehtivate trükiseaduste tõttu peab Veske sellest plaanist loobuma.

Juunis 1885. a. on Veske sunnitud teatama, et „Oma Maa katkestab ilmumise tema viibimise ajal välismaal. 3) „Oma Maa“ majanduslik külg oli talleks ajaks nii halvaks muutunud, et Veske pidi Ungari reisu toetuseks saadud 990 rublast tasuma teatud osa ajakirja välja-

1) Valgus, 1884, 49, 16. X.
2) Valgus, 1885, 14, 12. IV.
3) Valgus, 1885, 22, 8. VI.

andmisel tekkinud võlgade katteks, enne kui ta lahkus kadunmaalt.

Veske laotis jatkata ajakirja väljaandmist peale naasmist Ungarist aga see laotus ei täitu. Ja viibimine võõrsmaal venib pikemale, kui esialgu arvatud ja seetõttu kipub kaotsi minema ka „Oma Maa" ilmumisluba. Sellises olukorras annab Veske ajakirja Treffnerile üle, kes ametivõimude poolt ka toimetajakohale kinnitatiti 1886. a. kevadel olemus peale poksemat vaheaega jälle „Oma Maa" aga see pole kaugeltki enam Veske oegne ajakiri. Teadusliikud kirjutused on tahaplaanile surutud pahatihti vähevääruslikkusliku kirjanduse poolt. Kogu ajakirja sisu on kahandatud vähenõudliku väitekoodanlase maitsele. Ainsa säilunud progressiivse jäänena võib ära märkida Vene kirjasõna suurmeistrite tööde avaldamist (Puškini „Poltaava", Gogoli „Surnud hinged")

c) Konservatiivse suuna ajalehed

Konservatiivse suuna ajakirjandus ei olnud vaadeldaval perioodil ei ajalehtede arvult ega nende mõjult rahvahulkadele kuigi silmapaistev. Sõna konservatiivse suuna ajalehtedest nimetasime „Olevik" ja k.a. Hermanni „Eesti Postimees", millevastu ajalehtede vaatlemisega püüdkujsemegi alljärgnevalt:

„Oleviku päälseisukoht on kristlik ja vanameelne ... Ta soovis, et Eesti kännust tõusnud kirikherrad ammetis aleksivad, kes tema saovi jänele Eesti palitikat maksivad ja Olevik nende pääjuhataja ja näitaja olks"[1] – sellise lühikese aga tabava hinnangu andes „Eesti Postimees" oma kolleegile „Olevik" kajastas täiel määral oma lugejaskonna – jänka külakulaklase, loomakodänlase – ja eestlastest mõisa ja kiriku ametimeeste kitsaid klassihuvisid. Lugejate puudulse üle ei või-

1) „Olevik, 1893, 47, 5. XII.

mud „Olevik" kuuta, küll tegi aga
grenzsteinile muret asjaolu, et radvaal-
se suuna ajakirjanduse nünnakute tule-
musena hargnemid paleemika paljastas
„Oleviku" tõelise olemuse ja võõrutas te-
mast laialdasema, demokraatlikuma lu-
gejaskonna. Seepärast on grenzsteini üheks
peamiseks taotluseks kaduraha taotlemi-
ne ajakirjandusliikul arvenil, et säilota-
da veel sedagi mõju massidele, mis „Ole-
vikul" oli säilunud. Seepärast kirjutab ka
grenzstein ajakirjanduses hargnemid paleemika
kohta: „Läheb see asi väga veel edasi, siis
ei ole imeks panna, kui suur hulk rah-
vast oma ajakirjandusele ja seega üldisi
suurele hulgale rahvuslikele püüdmistele
jälleg<u>i selja</u> pöörab."[1] See mida grenzstein
kardab, muutub järgnevatel aastatel tõe-
luseks – paralleelselt rahvuslikku lii-
kumise mandumisega taimub ka mas-
side eemaldumine kadanulikust ajakir-
jandusest, mis oli asunud täielik-
kult kodanluse huvide kaitsmisele,
vgnorecenides lõõtavate massside huvi
ja taotlusi.

---

1) Olevik. 1883, 41, 24. X.

„Olevikku" saksasõbralik ja rahvavalmulik poliitika ilmnes eriti eredalt 1883. a. I poolel – Aleksandrikooli ümber hargnenud tüli kulminatsiooniperioodil. Siis on „Olevikku" saksameelne poliitika niivõrd ilmne, et isegi „Tallinna Sõber", kellega „Olevik" teisejärgulistes küsimustes ümber paleniseerus, nuttab Grenzsteini „amaks meheks" tunnustama, kirjutades: „Amas juhtkirjas astub nüüd „Olevik" Aleksandrikooli asjus täieste Pastor Hunti poole. Meie nõõmustame ennast selle üle, ja meie lubame „Olevikule" ja teistele, meid ka edespidi veel sõimata, kui nemad aga ka edaspidi seda jäärel teevad, mida meie ees tegime" [1] (minu allakriipsutus – H.P)

Saksa lehtede eeskujul toob „Olevik" peaaegu täies ulatuses ära „Revaler Beobachteri" saksameelse ja täis reportaaži „kõige külalise" Bismarcki poja külaskäigust Tallinna 1884. a. kevadel. [2]

Sellele tuleb veel lisandada Grenzsteini truualamlik lõmmutamine Tsaari-

---

1) Tallinna Sõber, 1883, 17, 29. IV.
2) Olevik, 1884, 19, 7. V.

võimude ees ja tsarismi reaktsioonilise rahvuspoliitika ülestamine. Kõiki neid komponente arvesse võttes, saame äärmiselt tülgastava, et seeest tõetruu poldi tollest kahepaksest - saksameelsest ja eestivaenulisest ajalehest.

Oma ideoloogiliselt suunatlusselt püüdis „Olevik" kramplikult kinni hoida ametlikust kursist ja väidelda satsvalvstlike ideede leviku vastu. Nii avaldab Grenzstein mitmest numbrist läbi ulatuva juhtkirja pealkirja all „Kannataja seltskonna elamise tarkus", mis teiste sõnadega tähendavat „Kannataja seltskonna wirtsahti filosofii" ehk kogumi „sotsialismus". See juhtkiri kujutab enesest satsvalistlike ideede tülgastavat maanutamvst ja mõnitamvst, mvs on peale selle tembitud veel läävlalt lõmitava trumalamlikkusega. Ent siiski väärib see juhtkiri tähelepanu, kuna on ilmne, et sellese pika ning võitleva hoiakuga juht-

kirja ilmumise fakt vseeneest viitab satsvalvstlike ideede teatavale levikule Eestis 80-ndate aastate esimesel poolel, sest puhtast juhuslikkusest või „teadmislikust huvust" ei lähtunud Grenzstein kindlasti selle juhtkirja kirjutamisel. „Ka meie kodumaal on seltskondi olemas, kes kannatajad on ehk kes endid vähemalt kannatajateks peavad. Need ei ole oma elukorraga rahul ja aotavad tema paranemist... "[1]) selliselt alustab Grenzstein oma pikka juhtkirja. Olukorda on Grenzsteini arvates väimalik parandada. Vaid kahel teel - heade seaduste andmise ja „mõistliku õpetamise" kaudu. Kui seaduste andmine on täiel määral riigivalvtsuse asi, siis „mõistlik õpetamine" kuulub ajakirjanduse valdkonda. Grenzsteen toonitab, et selle juhtkirjaga taheb ta „õigeid mõtteid" rahva hulgas levitada, kuna „Väljamaal on mõtmed tõbekad arvamised rahva sekka laiali laguenemud ja nüüd nähakse, kui halba

1) Olevik, 1884, 2, 9. I.

nilja see kasvatab. Kes seisab selle eest, et niisugused kahjulikud arvamused ka mitte üle raja meie kodumaale ei tiku ?" 1)
Samas toob „Olevik" esile ka need ühiskonnakihid, kellele ta toetub ja loodab toetuda võitluses sotsialistlike ideede vastu. Nendeks on: „kõik põllupidajad ja üleüldse need, kell midagi varandust on..." 2). Paar numbrit hiljem vihjab Grenzstein jällegi oma kuulsale juhtkirjale, kirjutades: „Iseäralist ettevaatamist on meie ajal sotsialistlikes asjades tarvis... Laetagu meie juhtkirju sotsialismuse üle ja tehtagu selget vahet lubatud ja keelatud asjade vahel." 3) Samal ajal kui radikaalse suuna ajalehed avaldasid sageli teateid klassivõitlusest Soomaal, talupoegade ja landlordidest rõhujate vahel, püüab „Olevik" nendest sõnumeist mööda hiilida, teatades ainult, et „Käsi ei tunda need enam paberi peale panna ja lugeja ei tunne neist vististi ka ühtegi rõõmu, sellepärast laheme nendest täna

---

2) Olevik, 1884, 3, 16. I.
1) Olevik, 1884, 2, 9. I.
3) Olevik, 1884, 5, 30. I.

vaikides määda." [1] Ja see angi tüüpiline „Alevikule" – vaikides määda minna kõigist, mis kuidagi võis kaasa aidata klassivastolude teravnemisele, ning laialt reklameerida kõike, mis aitas ähmastada tõõtavate klasside teadvust, mis juttes tas leppimist vaeste ja rikaste, saksa ning talupoegade vahel.

Eriti soosiva hoiaku võttis „Olevik" pastorite ja nende poolt aetava poliitika suhtes. „Laitku nemad (st. pastorid – minu märkus H.P.) rüleau põnevile aetud rahvust ja tuletagu meile Kristuse sõna meelde, mis kõiki rahvusi usus tahab ühendada" kirjutab „Olevik" ühes juhtkirjas 1884. a. kevadel. „Kõik see, mis meie rahvale Eesti nime all pakutud ja siin ja sääl veelgi pakutakse, ei ole õieti eestlik. Mis see siis meie rahvuselle kahju teeb, kui kirikuõpetajad siin enam tagasi hoidvad kui see mõnel vaimustatud rahva sõbral armas on?" [2]

---

1) ~~1882~~ Olevik, 1882, 1, 23. XII 1881.
2) Olevik, 1884, 15. 7. IV.

Seega on „Aleviku" järele õige rahvuslus kirikuõpetajate „kristlik rahvuslus", tembotud ristiusu mõtteteste dogmadega ja kehtiva paalfeadaalse ekspluateerimissüsi õigustamisega. Kõrvutades kirikuõpetajaid ja ajalehti, ütleb Grenzstein, et nende kahe jõuteguri kaastöö on eesti rahva elus ülitemata suure tähtsusega.[1] Seepärast hüüab Grenzstein ka patriotiliselt: „Meie arvamise järele oleks see üks suur ja õnnerikas sõlmapõlk Eesti ajalaas, mill kirikõpetajad ajalehtede ja ajalehed kirikõpetajaile vastu hüüaksivad: „Tulge alla ja aidake meid!"[2] Sellesele üleskutsele reageerivad pastorid elavalt ja läkvtavad Grenzsteindle ajalehes avaldamiseks vastuse, kus selgesõnaliselt deklareeritakse: „Selle töö tarvis oleme meie hääl meelel valmis oma kätt pakkuma ja rahva hääks tööd tegema, mis meie enam südame pääl seisab kui vahest nõnda-

---

1) Olevik, 1884, 15, 7. IV.
2) — samas —.

nimetatud rahvasõbral, kes rahva usaldust taga atsvb. Meie võime Aleviku toimetajale täiendada, õpetajad ei mõista rahvuslisi püüdmisi mitte igatahes hukka, vaid arvavad neid asjalt hääks, aga siiski selle tingimusega, et nad taevalvest piirist mitte üle ei lähe." [1] Jõugimused peaksvd olema selged — rahvuslik liikumine balti parunite ja luteriusu pastorite juhtimise all, mende poolt rangelt määriteldud piiride — selline „rahvuslik liikumine" oli olnselt „Aleviku" ja kahalike pastorite ühtseks ideaaliks.

Teiseks konservatiivse suuna leheks vaadeldaval perioodil, mis tegutses pastorite ja nende käsilaste huvides, oli K.A. Hermanni toimetusel ilmuv „Eesti Postimees". Võrreldes teiste eestikeelsete lehtedega, oli see ajalehti välimuselt soliidsem ja mitmekesisem, svsaldades rsegi ükskuid pilte. Ent nägus vä-

1) Aleviku, 1884, 18, 30. IV.

limus ei suutnud laomulikult varjata konservatiivset sisu. Erijooneks „Eesti Postimehe" juures oli kramplik erapooletuse rõhutamine. Hermann taanitab kordnvalt suurestõnaliselt, et tema ei aja taga ühegi partei huve, vaid seisab eemal igasugusest parteitülidest. Eut nüüd kui „Eesti Postimees" hakkab konkreetsed fakte analüüsima ilmneb kohe tema reaktsioonilise hoiak. Selle kohta kirjutab tabavalt „Virulane": „Tema (st. Eesti Postimees – minu märkus – H. P.) saab Aleviku lippu ikka selmas pidama ja eemalt käies selm=näult oma „erapooletuse" paritaskuga sellele järele kõmpima, sest rahva kartuse pärast ei julgu ta selle Aleviku lipule päris alla mitte astuda."[1] Teatavat määral sundabki Hermann oma „erapooletuse" poliitikaga „Eesti Postimehe" tõelist olemust rahvamasside silmis varjata, mille tulemusena ei lange

1) Virulane, 1883, 48, 28. XI.

„Eesti Postimees" sellese teatamise ja mõnitamise alla, nagu see oli tavaline „Tallinna Sõbra" ja „Olevikuga" juures. Nii on teada, et Kavastus, Tartumaal, põletati jäänitule ajal tõrvatünnis „Tallinna Sõber", „Kiündja" ja „Olevik" ära, kuna „Eesti Postimees" olevat samast saatusest pääsemiseks väitnud seetõttu „... et see ajaleht liig lapsik, liig karakterita alla..."[1] Oma „karakterist" hakkas „Eesti Postimees" avalikkusele demonstreerima alles peale seda, kui ali selge tsaarivõimude seisukohast Aleksandrikooli ürituse suhtes. Käsitelles ühes juhtkirjas 1885. a. eesti rahvuslikku liikumist, kirjutab Hermann allegooriliselt: „Meie rahvas oli nagu noor täkk, kes vankri ette rakendatud. Täkk pani joaksma, et hulus, ei hoolinud oma mõistuse ahjade pingutamisest ega hüüdmisest. Üks vägev külamees tuli appi, pidas täkku kinni ja pani kaklejad mõtlema. Nüüd mõtle-

1) Tallinna Sõber, 1883, 25. 23. VI.

vad mehed, ühel õlma all väike
muhk, teisel kõrva äärest kriimus-
tatud ja nahk marraskis ja täkk
seisab. Täkul ja noortel meestel on
veel jõudu küllalt parajal ajal para-
jasti tööd teha." [1] „Eesti Postimeeste"
kahjurõõm rahvuslike üritiste nurju-
mise ja tsarismi vahelesegamise pu-
hul on ilmne. 1885. a. hakkavad
„Eesti Postimehes" ühe sagedamini il-
muma teated „ headest ja heldetest
mõisahärradest", mis ei erine mille-
gagi „Olevikus" analoogsest sõnumeist.
„Eesti Postimees" püüab käsitella ka
tööliste olukorda, eriti peale seda,
kui ta leiab endale kellegi A. O. rust-
taalide taha peitunud kirjatsaatja
Kreenholmis, kes ilma mingite sõda-
metunnustuse valvadeta maanutab ori-
set töölste olukorda. A. O. võltsingud
lähevad nii kaugele, et isegi saksa-
keelne „Revaler Beobachter" sellele
tähelepanu osutab, nimetades A. O.'d „rao-
majaks" ja vabrikantide „pai- lapseks" [2]

1) Eesti Postimees, 1885, 14. 3. IV.
2) — samas —.

Niimaadi taotlesid mõlemad ajalehed põhilselt samu, oma olemuselt reaktsioonilisi sihte, püüdles sabistada kodanlikku ~~sõ~~ idealoogiat säilemmd feodaaliganditega ja propageerides nii oma vaatepunktel kodanlik-feodaalset idealoogiat.

d. Feodalistide ajalehed ehk „reptiilid"

Nende ajalehtede osatähtsus, sõltmas pidades nende äärmust ebapopulaarsust rahvamassides, oli eesti rahvuslikkus liikumises minimaalne, ent vaatamata sellele pakuvad nad teatavat huvi feodaalreaktsiooni taotluste ja taktika väljaselgitamise seisukohast. Selleks piisab aga ainult ühe lehe „Tallinna Sõbra", lähemast vaatlemisest, kuna tema kaaslased ei paku oluliselt midagi·t uut.

„Rahvale ei pea mitte seda antama, mis rahvas tahab, vaid seda, mis rahvale tarvis läheb"[1] – sellene

1) Tallinna Sõber, 1884, 17, 27. IV.

oli „Tallinna Sõbra" lõpukiri, mille all toimus kogu ta rõpane tegevus. Seejuures on vsecenesest mõõstetav, et rahva vajadusi ei tea mitte rahvas või, vaid hoopis rahva „hoolekandjad" – pastorihärra ja kirikõpetaja, kes siis ka omavahel kindlaks määravad, mida rahvale vaja läheb. Rahvuslooru liikumise suhtes on „Tallinna Sõber" teravalt vaenulikul seisukohal, kuna tema arvates ~~oivale~~ „... see ülepea mitte õige, mitte mõõstlik ja mitte kristlik ei ole, kui rahvast juhatatakse ainult oma suguralwaga leppima (= s.o. oma sugurahvast mõõsmisega – minu märkus – H.P.), sest ilma Testamendi õpetuse jäärel ei ole tegemi mitte enam võõraid, vaid kõik on meie evgenosed, vendaamus aga need, kes meiega ühest usutunnistusest on." [1] (st. balti pastorid ja kirikuõpetajad – minu märkus – H.P.) „Tallinna Sõbra" ei tav suhtumine rahvuslikku liikumisse ei tähenda aga kaugeltki mitte

---

1) Tallinna Sõber, 1884, 38, 21. IV.

tema eemalejäämust sellest võitlusest, mis sõda hargnes, vaid haaprs vastu-pidust. Ilmse kahjurõõmuga jälgib „Tallinna Sõbra" toimetaja Aleksandrikaali ürituse ümber hargnenud tüli, nimetades Aleksandrikaali rajamist Paabeli torni ehitamiseks. Võitluse kulminatsioonperioodil peab Eichhorn tarvilikuks ise sekkuda polemikasse, mille puhul ta kirjutab järgmist: „Kohanad poliitika laened kipuvad mitmelt poolelt meie maa ja rahva rahu kallale. Meie peame oma saiguitamise ja tõrjumise ammetit tallitama ja peame oma juhtkirja „ Kuressaare ehk Saaremaa asjust ", ka nüüd veel teiseks korraks jätma. "[1] „Tallinna Sõber" asub seisukohale, et Aleksandrikaali loomine reaalgümnaasiumina on eesti rahvale kahjulik, kuna eestlastel pole vaja tehniliselt haritud spetsialiste.[2] Armõõdge näimalus Eichhorni arvates on Aleksandrikaali avamine põllutöökoolina, mis aitaks jõukat talunõukogust tugevdada.

---

1) Tallinna Sõber, 1883, 19, 13. V.
2) — samas —.

Üldse peab „Tallinna Sõber" üheks oma peamiseks ülesandeks väitlust kapitalistliku arengusuuna vastu Eesti ala majanduses. Eichhorn on teravalt vastu Jaak Järve kavale — „lahendada" vabadike küsimus sel teel, et neile müüakse väikesi maalappe — ja nihutab esile omapoolse „lahenduse", mis näeb ette vabadike muutmist mõisamaaomanikeks. „Tallinna Sõbrale" on omane hiiglaslike suguste muudatuste ees, isegi tsaarivalitsuse poolt lubatavate mute seaduste ees, mis väikstõd mingil moel puudutada talli erikorda. Küllvates Venemaa alade ja vene rahva kahtla räpast laimu, ülistab Eichhorn Prevsi korda ja laob seda alatasa oma lugejaskonnale eeskujuks. „Meie kodumaal on asjaolud niisamuti seatud nagu põhjapoolisel Saksamaal" kirjutab „Tallinna Sõber" „Talupereemehed on mõisnikkude jäänel, osalt mõisnikkude kõrvas, esimene maarahva seisus, kellest iga aasta nüks jägu päniskohtade omanikkude sekka astub ja kellel tõeste mitte

asja ei ole kahevääriloostest liikumistest asa võtma, sest need leikavad oma viimases jaoues just talupenemeeste seisuse enese liha sisse"[1])

Tendents on ilmne - külakunnaja-kulak liitugu kalti parandga talurahva laialdaste massidele nõuete vastu, kusjuures selle liidu paratamatuks eelduseks on asjaolu, et kulakud loobuvad võitlemast feodaaliganditele vastu.

Sellise parunliku ideoloogia jutlustamise eest pidi „Tallinna Sõber' tasuma ääremise ebapopulaarsusega massides hulgas. Vaatamata mõrsnike ja pastorite poolt tehtavale intensiivsele propagandale, mis nõudis kogumi ajalehe tasuta levitamiseni rahvale, ei ületanud „Tallinna Sõbra" tiraaž paarisada eksemplari. Eut nendegi väheste eksemplaride käis käis tihti õige halvasti — „Tallinna Sõbra" mõnitamine ali kujunemud populaarseks demonstratsioni-

1) Tallinna Sõber, 1884, 3. 20. I.

vaenuks, milleja eesti kõõrahvas väljendas oma põlgust ja vihavaenu mõrsuvoke, pastorite ja nende käsilaste vastu. Üle kogu Eesti on teateid „Tallinna Sõbra" mõnitamistest – Läänemaal nuputati ta parilampi, Tartus põletati teda tuleriidal, Rakveres käideleti kimp-„Tallinna Sõpru" kaerale sappa ja lasti kaeral nii läbi linna joosta, Peterburgs seati „Tallinna Sõbrale" kui kaspajale kivi kaela ja heideleti Newasse"[1]. Laiadaselt oli rahva hulgas levinud „Tallinna sõbra" asemel nimetus „Tallinna tõbras".

Feodaalse ideoloogia propageerimine, Baltimail kehtiva ülekohtuse ja õiguseaenuvõ erikorra õigustamine, kõigi reaktsioonilise ja saksapärase ülistamine ning rahvaeelse vaen kõige progressiivse vastu – sellised olid feodaalse ajakirjanduse iseloomulikud jooned vaadeldaval ajavahemikul Eesti oludes.

---

1) Eesti Postimees, 1882, 19, 5. V.

9.

Eesti rahvusliku liikumise juhid aastail 1882-1885

Jälgides eelnevail lehekülgedel eesti rahvuslike ürituste ning seltside arengut ja algavat mandumist, tõrkab paratamatusena silma asjaolu, et rahvuslike ürituste juhtidena figureerivad enam-vähem ühed isikud. Tõepoolest - rahvusliku liikumise juhtide ning palmud kuigi avar- silmapaistvamatest tegelastest sel alal tulevad peale Jakobsoni surma kõne alla M. Veske ja Johan Köler radikaalse suuna juhtidena ning Jakob Hurt ja Aleksander Grenzstein konservatiivse suuna eesotsas. Alljärgnevalt heitkemgi põgus pilk neile eesti rahvusliku liikumise juhtidele, et paremini aru saada

vaatluse all alused sündmustest, millede põhialemuse määrasid ära küll majanduslikud tingimused ja klassijõudude paigutus, mille konkreetsed üksikasjad olenesid aga suurel määral rahvusliku liikumise juhtide individuaalsetest omadustest.

a) Radikaalse suuna juhid — Mihkel Veske ja Johann Köler

Silmapaistvamateks rahvusliku liikumise juhtideks vaadeldavas ajavahemikus tuleb kahtlemata lugeda Mihkel Veskest ja Johann Kölerst. Mihkel Veske, kes oli eriharidusega keeleteadlane ja kes töötas oma erialal Tartu Ülikooli juures lektorina, võttis väga aktiivselt ja laiahaardeliselt osa rahvusliikest ühinemistest. See laiahaardelisus taandus tal aga keskendumast ühe ülesande lahendamisele. Alles, nagu juba mainitud, põhiliselt keeleteadlane ja lektor, oli M. Veske agar rahvakeelendite ja laulude koguja,

Eesti Kirjameeste Seltsi president, Aleksandrikooli üürituse juhtiv tegelane, „Linda" seltsi peaagent Tantus, ajakirja „Oma Maa" toimetaja ja rahvaluule kuulataja. Võrreldes Veskest Jakobsoniga torkab silma aluline vahe mõlema ~~mõlema~~ mehe iseloomus. Kui Jakobson oli alati kainelt kaalutlev mõistuseinimene, siis Veske jinnres raavutavad tunded sageli ülekaalu mõistuse üle. Veske põhiloseks puuduseks tuleb pidada ta püsivmatust alustatud ettevõtete lõpuleviimisel. Kui seda Veskelt ette heideti, et ta liiga palju asju ette võtab ja liiga vähe läbi viib, siis vastas Veske: „Kui mina 30 asja ette võtan ja nendest 3 läbi viin, siis olen ma ometi enam teinud, kui mõni teine, kes ainult 2 asja ette võtab ja mõlemad läbi viib"[1]. See väljendus on väga iseloomulik Veskele, sest ka suhtumises teadusloosse täässe näeme me analoogilist pilti: Veske ei suuda

1) Kuusk lk. 190.

pikemat aega ühe probleemi lahendamisega tegeleda. „Lihtrahva seas kõneldes ei saadnud teda ühegi jutuaine peal kaua kinni pidada. Juhtus jutu sõsse mõni teda huvitav sõna või keelevorm, siis pistis ta selle kallale ja unustas kõik muu."[1] Alatine oli Veske jutres hilinemine – ta hilines loengule, postkontorisse, rongile, hilines edasilükkamatuis majanduslikes küsimustes. Kõnemehena oli Veske alla keskpärase, ent inspiratsioonihetkeil võis ta kõnelda vabalt ja paeluvalt, üllatades kogu kuulajaskonda. Ärimeheks oli Veske veelgi vähem sobiv kui poliitikuks. Ta ei suuda enda rahaasju korras hoida: alatasa esineb Veske juures rahapuudus, ikka puntuvad tal näpud rahakatsi põhja.

Kaasaegsete mälestuste järele oli Veske heasüdamlik, alati abivalmis inimene, kelle abivalmidust kiputi pahatihti kurjasti kasutama.

---

1) Jürgenstein, lk. 189.

Isegi Vleske vastane paliitilisel arenemil Ado Grenzstein on sunnitud seda tunnistama, kirjutades 1885. a. „Olevikus" „Vleske lahke olek tõi talle palju sõpru ja jutturikas suu venitas nende külaskäigud liiga pikaks. See pani tema töötaja kapsutõbe põdema, mille kätte ja mõnigi tubli töömees siin Tartus teadustele on ära surnud. Peremehed ja sulased, poisid ja hingemaa aatajad, tärkavad kirjanikud ja pankrotti jäänud kaupmehed, hagarad ilmaparandajad ja isegi arstirahu otsijad tulivad Vleske käest „hääd nõuu" küsima ja meie ei eksi vististe mitte, kui ütleme, et Vleske neid ühtki ei ole ilma kumalata tagasi saatnud; aga kas ta neile kellegile ka tõeste hääd nõuu on suutnud anda, see on kogunii tõine asi"[1]).

Selline abivalmidus aitas Vleskel saavutada väga suurt populaarsust rahvamassides ja võimaldas Vleskel pidada tihedat sidet rahvaga, mida Vleske

1) Olevik 1885, 25, 17. VI.

kasutas ära oma poliitilises tegevuses, eriti aga Manasseini revrsjoni päevil. Veske vastased andsid talle selle eest veidi halvustava ent küllaltki iseloomuliku hüüdnime - Bauernfänger - st. talupaegade püüdja. [1]

Eriti tihedaid kokkupuuteid omas Veske rahvaga suviseil rahvaloaminguid korjamise retkeil. Need retked tekitasid kahalike balti-saksa feodaalide hulgas kartust, et Veske keelemurimise katte all hoopis poliitilist selgitustööd rahva hulgas teostab ja seoses sellega keelduks ülikooli juhtkond Veskele taotusrahade andmisest, mida Veske semini oli saanud suviste rännakute korraldamiseks. [2] Veske rännakuid rahva hulgas ei suutnud see asjaolu laamulikult mitte lõpetada.

„Ma tahan Eesti rahva teadust ja sellega Eesti rahvast tema vaimu ja ihu vara poolest tõsta" [1] - sellised olid Mihkel Veske taotlused, formu-

---

1) Niggal lk. 590.
2) M. Veske XXV, lk. 61.
3) Oma Maa, 1884, lk. 194.

leerituna tema enda poolt. Pole põhjust kahelda neude sõnade siiruses. Ja kuigi Veske ei saavutanud objektiivselt neid tulemusi, mida ta taotles eesti rahvusliku liikumise radikaalse suuna juhina, siis oli see põhiliselt tingitud eesti rahvusliku liikumise allakäigust, oli tingitud ajalaolisest paratamatusest.

Siinas patrioot, keeleteadlane ja luuletaja, väheedukas ühiskonnategelasena, saamatu ja askamatu majandustikul alal — selline oli Mihkel Veske ajavahemikus 1882.–1885. aastani.

Siindudes järgnevalt M. Veske sõbra ja väitluskaaslase, tunnustatud maalikunstiku ja patrioodi Johann Köleri vaatlemusele, kes paralleelselt Mihkel Veskega juhtis vaadeldaval ajavahemikul eesti rahvuslikku liikumust, tuleb selma asjaolu, et Köler oli Peter-

buri eesti patrioatide hulgas
üheks sõlmapunktiks kujuks.
Peterburi patrioatide ehk „Eesti
rahva sõprade" ringi kuulusid pea-
le Köleri veel dr. Philipp Karell,
N. F. Russov, maalikunstnikud
J. Berendhoff, K. Maibach j.t.[1] Ela-
des põhiliselt eemal sünnimaast,
pundus Kölerdl selline tihe ning
vahetu kontakt rahvahulkadega,
nagu seda omas Veske. Võitlust
Aleksandrikooli ümbruse ümber juha-
tas Köler Peterburist kirjateel Mih-
kel Veske kaudu, käies jäätmis
ainult üksikutel juhtudel. Selline
nõrk kontakt oli loomulikult
puuduseks, mis takistas Kölerdl
hargneva võitluse operatiivset juhti-
mist. Teisest küljest aga andis
Köleri viibimine Peterburis häid
võimalusi sidepidamiseks valitsus-
võimude ja vene ajakirjandusega
ühelt poolt ning eesti rahvusliku
liikumisega teiselt poolt, kusjuu-
res Köleri tutvusid võimaldasid

Tal nii mäniigi kord väitida bü-
rokraatliku riigiaparaadi tülikat
ja aegaviitvat asjaajamist. Oma
positsioonni keisrikaja juures kasutas
Köler kordumvalt rahvusliku liiku-
mise huvides. Alles C. R. Jakobsoni
vaimne juhendaja ja isiklik sõber,
hankis Ta Jakobsonile kahel kor-
ral loa „Sakala" väljaandmiseks, et
Eesti sõna kaudu astuda võitlusse
balti-saksa kiriklik-feodaalse ideo-
loogia kandjate ja nende sabaraklu-
de vastu.[1] Kodumaiste tegelaste
abistamises ei osutanud Köler just
erilist printsipiaalsust ja ettenä-
gelikkust, kuna esines juhtudel,
kus Köler aitas vastassuuna
avalikke või varjatud ninamehi
nende taotluste rahuldamisel.
Radikaalse suuna hulgas tekitas pa-
hameelt asjaolu, et Grenzstein*) sai oma
„Olevikku" väljaandmise loa peamiselt tänu

---

1) Enm.

*) Siinkohal ei tahi aga unustada, et 1881. a., mil Grenzstein sai oma ajalehe väljaandmise loa, ei olnud kaasaegsetele veel selge, kumba tiiva poole Grenzstein kaldub!

Köleri abile. Siis ütles Jeske Köleri kohta ilusa sõna: „Köler on hea inimene, teeb head igaühele, küsimata sellest, mis parteist mees on."[1] Teine analoogiline juhus esineb 1883. a., mil Köler abistab Hugo Treffnerit oma eragümnaasiumi loa hankimisel[2], milline gümnaasium ei tulnud mingil juhul Aleksandrikaoli ürdtusele kasuks.

Samuti on taunitav asjaolu, et Aleksandrikaoli ümber hargneva võitluse käigel otsustavamatel hetkedel Köleri energia kulub põhiliselt Kuntaugani mõisa afääri päästmiseks, rakendades selle huvides ka M. Jeskot. Köleri pingutused Kuntaugani mõisa ostmisel tekkinud krahhi vältimiseks olid lõpptulemuslikult asjatud, kuna ta kaotas selles afäärvs peaaegu kogu oma varanduse.

Võitluses balti reaktsioonilise aadli vastu ei jätnud Köler rakendamata ka oma kunstinelva, eut põhiliselt toimus see just 60.-ndatel

---

1) Kuuse, lk. 191.
2) Pukits, lk. 50.

ja 70-ndail aastail, kunas valmivad kunstniku teosed eesti rahvaelu aineil, mis kummutavad sakslaste laimu, nagu oleksid eestlased mandumuid arirahvas, kel ei ole ega saagi alla mingit kultuuri.[1] Neil aastail valmisid ka Köleri allegoorilis-poliitilised maalid, nagu „Nõidusunest ärkamine", millise ta lõi eesmärgiga – juhtida vene publiku tähelepanu Baltimail kehtivale ebaõiglasele korrale. See maal kutsus esile ajakirjanduses elava polemika ja maalise läks hiljem saladuslikult kaotsi.[2] 80-ndail aastail aga, paralleelselt kriisiga eesti rahvusliikumises, elab ka Köleri looming üle kriisi, irdudes rahvalikkusest.

Ühiseks progressiivseks jääneks nii Köleri kui ka Veske jaoks oli nende õige suhtumine vene ja eesti rahva sõprussesse, kahe rahva sõbralikku koostöösse. Ent ka siin ei tahtnuta nendel mõlema klassipiiratust, mis

---

1) Erm.
2) – samas –.

Lakistas neil nägemast tsarismi reaktsioonilist osa ja võimaldas neil seetõttu loota abi tsaarivalitsuse poolt lubatavaist reformidest. Seetõttu ei teinud ei Vene ega ka Köler teravat, printsipiaalset vahet vene rahva ja tsarismi vahel, vaid vaatlesid neid ühtsena. Põhilised ühtsused mõlema mehe vaates ka peakügstmuses — agraarkügstmuses. Mitte asu saades kehtiva ebaõiglase majandusliku alukorra paratamatusest kapitalistliku laatmisviisi tingimustes, nägid nad väljapääsu kõigest rasktusest talude pärdseksastmises. Ja kuigi see ei olnud väljapääs, oli see ometi samm lähemale lahendusele, aidates puhastada teed kapitalismile, laatmisjäänuste kasvule, vabale ja avalikule klassivõitlusele.

Kokkuvõttes võime radikaalse suuna juhte — Jakobsoni, Vesket ja Köleret teatavate reservatsioonidega lugeda kodanlastes-

valgustajateks, kes on „... hinges-
tatud tulisest vaenust pärdsorjuse
ja <u>kõigi selle</u> sünnituste vastu majan-
duslikul, satsiaalsel ja juriidilisel
alal. See on „valgustaja" esimene ise-
loomustav joon. Teine iseloomus-
joon, mis on ühine kõigile vene
valgustajatele, on haridusse, omava-
litsusse, vabadusse, euroopalikke elu-
vormidele ja üldse Venemaa iga-
külgse euroopastamise tuline kaits-
mine. Lõpuks „valgustaja" kolman-
das iseloomulikuks jooneks on rah-
vamassidele, peamiselt talurahva
huvide kaitsmine (ker palund veel
Läänesti vabastatud või babanesed
alles valgustajate ajajärgul), siinas
nõk sellesse, et pärdsorjuse ja selle
jäänuste kaotamine loob endaga
kaasa üldise heaolu ja siinas soov
sellele kaasa aidata." [1)]

---

1) Lenin, Teosed 2, lk. 452.

b) Konservatiivse suuna juhid – Jakob Hurt ja Ado Grenzstein

Konservatiivse suuna juhtideks ja eestvedajateks olid Hurt ja Grenzstein, kelledest esimene oli eestlane pastor ja tuntud folklorist. Hurt oli tihedate sidemetega seotud kohaliku balti-saksa aadli ja vaimulikkonnaga ja see asjaolu tingis ka tema saksasõbraliku hoiaku. Algusest peale asus ta kaitsma feodaalset ideoloogiat ja selle kandjaid. Kaitstes ja õigustades religioони, lahkub ta „Sakala" kaastöölisте hulgast, lükitades Jakobsonile sapise kirja, milles Hurt kuulutab avalikult välja oma sõjaka hoiaku religioони kaitseks. Alukorras, kus arenevat rahvuslikul liikumisel oli esialgu puudus haritud juhtidest, tõusis Hurt juhtivale kohale eesti rahvuslikus liikumises. Ent tema reaktsioonilise poliitilise palge avanemine, muutis peagi ta viibimise rahvusliku

liikumise juhi kohal väimatuks."[1] Alus tanud tegevust alguses Tartus pedagoogilisel alal, loobus Hunt 1872.a. sellest elukutsest ja siirdus Otepäälle kirikuõpetajaks. Kirikumõisa valdajana Otepääl kujutas ta endast esti soost mõisnikku, kelle vahekord kohalike rentnikega oli halb.[2] Lahkheliide tõttu kogudusega lahkus ta 1880.a. Otepäält ja läheb Peterburi Jaani kogudusе õpetajaks, millisel kohal ta püsis 1901 aastani.

Kui Vene ja Kõleri puhul oli meil tegemist rahvameestega, kes omasid laialdast populaarsust ja ka mõju rahvahulkadele, siis Hurda puhul avaneb meile hoopis teine pilt. Hunt oli eelkõige pastor ja juba see asjaolu muutis ta rahva hulgas ebapopulaarseks. Sellele lisandus veel asjaolu, et oma kirikuvalla talupoegade ekspluateerimises ei jäänud Hunt oma eelkäijast sakslasest-pastoritst sugugi mitte maha, vaid kaugmi ületas teda. Hurda tegevust

---

1) Ladgna.
2) – samas –.

pastorina Otepääl on lähemalt vaba-
gustatud „Vinulases" 1883. a., kus on
avaldatud otepääläste kiri Hurda kohta, mõlles kirjutatakse: „J. Hunt valdi rahva paalt suure aatuse ja lootuse, armu ja usaldusega Otepäässe kirikherraks. Oma armastust Hunti vastu näitas rahvas amis suurtes kingitustes, mis temale esite sagedaste tehti. Kontraxti aeg sai kirikus valla peremeestel täis; aga uue kontraxti andmise ajal kruuvis Hunt korraga valla kaorma umbes kalm nublа taaldri peale kõrgemalle, ning päris rotterste kombe järgi keelas tema ka kontraktis kala püüdmise ja jahi pidamise ära. Oma „kandomeeste" platsidele küllest võtis tema kaunis osa karja ja heina maad ära mõisa küljes, ja pandus neid ka veel arjama, ehk küll mõni aasta enne seda kiriku konvent neile raha rendi eest määranud. Käiskide nende raskeste rõhuvate kaormate peale paneku vastu palus rahvas silma veega mittu korda, aga käik oli asjata! — Rahvas hakas omale rüüema

võimuse ees abi paluma, ja asi läks nõnda kaugelle, et Hunt Otepääd Jumalaga jätis, ning Peterburi läks...

Algu nendest näitustest Hurdi Otepääs olekust ja tema vaimaa armastuse kohta see kord küllalt. Otepääs on rahvas, kes tema rõhumise pärast veel kaua kaebama saavad."[1])

Tundub, et eeltoodud tsitaat ei vaja pikemaid kommentaare. Siin on rahvas ise paljastanud „oma" rahvusest kirikuõpetaja julma ekspluateerimist, mis läheb palju kaugemale otsegi tema eelkäija kurnamisest. On selge, et Hurdal ei olnud ja ei saanudki olla mingit toetust rahvamasside poolt. Tegemedes kohtsale mõisa ja kirikuga seotud külakogukonnale, kasutas Hunt pikema aja jooksul kord kättenäidetud positsioone nadokaase suunas nõudmiste tagasilükkamiseks ja oma antidemokraatlike eesmärkide taotlemiseks. Kui aga sellest ei piisanud, siis asus Hunt jesuiitliku kavalusega

---

1) Virulane 1883, 20, 19. V.

oma eesmärkide saavutamisele, mängides Aleksandrikaali ürituse tsaarivõimude kätte ja pälviides täiel määral reeturi põlgusväärse nimetuse.

Siiski ei tahi vaikides mööda minna ühest jämedast võltsingust, mille on teostanud kodanlik suleviiutel J. Paas Hurda elulaos kirjutamisel. Püüdes käigiti kinni mätsida rahvuliku ja Hurda vahel olevate lepitamatute lahkhelide tõelisi põhjusi, kirjutab see ajalaovõltsija Hurda tegevusest ütepääl:, Juba tema ameti alguses tekkisid mäningad vastalud, eriti kirikuõpetaja lähemas ümbruses, õpetaja reutlemiste seas. Põhjustas sellist vaenulust suhtumist käigepäält asjaolu, et Hurt oli esialgu liig hää ja vastutulelik ja käitus inimestega kui omasugustega. Sellest ei saadud aga aru. Sest tihti on nii, et mõda parem sa mõnestele oled, seda halvem ollakse sulle, seda enam maksetakse häädd kurjaga. Selline arjameelsuselik ja mänune suhtumine sai osaks ka Hurdale. Oma

liigse häädluse tõttu pidi ta just kirjutamata reeglite poolt palju ülekohut kannatama." [1]

Näeme, kuidas kodanliku ajaloolase käsitluses Hurda tegevus otsapidi on lausa kisendavas vastolus faktidega. Ülaltoodud katke illustreerib eredalt seda võltsitud meetodeid, mida kodanlik historiograafia kasutas aastakümnete jooksul edumeelsete reaktsioonilise tegelaste idealiseerimiseks ja nende tumedate tegude ilustamiseks. Üks on aga selge — kuigi Hurdale püüti hiljem kodanlike suleniinitelite poolt lambanahka selga ajada, jäi Hurt rahvahulkade silmis ikkagi kundiks lambanahas, pastoriks - ekspluateerijaks, kes ristiusu dogmade najus ei põrganud tagasi talupoegade kurnamisest puhtpärisorjuslike meetoditega.

Võttes arvesse eeltoodud tõsiasju ja Hurda tegevust eesti rahvusliikumises pastorite ja pastorite varjatud agentuuri juhina, võib meie hinnang Hurdale olla ainult negatiivne.

1) Paas, lk. 20.

Ja lõpuks – Aado Grenzstein! Tutvudes lähemalt tema vaadetega ja tegevusega, tuleb paratamatult meelde kaasaegse K. A. Hermanni kahav iseloomustus „Olevikus" toimetaja kohta: „Pöörab mina sinnapoole kust leiva haisu tunneb."[1] Ning see on täiesti õige – vaadeldaval ajajärgul on Grenzstein tuline Hurda sruna paaldaja ja eestlaste – sakslaste ehk täpsemalt väljendatuna – eesti kulaku ja saksa parunite kaastöö innukas propageerija. Tema „Olevik" on just kulakluse ja eesti linnakodanluse häälekandja ja vastavalt sellele on häälestatud ka ajalehe toimetaja. Eut alukordmuud tub ja saksasõbralikust Grenzsteinist saab venestaja Grenzstein, kelle ülimaks püüdeks on tsaarivalitsuse venestamispoliitika igakülgne toetamine Baltikumis. Juba 1885. a. tähistab Grenzstein küsimuse: „Jääb

---

1) Kurrik, lk. 191.

Eesti rahvas alale, ehk kaub ta nüks-
kord tõeste siit maa päält ära ?" 1)
ning grenzstein jääb selles küsimuses
arglik kõhklevale poortsraonile. 90.-nda-
teks aastateks on need kahtlused aga
kadunud ja grenzstein kirjutab veen-
dunult oma kurikuulsas teoses „ Eesti
küsimusest ! „ Kes väikeste rahvaste
puhul ausasti mõtleb, peab neile nüüt
jutlustama - liitumust suurte rah-
vuste külge " 2) „ Ja viimaks - muuki
ei too väikestele rahvastele enam vi-
letsust kui poliitiline iseseisvus, na-
gu see küllaldaselt teada on. Eest-
lase alistumisel keisrile ja riigile on
ka väga kõlga katsutav põhjus. Mi-
da enam ta poliitiliselt küpseks saab,
seda vaimustatumalt palub ta : Боже
Царя храни ! " 3) Need on tüüpolused
raated ~~väi~~ kodanlikule degenerandile,
kes indumuna rahvamassidest, selmas
pidades isiklikke ainelisi huvesid jut-
lustab ümberrahvustamisest rahvale.

---

1) Olevik 1895, 42, 14. X.
2) Grenzstein, lk. 201.
3) — samas, lk. 207.

Seejuures oli grenzstern ""ärmiselt lop-
saka fantaasiaga ühiskondlike suhete
korraldamise ja reguleerimise alal Balti-
maade konkreetses olustikus. Korduvalt
ilmub „ Alevikus" Grenzsteini suurejoone-
lisi plaane „eesti elu" ümberkorraldami-
se kohta külakogukonna klassivabadest
lähtudes. Aga kõik need plaanid jäid
õnneks ainult paberile, sest tegelik
elu lükkas ümber grenzsteini fantasti-
lised kavad. Grenzstein võttis väga ak-
tiivselt osa eesti seltsidest, eriti aga
„Vanemuise" seltsi tegevusest. Pidades en-
nast sügavaks teadlaseks enamikul tea-
dusealadel monopoliseeris Grenzstein en-
da kätte õpetlike kõnede pidamise „Vane-
muise" seltsis, käige erinevatel teemadel.
Kui veel eeltoodule lisada ginvide Grenz
steini intrigeerimise ning salakaebuste tak-
tika, mida ta eriti aktiivselt kasutas
oma konkurentide vastu ajakirjandus-
likul arenil, siis saame kaunis tülgas-
tava aga tõetruu pildi produtsvobstust
kodanlikust tegelasest, kelle peamiseks
taotluseks on enda esilenihutamine.

"Ülevaate lõpuks algu taadud jäägmine Kurriku tsitaat, mis tabavalt iseloomustab rahvuslikke liikumisse juhtivate tegelaste osa vaadeldaval perioodil: „ Nii ja naa oli „rahvameeste" ajajärk. Hunt oli üksinduses tõrjutud; võis oma aadetele anduda, Jakobson oli surnud; suri otse paraja1 ajal: oma kuulsuse tipul. Platsi olid asunud „rahvamehed". Kuid peagu ähvardas ja tuli kätte pankrot. Ei usaldanud neid enam rahvas, ei usaldanud nad ise üksteist. Ei väinudki usaldada." 1)

---

1) Kurrik, lk. 246.

10.

Kodanlike võitsingute vastu eesti rahvusliku liikumise mandumise küsimuses

Kodanlikud ajalooalased, kes tegid kõik selleks, et varjata teravaid ja antagonistlikke klassivastolusid eesti ühiskonnas ning moonutada ja maha vaikida eesti ja vene rahva vennalikku sõprust, ei jätnud oma mustas töös puudutamata ka rahvusliku liikumise mandumise küsimust. Püüdes sogastada oma natsionalistlik-reaktsioonilise ajalookäsitlusega töötavate hulkade klassiteadvust ja lämmatada üha teravamat klassivõitlust, asusid kodanlikud ajalooalased eesti rahvusliku liikumise tõelise olemuse varjamisele ning moonu-

tamisele, kodanluse osa rahvuslikule selles liikumises. Kuigi rahvusliku liikumise mandumise peravaalvele on kodanlik historiagraafia osutanud mõnimaalset tähelepanu, ali mandumise fakt ise niivõrd ilmne, et kodanlased ajalaovõltsijad pidid leidma mingi moodusse selle mandumise „seletamiseks", ilma et selle all kannataksid kodanluse klassihuvid. Ja seldne „seletus" leitigi. Tuginedes põhiselt balti aadelliku historiagraafia „kulturträgerluse" nenevarstasele kontseptsioonile, tuldi avalikkuse ette teooriaga, mida laialdaselt propageeriti ajalooraamatuis ja kirjandusloogikuis ja mille sisu seisnes lühidalt järgmises: „rahvusliku ärkamisaja" mesinädalatele tegi barbaarselt kõju <u>vene</u> valitsuse (aga mitte <u>tsaarivalitsuse</u>!) venestamispoliitika, mille tulemusena **sneleti** **givaldselt** eesti rahvusliked suundumused, purustati „rahvustervoki" kõige äilsamad ideaalvõd ja viidi seeläbi nii rahvas kui rahva juhid sügavasse

melankoolsesse ning perspektiivitusse.
Seejuures samastati kogu aeg tsaarivalitsuse reaktsioonilust rahvuspoliitikat
vene rahva sügavalt sõbralike ja demo-
kraatlike (vene revolutsioonilisti - demokraatide vaated) traditsioonidega. Sellise kontsep-
tsiooni valelikkus ja räpane eesmärk
- arendada eesti rahva, eelkõige aga
noorsoo seas räpast, kunstlikku vene-
vastast natsionalismi, on eeltoodud
materjalide valgusel eriti ilmne. Nen-
de reaktsiooniliste kontseptsioonide
levitamisest ei loobunud Nõukogude
Eestis ka kodanlikud natsionalistid
eesotsas Hans Kruusi ja Friedebert
Tuglasega, kes suutsid oma sõidukette
meelitada ausaid, aga matkivatelikus
teoorias mitte küllalt tugevaid teadus-
likke töötajaid. Kruus ja Tuglas ser-
veerisid oma võltsinguid osavasti mas-
keeritud kujul, püüdes marksistlike
fraaside varjus jätkata endiste reaktsio-
nääride seisukohtade levitamist. Halva
meni õnnestus see Friedebert Tuglasel,
kelle raamat „Kriitiline realism"
väärt kahe peale ilmumist terava

printsipiaalse kriitika alla. Hans Kruusil aga, kes kasutas oma kõrget ametikohta igasuguse kriitika halastamatuks lämmatamiseks, õnnestus oma võltsvungrid kauem varjata, eut nõukogulikku elu peatamatu areng Eesti NSV-s, muutis ka nende vääränkontseptsioonide paljastamise määdapäästmatuks.

Klikivõimu viimastel kuudel 1939. aastal ilmus Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel Hans Kruusi toimetatud publikatsioon pealkirja all „Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad". Juba selle teose ilmumine näitab kodanluse püüet esile tõsta rahvuslikku liikumise konservatiivset, rahvavaenulikku suunda ja propageerida selle suuna reaktsioonilisi ideid. Kuivõrd Hurda vaated sobisid talleaegsetele võimumeestele, sellest annab n. Hans Kruus, kes kirjutab mainitud publikatsiooni sissejuhatavas artiklis: „Mitmekülgsemalt ja süstemaatilisemalt kui vahest ükski teine kaasaegseist eestlasist,

an Hunt läbi mõelnud eesti rahvuslikud elualused ja nende puhul sõnastanud ja põhjendanud seisukohti, mis on tugevasti mõjustanud kaasaega ja on jäänud eluliseks osaks ka päraststite aegade vaimsusele ning säilitavad ama jäädu tulevikuski." [1] "Tema otsingud ja saavutused sel alal on läh-tunud sügavalt tunnetatud rahvuslikust huvist ja amanud suurt satsiaalset funktsioani, aidates organiseeri'da ja koaskõlastada meie ühiskonna vaimsust ja seostada rahvusliku kollektiivi liikmeid teatavate ühiste eesmärkide taatlemiseks." [2] Ja seda kirjutab Hans Kruus mehe kohta, kes kujunes Aleksandrikaali ürituse reeturiks, kes püüdis enda ja oma mõttekaaslaste lahkumisega huvitada Eesti Kirjameeste Seltsi 1881. a, kellele oli võõrad rahva elulised huvid, kes oli tegelikult sakste pastarite ja balti parunite salajane agent eesti rahvuslikus liikumises.

---

1) Kruus lk. 8.
2) — samas- lk. 32.

Palle mõeldav, et Krunn ei olnud teadlik Hurda kahepaiksusest, tema rectturlikus olemuses, ja on selge, et siin on tegu sthiliku, kavakindlalt läbi viidud võltsvenguga eesti kodanluse huvides.

Krunni kõrval tegutses ärkamisaja maamutamisega veel rida väiksemaid ajalaovõltsrjaid. Algu toodud näitena Jaan Raasi biograafilone brošüür "paljutõotava" pealkirja all „Jakob Hunt Eesti vanavara kuningas", kus autor, pumdutades Hurdai osa Eesti Kirjameeste Seltsis, kirjutab: „ Kuulsal ajaloolisel koosolekul 29. aug. 1881 tuligi lõppeks plahvatus. Hunt teatab kirjateel, et kodused põhjused takistavad teda tulemast seltsi koosolekule; nihtlasi kirjutab ta, et paneb Eesti Kirjameeste Seltsi presidendi ameti maha. Seda saavitigi. Hunt vabastati kohalt ja valiti tema asemele uus. Hurdast allakse nüüd lahti. Mis aga selle all kannatas, oli Kirjameeste Selts. Viimane hakkab varsti pärast Hurda lahkumist alla käima, ja ass lõpeb viimas sellega, et selts likvideeritakse

a. 1893 vene valitsusvõimude poolt. Nii oli siis kõige tulemuseks kuub kinnitus eesti rahvale." [1] Ja ometi on ilmne, et Hurda lahkumine tuli Eesti Kirjameeste Seltsile kasuks, et peale Hurda lahkumist selts tärkab tõelisele elule, et C. R. Jakobsoni juhtimise all elab selts läbi oma kulminatsiooniperioodi, muutudes Baltimaade suurimaks seltsiks. Kõik need faktid on aga kodanliku ajaloolase poolt jäetud sihilikult kahe silma vahele, tänu millele on saavutatud Hurda idealiseerimine, tema aga ülepaisutamine eesti rahvuslikus liikumises.

Sellest, et kodanlikud ajaloolased kahati küllaltki hästi aimasid rahvusliku liikumise mandumise tõelisi põhjusi, annab tunnistus alljärgnev tsitaat F. Juglase nurimusest „Eesti Kirjameeste Selts", kus Juglas, käsitelles aastaid 1882-1886 kirjutab: „Ei saa neid nüüdsaegu seletada kaugeltki ainult venestuspoliitika ja

1) Loos, lk 33.

välise ~~välise~~ vägivallaga, nagu on harilikult tehtud. Veel vähem aga panna vastutust Jakobsonile, kes häävtanud oma tormakusega üksmeele tegelaste keskel ja teinud sellega võimatuks rahuvuliku töö, - nagu samuti väideti. Nagu oli tingitud Jakobsoni aegne tormiline tegevus ühiskonna käärivaist jäänudest ja juhi organiseerivast vaimust, nii ka müüdne reaktsioon ühiskonna enda jäälangusest ning epigoonilisest tegelaskonnast. "1) Aga siin jääb Truglas peatuma - kaugemale minna ning analüüsima hakata nedd põhjusi, mis omakorda tingisid ühiskonna "elujäulise käärimise" ning selle muutumise „jäälanguseks" - st. paljastada kadanluse reaktsioonilise osa ja näidata klassilõhenemist eesti talupoegkonnas, seda ta ei suuda ja ei tahagi. Selle ülesande lahendamine osutus jäänukahaseks alles tõelisele, marksistlikule ajalooteadusele.

Oma kodanlikest seisukohtadest ei loobunud Truglas ka nõukogude Eestis, vaid jatkas nende levitamist

---

1) EKS, lk. 153.

näiliselt nõukogulike seisukohtade varjus. Nii kirjutab Tuglas oma kirjandusajaloos „Kriitiline realism" (Eesti kirjanduse ajalugu IV) rahvuslaste liikumise mandumise kohta järgmist: „80.-ndate aastate jooksul üllatas aga sedagi tõusumeeleolu paratamatu kriis. Selle põhjused olid nii sisemised kui välised. Ühelt poolt langes põllumajandus raskesse kitsikusse, mis tühistas jõukamategi talupoegade senised optimistlikud väljavaated. Teiselt poolt lõvkas tsaarivalitsuse venestamispoliitika tiivad haritlaskonna seniseil rahvuslikel nõudmistel. Talurahvasjanite laine kõdis nüüd maa, rentnikud proletaariseerusid; sajad valla omavalitsustegelased ja külakoolmeistrid kaotasid venestamise tõttu oma senised kohad. Igatahes oli eesti külaühiskond 90-ndate aastate alguseks kaotanud kõik need majanduslikud ja ühes sellega ka ideoloogilised alused, mis olid põhjustanud ärkamisaja meeleolud. Reaktsioon saavutas kõikidel aladel kõrgpunkti" [1]

---

[1] Tuglas, lk 4.

Nagu näha, on Tuglas püüdnud oma endvõst kantseptsvoonii ainult veidi nõtkemaks muuta, tõmmates sõsse majandusskriisi ja rentnike proletariseerumise, kui majandusliku põhjuse, ent see ei muuda põhimõtteliselt asja. Viidates ainult kahele „põhjusele" – venestamisele ja krõõsvle, jätab Tuglas kaugelt välja tõelise põhjuse – eesti talurahva kaugelearenenud klassikihitumise külakodanluseks ja külaproletariaadiks. Mis puutub aga venestamisse, siis ei saanud see olla rahvusliku liikumise põhjuseks juba seepärast, et venestamine algas Eesti alal tõsisemalt alles 1886. a. – seega peale seda, kui eesti rahvuslik liikumine oli juba teatud määral alla käinud. Dialektiline materjalism aga õpetab seda lihtsat tõde, et põhjuseks saame lugeda vaid seda mõtlust, mis eelneb vaadeldavale nähtusele, mitte mingil juhul aga vastupidi. Kodanlikust ekslik on ka Tuglase väide selle kohta nagu oleks agraarkorras ühtemoodi

rõhumud kogu tähtpaegkonda, kuna tegelikult lagusid kriisiraskused just kehvikute ja vaesemate rentnike õlgadel, võimaldades väikesearvulisel „hallpaanite" kihil soodsatel tingimustel laiendada oma maavaldusi pankrotistunute maabrite arvel.

Analoogilisi võltsinguid kultiveeris ka Hans Kruus oma artiklis „Eesti rahvuslik ärkamisliikumine Venele lähenemist taotlemas". Kõneldes suunesmuliselt vastaludest eesti kodanluse ja saksa mõisnike vahel, „unustab" Kruus, aga Lenini väljenduse kahaselt võib seda unustada ainult kodanlane, need vastalud, mis esinesid eesti kodanluskeus rahvuses eneses, vastalud maaproletariaadi ja külakodanluse vahel. Nii püüdis Kruus, marksistlike fraasidega maskeerides oma seisukohti, maha vaikida eesti rahvusliku liikumise mandumise tõelisi põhjusi. Kruusile on võõras stalinlik tees rahvuslikust liikumisest kui talurahva liikumisest s. t. liikumisest mille kandvaks jõuks

on talurahva laialdased, demokraatlikud massid. Ideoloogeeridest kõigist eesti kodanlust, püüab Krunus teda teha mitte ainult rahvusliku liikumise juhiks vaid ka kandvaks jõuks. Lugedes Krunusi artikleid jääb mulje nagu seisaks rahvas passiivse pealtvaatajana haapis kõrval, samal ajal kui rahvuslik kodanlus peab elu ja surma peale võitlust saksa mõisnikega. Seepärast on täiel määral õigus seltsimestel Maamäel ja Vassaril, kes annavad sellele Krunusi artiklile järgmise hinnangu: „ Eneseteadvustamise tõdielik puudumine, objektiivsus ja kodanlik metodoloogia võeldamatud seda artiklist "1) Selles artiklis, mida tema osavalt varjatud väärkäsitsetsitsioonide tõttu tuleb pidada eriti ohtlikuks, püüab Krunus vaevaks võtnud näidata ka rahvusliku liikumise radikaalse suuna klassipiiratust, ei ka tsaarivalitsusele kui reaktsioonilisele jõule toetumise kahjulikkust. 2)

---

1) Maamägi ja Vassar, lk. 24.
2) — samas —.

Inglase ja Kunnsi eeskujudel oli
viidakale teele sattunud ka Villem
Alttoa, kes oma teoses „Rahvuslik
ärkamis- ja venestusreformide aeg"
– (Eesti kirjanduse ajalugu III) rõhutab
väärnalt venestamust kui „ärkamis-
aegsete tulevikuloootuste lahutamise
põhjust". Libisedes apaliitilisselt ja ob-
jektiivsetlikult üle Hurda reaktsioo-
nilisest osast eesti rahvuslikus lii-
kumises, iseloomustab V. Alttoa „Ole-
vikku" kui ajalehte, mis töötas rah-
vuslikus ning saksavastases vaimus"[1].
Eeltoodud materjalide põhjal on aga ilmne,
et A. Grenzsteini „Olevik" oli algusest
peale ajaleht, mis tegutses konserva-
tiivse suuna – st. balti parunite ja
nende käsilaste huvides. Räägitava
asjaolu väärmõistmise aga siinkohal mär-
kida, et sm. Alttoa on atsustavalt va-
banemad neist väärtvaadetest, mis sel-
gesti ilmneb tema poolt kirjutatud jä-
relsõnas Lidia Kaidula „Valitud lu-
letustele (Tallinnas 1950. a. ilmunud).

---

1) Alttoa, lk. 111.

Eelnevail lehekülgedel tuli meil korduvalt kokku puutuda kodanliku rahvuse kujunemisega ja selles rahvuses kujunemud teravate klassivastuoludega. Ilma selliste vastuoludeta on kodanlik rahvus tegelikult mõeldamatu - need vastuolud on selle rahvuse kvalitatiivseks tunnuseks, millistest kadumise puhul kaob ka kodanlik rahvus. Seltsimees Stalin aga õpetab, et kodanlike rahvuste likvideerimine ei tähenda veel rahvuste likvideerimist üldse, sest .... Vanade kodanlike rahvuste varemeil tekivad ja arenevad uued, sotsialistlikud rahvused, mis on palju monaliitsemad kui mis tahes kodanlik rahvus, sest nad on vabad lepitamatutest klassivastuludest, mis lõhestavad seesmiselt kodanlikke rahvusi ja on palju üldrahvalikumad, kui mis tahes kodanlik rahvus." 1)

Paralleelselt sotsialistliku ülesehitustööga võitludega Eestis toimus ka uue, sotsialistliku eesti rahvuse

---

1) Stalin, Combinem 11, lk. 341.

väljakujunemine ja arenemine, rahvus-
st , mis oma manoliitlusest ja
üldrahvalikkusest on võrreldamatult
kõrgemal eesti kodanlikust rahvusest.
Linna kapitalistlike elementide ja
maa kulakluse likvideerimine tegi
lõpu eesti rahvuse lõhenemisele an-
tagonistlikeks klassideks. Meie teame,
et nus, sotsialistlik eesti rahvus
koosneb kahest sõbralikust klassist:
töölisklassist ja kolhoositalurahvast,
millele lisandub veel töötav intel-
ligents, kusjuures selle rahvuse juhti-
vaks jõuks on töölisklass eesotsas
kommunistlik bolševike parteiga.

— Eesti sotsialistlikku rahvust ise-
loomustab moraalne ja poliitiline ühtsus, kõigi kodanlike hoiuide ja ees-
märkide ühtsus. Selle rahvuse tugevuse aluseks on vankumatu sõprus
ja murdmatu liit teiste nõukogude-
maa rahvastega, tema lahutamatu
kuuluvus suurde tahuleeri, millele
eesotsas seisab võitmas Nõukogude
Liit.

Eesti sotsvalsstlikku rahvust hoiatab ja vaimustab nõukogude patriotism ning sõprus kõigi Nõukogude Liidu rahvastega, ühtsus oma ajaloolise liitlase – suure vene rahvaga, kusjuures eesti sotsvalsstlik rahvus kujutab endast suure nõukogude rahva lahutamatut koostisosa.

Eesti sotsialistlikku rahvust, nii nagu kõiki teisi sotsialistlikke rahvusi iseloomustab lahkulöömine imperialismist, võõrtõus vallutussõdade vastu, võõrtõus imperialismi vastu[1]. Eesti sotsialistlik rahvus peab koos teiste nõukogude rahvastega võitmatut võõrtõust rahvusvahelise imperialismi vastu, nue maailmasõja vastu, kindla rahu ja rahvaste julgeoleku eest.

Kodanliku natsionalismi viimsete jäänuste likvideerimine rahvaste sõpruse ja internatsionalismi nimel, sotsialistliku ühiskonnakorralduse edasistes huvides on käesoleval perioodil

---

1) Сталин, Сочинения 11, стр. 339.

kõigi meie vabariigi töötajate ot-
seseks ülesandeks. Seepärast on
vaja veelgi tõsta töötajate revolut-
sioonilist valvsust, et järelejäänud
klassivaenlase riismete kurikavalad
sepitsused nurja ajada kõigil elu-
aladel juba eos.

Kokkuvõte

Proletariaadi suured juhid ja õpetajad - Lenin ja Stalin on oma geniaalsetes töödes rahvusküsimuse alal andnud sügavalt teadusliku ja printsipiaalselt õige rahvusküsimuse käsitluse. Ainuüksi lähtudes Lenini ja Stalini seisukohtadest on võimalik orienteerunda rahvusliku liikumise keerulises faktide rägastikus, on võimalik anda õige, teaduslik hinnang selle liikumise ja selle liikumise mandumise küsimustele.

Lenin ja Stalin ei vaatle rahvusküsimust kui mingit üksikut, omaette olevat probleemi, vaid vaatlevad teda kui ühte osa olemasoleva korra ümberkujundamise üldküsimusest „ Vene marksistid lähtusid alati

sellest seisukohast, et rahvuskü̧sv-
mus on üks osa üldisest, revolut-
siooni arenemise kü̧simusest, et erine-
vail revolutsiooni etappidel omab rah-
vuskü̧sdmus erinevaid ülesandeid..."[1]
õpetab seltsdmees Stalin.

Lenin rõhutab, et kodanlikues
ühiskonnas on rahvusliikumise prout-
sdop ajalooliselt paratamatu ja arves-
tades seda ühiskonda marksist tun-
nustab täiel määral rahvusliku lii-
kumise ajaloolist seaduspära.[2]

Rahvuskü̧sdmuse aluse, tema ees-
muse alguse määratab talurahvaküs-
dmus. „Just sellega angi seletatav
asjaolu, et talurahvas määratab
rahvusliku liikumise peamise asmee,
et vlma talurahva asmeeta ei ole ega
saagi olla väimsat rahvusliikku liiku-
mist."[3] Seepärast on ka arusaadav
, et rahvusliku liikumise jäu määrab
ära, millisel määral sellest liiku-
misest asa võtavad rahvuse ladal-

---

1) Сталин, Сочинения 11, стр. 350.
2) Ленин, Сочинения 20, стр. 18.
3) Stalin, Teosed 7. lk. 68.

dased kohid - proletariaat ja talurahvas."[1]

Lenini teesi kahaselt jagunemisest seisukohast kahte epahi - feodalismi ning absolutismi kaotamise ja kodanlik - demokraatliku riigi ning ühiskonna kujunemise epahk ühelt poolt ja väljaarenemud kapitalismi epahk, kapitalismi kaotamise eelõhtu teiselt poolt. Esimesele epahkle on iseloomulik talurahva kaasatõmbamine võitlusele poliitiliste vabaduste eest üldse ja rahvuslike vabaduste eest eriti. Teisele epahkle on omane massiliste kodanlik - demokraatlike liikumiste puudumine. Mõlemad epahid on omavahel seotud arvukate siirdeliikidega.[2] Käesolevas töös käsitletav ajavahemik (1882 - 1885) on eesti rahvusliku liikumise üleminekuperiood ühelt epahilt teisele, kusjuures peamised siirdeliikidena esimese epahi demokraat-

---

1) Stalin, Teosed 2, lk 301.
2) Lenin, Valitud teosed I, lk. 555.

likud ja teise epohi reaktsioonilised joned

Lähtudes ühest küljest Lenini-Stalini õpetusest rahvusliku liikumise kahta ning teisest küljest leninlikust teesist, mis nõuab ühiskondlike nähtuste vaatlemist mitte abstraktsete skeemide alusel, vaid kindlates ajalooliste raamides, autud maa konkreetseid iseärasusi arvesse võttes [1] — on käesolevas diplomitöös analüüsitud eesti rahvusliku liikumist aastail 1882 - 1885 ja püütud selgitada sel perioodil domineeva rahvusliku liikumise mandumise põhjusi.

"Üheksateistkümnenda aastakümne viimaseid aastakümneid iseloomustab kogu maailma ulatuses kapitalismi algav raiskumine, üleminek kapitalismi viimasesse, imperialistlikku faasi, proletariaadi kui võimsa revolutsioonilise jõu kiire kasv ja sotsialistlike ideede piiramatu levimine.

---

1) Lenin. Valitud teosed I, lk 554.

Tsaari – Venemaa mahajäänud ala-
des algas kapitalismi kiire areng
alles peale 1860-ndate aastate ko-
daulikke reforme, ent ka siis ta-
kistasid pärisorjuse jäänused seda aren-
gut. Eesti ala paistis Tsaari-Vene-
maal silma arenenud tööstusega ja
intensiivse töölisliikumisega (Kreen-
holmi streigid 1872, 1882, Kunda strelk
1883), mis tõmbas endale nii tsaa-
rivalitsuse kui ka kohaliku eesti ko-
danduse tähelepanu ning sundis eesti
kodanlust algusest peale võtma ei ta-
va haiaku revolutsioonilise liiku-
mise suhtes ning minema kaastöö-
otsimisele reaktsioonilise tsaarivalit-
susega. 70-ndate aastate lõpul ala-
nud üleeuroopaline agraarkriis, mis
80.-ndail aastail põhjustas veel tõõstus-
kriisiga, tabas raskesti kogu Vene-
maa, sealhulgas ka Eesti põlluma-
jandust. Agraarkriis rõhus eriti keh-
vikuid ja keskmikke, samal ajal kui
kulakud pahatihti laiendasid oma
suurtalusid pankrotistuvate naabrite

arvel.

Eesti rahvusliku liikumise seesmine jõud ja rahvalik iseloom olenes täiel määral talurahvamasside osavõtust sellest liikumisest. Paralleelselt kapitalismi arenguga arenesid ka antagonistlikud vastolud talurahvas eneses, mis lagunes väikesearvulisteks külakadanlasteks ning arvukaks maaproletariaadiks. Nende vastalade tugevnemine viis eesti rahvusliku liikumise tema arengus paratamatule kriisile ning mandumisele.

Raskes majanduslikus olukorras kasvas tunduvalt rahvamasside aktiivsus - levisid kuulujutud talumaade jaganemisest maatarahvale ja hingemaade andmisest Venemaa eeskujul, mis erilise ulatuse said seoses Manassein reorganisatsiooni algusega. Kriisi olukorras terkos erilise teravuse ja jõuga esile vabadike (maatarahva) küsimus, millega tulemusetult tegelesid rahvusliku liikumise juhid

Aastail 1882 - 1885 sagenesid aktiivse klassivõitluse avaldused - süüdamised, atendaadid jne., mis olid ühest küljest suunatud balti-saksa feodaalse aadli vastu, teisest küljest aga kohalike kulakute - „hallpunite" vastu. Kiiresti kasvas ka kuritegevus, eriti hobusevargus, millise nähtuse sügavamaid põhjusi tuleb otsida maakehvostu raskes väljakannatamatus olukorras, mis sundis maakehvostut pahatihti asuma kriminaalsele teele.

Eesti rahvusliku liikumise mõlemad tiivad (reaktsionaalne konservatiivne tiib, esindas J. Hurda ja põhiliselt progressiivne radikaalne tiib, esindasid M. Veske ja J. Kõleriga) nuttasid maal hoogustuvat maaproletariaadi liikumist summutama, püüdes seda muuta kodanluse huvides toimuvaks reformide ammuseks tsaarivalitsusele. Seoses sellega kaotab eesti kodanlus oma juhtiva osa rahva-

massiide suhtes. Juba enne suure Talurahvaliidu Demokraadi C. R. Jakobsoni surma (märts 1882) oli eesti rahvuslik liikumine kaatamas oma laialdast demokraatlikku baasi kuna rahvusliidu kodanluse programm ei suutnud enam rahuldada rahvamassiide elulisi nõudeid ja vastalu Talurahva- mäisnike vahel ei suutnud enam varjutada vastolusid eesti kodanlikus rahvuses eneses.

Rahvusliidu liikumuse mandumine aastatel 1882 - 1885 ilmnes eriti eredalt rahvuslike suurüritustе - Eesti Aleksandrikaali, Eesti Kirjameeste Seltsi ja kaubalaeva seltsi „Linda" kiires allakäigus. Seejuures päimuvad omavahel keerukalt rahvamassiide aktiivne soov jätkata võitlust igasuguse rõhumise vastu nõng kodanluse arg kaksuleppepoliitika tsarvõimi nõng vsegi balti aadlega, mis oli tingitud hirmust rahvaliikumuste ees. Kõik see paljastab kodanluse

natsionalistide „rahvusvihtguse" ehk „rahvusterviklise" „teooria" alusetust ning äärmist reaktsioonilisust.

Ühteks peamiseks liiliks eesti rahvusliku liikumise mandumises oli Aleksandrikaali ürituse allakäigu küsimus. Selle ürituse ümber keerles aastail 1882 ja 1883 pinev heitlus radikaalse suuna (kellele kuulus abikomiteede enamuse poolehoid ning toetus) ja konservatiivse suuna (kelle käes oli peakomitee koos presidendi kohaga) vahel. Kahe suuna vaheliste lahkhelide baasil kujunenud pinevus saavutab oma haripunkti 1883. a. I poolel, mil kujuneb välja avaldus lõhe president Hurda ja peakomitee ning teiselt poolt abikomiteede enamuse vahel. Hinnatava aktiivsusega tegutseb radikaalse suuna juht M. Veske 1883. a. I poolel, juhatades agitatsioonikampaaniat Hurda vastu, mille käigus konservatiivne suund paljastati kui balti aadli agentuur eesti rahvusliikumises. 23. VI

1883. a. toimunud suurkoosolek hääletab Hunda maha presidendi kohalt ja valib tema asemele M. Veske võitluskaaslase J. Köleri. Hunt ei loobu aga nii kergesti oma positsioonist Aleksandrikaali ürituses — ta astub korduvalt kontakti tsaarivõimudega, paludes, et riigivõimu sulgeks kõik Aleksandrikaali abikomiteed ja restaureeriks kõik peakomitee õigused. Selle sammuga muutus Hunt Aleksandrikaali ürituse atseseks reeturiks ning hukutajaks, kes lähtudes oma kitsastest klassvhuvidest, mängus ürituse tsaarivõimude kätte, et mitte anda teda vastastiiva juhtida. Veske ja Köler laseval seda ka enam- vähem rahulikult sündida, tundes hoopis suuremat huvi oma vsvklike äriasjade kui rahvusliku suurürituse päästmise vastu. Veske ja Köleri eemaledjäämine võitlusest selle kõige atsustavamal hetkel oli tüüpiline sellele ajajärgule, ajajärgule, kus eesti kodanlus ka oma radikaalses osas ei

suutnud ~~enam~~ olla rahvahulkade juht, kus kodanlikud tegelased, vaatamata oma taotluste aususele ja siirusele, ei oska leida väljapääsu tekkinudummikust, ei näe või ei taha näha laiade masside demokraatlik-revolutsioonilisi taotlusi ja seda käärivat jõudu, mis mundab nende taotluste saavutamise reaalsuseks. Jakobsoni ja Teske poolt juhitud vaal eesti rahvuslikus liikumises oli radikaal-liberaalne vaal, mille kohta tõsel määral kehtib Lenini poolt antud iseloomustus liberaalse kodanluse kohta.[1] Vaadeldaval ajajärgul oli võimalus minna ka teist teed, oli võimalik asuda rahvahulkade etteotsa, oli võimalik juhtida nende stiihilist revolutsioonilist võitlust nagu seda olid teinud suured vene revolutsionäärid-demokraadid. Aga eesti rahvusliku liikumise juhid ei võinud asuda sellele teele, kuna kodanlus kartis masside tugevnevat liikumist,

1) Lenin, Valitud teosed I, lk. 544 j.j.

kartis proletaarset revolutsioonni oma klassipositsioonide pärast. Ja sellest tulenebki eesti kodanluse hämmastav nõrkus ning jõuetus 80.-ndate aastate poliitilises võitluses, eesti kodanluse iseloomine massidest.

Hurda intrigeerivate taotluste tulemusena segabki tsaarivalitsus vahele ja 1885. a. alguses suletakse kõik Aleksandrikooli abikomiteed, liisaks juba likvideeritud peakomiteele. Kahva hulgas äratab selline samm õigustatud nurinat rahvusliku liikumise juhtide vastu. 1884. ja 1885. a. olnuks Aleksandrikooli ümbruses rahvusliku liikumise ülemineku perioodi kahtesugune iseloom, kus rahvusliku liikumise esimesele ajajärgule iseloomulikud jooned (rahvamasside aktiivne osavõtt abikomiteede kaudu Aleksandrikooli ümbrusest) põimuvad keerukalt proletaarliidena teise perioodi reaktsioonilõste joontega [1] (Aleksandrikooli ümbruse juhtkonna reeturlikkus ja passsvoorus) [1]

---

[1] Lenin, Valitud teosed I, lk. 555.

Käsitelles Aleksandrikooli ümber harguevat võitlust, on kõnealused ajaloolased seni sõlmapaari vahele jätnud asjaolu, et 1883. a. sügisel, seega siis, kui oli otsmne, et Aleksandrikooli avamine nihkub edasi määramata ajale, sai Hugo Treffner valitsusvõimudelt loa ama evangümnaasiumi avamiseks. On otsmne, et siin pole tegu juhusliku kokkusattumusega, vaid Treffner kasutas teadlikult kujunenud olukorda enda huvides. Kuigi see küsimus vajab veel lähemat uurimist, võib provisoorselt juba praegu väita, et Treffneri kool kujutas endast Aleksandrikooli abiventtiili, mis andes eesti külakoolanduselle soodsa võimaluse oma laste koolitamiseks, vähendas ühtlasi nende huvi Aleksandrikooli avamise vastu. Sellega peaks olema seletatav ka Treffneri vähene aktiivsus Aleksandrikooli abiprojektide ülesannete täitmisel.

Paralleelselt Aleksandrikooli üüri-
lepse nurjumisega taimus ka Eesti Kir-
jameeste Seltsi allakädx. Lühikese
ajavahemiku jooksul, mdl C.R. Jakob-
son oli alguses seltsi presidendiks
(1881.a. 2. poolt ja 1882 algus) elas
selts üle oma äitseaja, muutudes Bal-
timaade suurimaks seltsiks. Üheaeg-
selt aga Mihkel Veske asumisega
seltsi presidendi kohale, algab Kir-
jameeste Seltsi allakäik. Seltsi juha-
tuses haaravad jämeda otsa enda kätte
väikekodanlikud majandustegelased, kel-
lede juhtimisel selts eemaldub oma
põhiülesannete täitmisest. Laekur
Sachsi initsiatiivil ostab selts endale
maja, sattudes seeläbi majanduslikesse
raskustesse. Nende likvideerimiseks
hakkab selts korraldama ideelagedaid
pidupühtid, mis on vähepopulaarsed
ja ei aita majanduslikku olukorda
parandada. Eesti Kirjameeste Seltsi
liikmete arv langeb mõne aastaga
tuhandelt sajale. Analüüsides seltsi

liikmeskonna sotsiaalset koosseisu, ilmneb, et Eesti Kirjameeste Selts palund mingi üldrahvalik ürituse, vaid kujutas endast eesti noore (ja intelligentsi) kõlakodanluse seltsi, milles see kodanlus ka juhtivat kohta omas. Kirjameeste Seltsi allakäigus ilmneb eriti ilmekalt eesti rahvuslõtku liikumise mandumine vaadeldaval perioodil.

Katastroofilise languse tegi vaadeldavadel aastatel läbi eesti kodanluse esimene suurem äriidee ettevõte „Linda", mis algas oma tegevust 1880-ndate aastate alguses vägagi edukalt. Majanduskriisist tingitud halb konjunktuur, kodanlike äritegelaste võhiklus ja äärmiselt suur omakasupüüdlikkus viisid „Linda" ürituse vastu hukkumisele, mis oma põhiosas aset leidis vaadeldavadel aastatel. „Linda" selts muutus rahvakultkade teadvuses otsekui pankrotiteenuste eesti kodanluse sümbolks, millest kõndi põlastuse ja vihaga.

Eesti väikeseltsside (laulu- ja mänguseltsid, „lõbuseltsid", põllumeeste seltsid) tegevust iseloomustab vaadeldaval perioodil kaks erinevat tendentsi! 1) kiire allakäik ja mandumine nende seltsside osas, mis seisid oluliste tugijoonte enam- vähem laiadele rahvamassidele (maal ja väikelinnades asuvad seltsid) ja 2) endise taseme säilitamine nende seltsside osas, mis tuginesid kas linna väikekodanlusele („Vanemuine"; „Laatus"; „Estonia") või kulaklikele elementidele (põllumeeste seltsid). Erigrupi moodustasid väljaspool Eesti etnograafilisi piire asuvad seltsid, mis vene eesrindliku kultuuri otsese mõju all tegutsesid võrdlemisi aktiivselt.

Eesti rahvusliku liikumise lõhenemine kaheks erivooluks kajastus ka eesti ajakirjanduses, kusjuures mõlema suuna häälekandjate juures puudusid proletaarsed erinevused suhtumises proletaardaatti.

Radikaalse suuna häälekandjatest „Virulase" ja „Valguse" juures on hinnatav see sõjakäik, mille nad võtsid 1883. a. esimesel poolel seoses Aleksandrikooli tüliga ette konservatiivse suuna häälekandjate „Olevikku" ja „Eesti Postimehe" vastu ja mille käigus need lehed paljastati kui saksa mõjusuke ja pastorite varjatud agentuur eesti rahvusliikumises. Kolmanda eraldi grupi eestikeelses ajakirjanduses moodustasid feodaalse reaktsiooni avalsõnad häälekandjad, mis lennuliku liigutuse järele kuuluvad „reptiilide" ehk roomajate hulka – „Talenna Sõber" „Postimaa Pühapäeva Leht" jt. Feodaalse ideoloogia propageerimine, Baltimaal kehtiva ülekohtuse ja iganenud erikorra õigustamine, kõige saksapärase ja reaktsioonilise ~~õi~~ ülistamine ning zaloogilise raev kõige progressiivse vastu – sellised olid feodaalse ajakirjanduse iseloomulikud jooned vaadeldaval ajavahemikul Eesti oludes.

Seoses rahvusliku liikumise üldise mandumisega käib alla ka ajakirjandus, indudes rahvamassidest ja nende elulistest huvidest (suhtumine Manasseini revrsjoni). Ühnnatav on lühemat aega ilmunud M. Veske ajakiri „Ema Maa", mis aitas süvendada eesti ja vene rahva vahelist sõprust, tutvustades eestlasi vene eesrindliku kultuuri saavutustega

Kodanlikud natsionalistid /Ühnus, Truglas jt./ võltsisid ema lõõdes sihilikult eesti rahvusliku liikumise mandumise põhjusi, püüdes idealiseerida Eesti kodanlust ja õhutada kunstlikku venevastast natsionalismi, väites, et venestamine – mis algas alles 1886. a. – olevat rahvusliku liikumise mandumise peapõhjuseks. Ema reaktsioonilised, rahvavaenulike seisukohtade propageerimist jätkasid need „teadlased" ka Nõukogude Eestis, maskeerides oma vaateid marksistlike

küsimustega. Kodanlike natsionalistide paljastamine 1950. a. kevadel ja EK(b)P VIII pleenumi ajaloolised otsused avasid tee nende väärvaadete lõplikuks kummutamiseks ning üksikasjalikuks hinnangu andmiseks rahvuslikule liikumisele Eestis. Ainult halastamatus võitluses kodanluse võltsingute vastu marksismi-leninismi ainuõigelt positsioonilt, võib meie ajalooteadus selles küsimuses edasi areneda.

Seltsimees Stalin õpetab, et kodanluse rahvuste likvideerimine ei tähenda rahvuste likvideerimist üldse, sest ... „Vanade kodanluse rahvuste ~~likvideerimine~~ varemeil tekivad ja arenevad uued, sotsialistlikud rahvused, mis on palju monoliitsemad kui mis tahes kodanlik rahvus, sest nad on vabad lepitamatust klassivastalundest, mis lõhestavad seesmiselt kodanlikke rahvusi ja on palju üldrahvalikumad, kui mis tahes ko-

daulik rahvus" [1]

Paralleelselt sotsialistlikule ülesehitustööga meie vabariigis toimub ka nue, sotsialistliku eesti rahvuse väljakujunemine ja arenemine, rahvuse, mis oma maalilisuselt ja üldrahvalikkuselt on võrreldamatult kõrgemal eesti kodanlikust rahvusest ja mille juhtivaks jõuks on töölisklass koostöös kuulsusrikka bolševike parteiga. Eesti sotsialistlikku rahvust iseloomustab tema maailmavaateline ja poliitiline ühtsus, nõukogude patriotism, staalinlik rahvaste sõpruse ja võidumatu võitluse kindla rahu eest, imperialistlike sõjaõhutajate vastu.

Kodanliku natsionalismi viimaste jäänuste likvideerimine rahvaste sõpruse ja internatsionalismi nimel, sotsialistliku ülesehitustöö edasistes huvides on kõigi töötajate otseseks ülesandeks meie vabariigis. Seepärast on veelgi vaja tõsta

---

1) Сталин, Сочинения 11, стр. 341.

Lõõtajate revolutsioonilisest valvsust, et klassivaenulase viimsete kurnikavalad sepotsused kõigil elualadel nurja ajada juba eos.

Tartu
sept. 1950
aprill 1951

Kasutatud allikad ja kirjandus

I Marksismi-leninismi klassikud

1) K. Marks - F. Engelss, Izbrannõje pisьma, 1947. = Marks, Izbrannõje pisьma.

2) Lenin, V. I., Mis on „rahvasõbrad" ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?, Teosed 1, lk. 109-299, Tallinn, 1948, = Lenin, Teosed 1.

3) Lenin, V. I., Sotsiaaldemokraatliku partei programmi projekt ja seletus, Teosed 2, lk. 75-100, Tallinn, 1949. = Lenin, Teosed 2.

4) Lenin, V. I., Millisest pärandist me loobume?, Teosed 2, lk. 439-480, Tallinn 1949. = Lenin, Teosed 2.

5) Lenin, V. I., Kapitalismi arenemine Venemaal, Teosed 3, Tallinn 1950 = Lenin, Teosed 3.

6) Lenin, V. I., Kapitalism põllumajanduses, Teoseid 4, lk. 83-131, Tallinn 1950 = Lenin, Teoseid 4.

7) Ленин, В. И., Внутреннее обозрение, Сочинения 5, стр. 229-276, 1946 = Ленин, Сочинения 5.

8) Ленин, В. И., Аграрная программа русской социал-демократии, Сочинения 6, стр. 89-130, = Ленин, Сочинения 6.

9) Lenin, V. I., Kaks utoopiat, Valitud teosed I, lk. 544-547, Tallinn 1945 = Lenin, Valitud teosed I.

10) Ленин, В. И., О национальной программе РСДРП, Сочинения 19, стр 488-494. 1948. = Ленин, Сочинения 19.

11) Ленин, В. И., Критические заметки по национальному вопросу, Сочинения 20, стр. 1-34, 1948 = Ленин, Сочинения 20.

12) Lenin, V. I., Rahvaste enesemääramise õigusest, Valitud teosed I, lk. 551-589, Tallinn, 1945. = Lenin, Valitud teosed I.

13.) Ленин, В. И., Первоначальный набросок тезисов по аграрному вопросу, Сочинения 31, стр. 129-141, 1950. = Ленин, Сочинения 31.

14) Stalin, J. V., Marksism ja rahvusküsimus, Teosed 2, lk. 285 - 358, Tallinn, 1947. = Stalin, Teosed 2.

15) Stalin, J. V. Rahvuslike kitsenduste kaotamisest, Teosed 3, lk. 16 - 19. Tallinn, 1948. = Stalin, Teosed 3.

16) Stalin, J. V., Oktoobripöörе ja rahvuseküsimus, Teosed 4, lk. 150 - 161, Tallinn, 1948. = Stalin, Teosed 4.

17) Stalin, J. V., VK(b)P X kongress, Teosed 5, lk. 29 - 46, Tallinn. 1948 = Stalin, Teosed 5.

18) Stalin, J. V., Rahvuseküsimusest Jugoslaavias, Teosed 7, lk. 66 - 72, Tallinn, 1949 = Stalin, Teosed 7.

19) Сталин, И. В., Национальный вопрос и ленинизм, Сочинения 11, стр. 333-355, Москва, 1949. = Сталин, Сочинения 11.

20) Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei ajalugu. Lühikursus. Tallinn, 1946. = ÜK(6)P ajalugu.

II Allikad

a) käsikirjalised *)

21) EKS EKmS 1:1.
22) EKS Kunder 1:25; 2:20; 3:14.
23) EKS Kö[ler] 1:11.
24) EKS V[eske] 7:7; 7:9; 12:1; 15:13.
25) EKla K 7:31

b) ajalehed ja ajakirjad

26) Eesti Postimees 1882 - 1885.
27) Alevik 1882 - 1885.
28) Ema Maa 1884 - 1885.
29) Sakala 1882, 1884.
30) Tallinna Sõber 1882 - 1885.
31) Valgus 1882 - 1885.
32) Virulane 1882 - 1886

c) mujal

33) Bodisco, Ed., Der Bauerland-Verkauf in Estland und Materialen zur Agrar-

*) Kõik käsikirjalised materjalid pärinevad ENSV Riiklikust Kirjandusmuuseumist

Statistik Estlands, Reval, 1902 = Badvsco.

34) Дмитриев, С. С., Хрестоматия по истории СССР, Том III, Москва, 1948.
= Хрестоматия.

35) Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1883, Tartu, 1883.
= Aastaraamat 1883.

36) Grenzstein, A., Eesti Küsimus, avaldatud teoses - F. Juglas, Ado Grenzsteini kahekümne ek. Tartu, 1926.
= Grenzstein.

37) Hurt, J., Jakob Hunda kõned, Tartu 1939.
= Hurt.

38) Kurrik, J., Vilksatused ärkamisajast, Eesti Kirjandus 1922, nr 6. lk. 181 - 193; nr 7. lk. 239 - 249. = Kurrik.

39) Manasteina revizija, Materjali Latvijas PSR Vēstures Pētīšanai, Rīgā, 1949. = Manasstein.

40) Dr. Mihkel Veske, 25. surmapäeva mälestuseks, Jurjevos 1915.
= M. Veske XXV.

III Kirjandus

a) nõukogude autorid

41) Alttoa, V., Rahvuslik ärkamis- ja venestusreformide aeg 1856-1894, Eesti kirjanduse ajalugu III, Tartu 1946. = Alttoa.

42) Большая Советская Энциклопедия том 1, Второе издание. ia. ik. = БСЭ 1.

43) Erm, V. Suur kunstnik ja ühiskondlik väitleja, J. Köleri 125. sünniaastapäeva puhul, Edasi. 1951, nr 56, 8. III 1951. = Erm.

44) Исторический материализм, под общей редакцией проф. ф. В. Константинова, 1951, ik = Константинов.

45) Laigna, K., Jaxabsoni ja Hurda väitlus - väitlus kahe kultuuri vahel eesti rahvuslikus kultuuris, Nõukogude Õpetaja, 1951, nr 11, 16. III = Laigna.

46) Лященко, П. И., История народного хозяйства СССР, том I, 1950, ik = Лященко

47) Maamägi, V., Vassar, A., Kümme aastat ajalooteadust Nõukogude Eestis, kogumikus: Nõukogude teaduse ~~saavutusi~~ arengust Eesti NSV-s 1940 - 1950, lk. 11 - 42, Tallinn, 1950. = Maamägi ja Vassar.

48) Naan, G., Eesti kodanlike natsionalistide ideoloogia reaktsioonilise olemus, Tallinn, 1947. = Naan.

49) Вассар, А., Эстония во второй половине XIX века, käsikiri ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis, 1950. = Vassar, Käsikiri.

6) kodanlikud autorid

50) Hasselblatt, A., Täiendused ja ümberdused Eesti Ajaloo Arkiivi nr 2 juurde, Eesti Kirjandus 1922, nr. 7, lk. 269 - 280. = Hasselblatt.

51) Jürgenstein, A., Dr. Mihkel Veske, Eesti Kirjandus 1915, nr. 3, lk. 129 - 150. = Jürgenstein.

52) Kampmann, M., Mihkel Veske luule, Eesti Kirjandus 1915, nr. 3 lk. 153 - 170. = Kampmann.

53) Krupp, M. J., „Linda" Eesti kaubalaeva seltsi ajalugu, Tallinn, 1914. = Krupp

54) Krunus, H., Eesti Aleksandrikool, Tartu, 1939. = Aleksandrikool.

55) Krunus, H., Jakob Hurda pärand Eesti rahvuslikule mõttele, eessõna publikatsioonile: Jakob Hurda kõned. lk. 7 - 32, Tartu, 1939. = Krunus.

56) Krunsberg, A., Eesti rahvusliku liikumise ja tumedad momendid, Eesti Kirjandus 1922, nr 8, lk. 268-280; nr. 9, lk. 324 - 336, nr. 10, lk. 372 - 384. = Krunsberg.

57) Köstner, N., Teo-orjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, Tartu, 1927. = Köstner

58) Niggol, C.H., Minu mälestused varemast ajast (alates 1851. a.), Eesti Kirjandus, 1926, nr 11, lk. 580-594. = Niggol.

59) Prants, S., Eesti kaubalaeva-selts „Linda", Tallinn, ia. = Prants.

60) Prikits, M., Johann Köler, Tallinn, 1936. = Prikits.

61) Roos, J., Jakob Hurt, Tallinn, 1936. = Roos.

62) Tuglas, F., Eesti Kirjameeste Selts, Tartu, 1932. = EKS

63) Tuglas, F., Eesti Kirjanduse ajalugu IV, Kriitiline realism, Tartu, 1947. = Tuglas